

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

İFMC

Ü İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI
CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

Kuvvet LORDOĞLU

Yarın: Yeni Teknolojiler, Eski Sendikalar mı?

Doç. Dr. Aysen TOKOL

Avrupa Topluluğu'nda Part-time Çalışma ve Türkiye'ye Uygulanabilirliği

Yrd. Doç. Dr. Yusuf BALCI

Teknoloji Toplumu ve Sendikalar

Ali Rıza BÜYÜKUSLU and

Prof. Richard HYMAN

Some Recent Developments in

European Industrial Relations and Employers' Organisations Including the Case of Turkey

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Fazıl ÖZSOYLU

Kamunun Düzenleyici Müdahaleleri

Dr. Zeycan SALTİK

Dini Bayramlarda "Bayram Gazetesi" Dışında Günlük Gazete Çıkarma Yasası Üzerine Düşünceler

Dr. Füsün ÜSTEL

Kültür Politikaları: Sorular, Sorunlar

A. Hikmet HORASAN

İstanbul Mahalle Muhtarları Üzerine Bir Siyasal Kültür Araştırması

Dr. Ekrem KESKİN

1991 Yılında Parasal Gelişmeler ve Bankacılık Sistemi

Erkan OKTAY, İsmail ÖZÜCAN

Ortadoğu Su Sorunu

Dr. Sertif DEMİR

Yeni Dünya Düzeni Üzerine Düşünceler

Kaan H. ÖKTEN

Doğal Evrim Kuramı Açısından Savaş Kavramı

AĞUSTOS 329
EYLÜL 330
1992
8.000,- TL

Lufthansa'nın Yeni Avrupa İçin Yeniden Geliştirdiği Eşsiz Business Class'ıyla Uçun.

F & L, TR 9210

Artık Avrupa hatlarında Lufthansa'nın sunduğu eşsiz Business Class servisinin tadını çıkarabilirsiniz. Lufthansa'nın hedefi, geleceğin Avrupa'sına bugünden hazır olmaktır. Avrupa'da 90'ın üzerinde uçuş noktası, her gün en uygun

saatlerde Avrupa'ya 8 sefer, dünyanın en modern havacılık filolarından biri, sürekli yenilenen ve çeşitlenen yiyecek-içecek servisi, Frankfurt'ta faks ve telefon hizmeti de alabileceğiniz borsa terminaleri, Alman hava alanlarında Kiralık Telefon ser-

visi, geniş kapsamlı otel servisi ve daha birçok hizmet, sadece Lufthansa'da bulabileceğiniz ayrıcalıklardır.

Yeni Lufthansa Avrupa kalitesini deneyin. Bizim inancımız bunun, sık sık yaşamak isteyeceğiniz güzellikte bir deneyim olacağı.

Üstelik bütün Lufthansa ayrıcalıklarının yanı sıra "7'ye 1" programımızdan da yararlanabilirsiniz. Ayrıntılı bilgi için:

Tel. İstanbul: 2 51 71 90,
Tel. Ankara: 4 67 55 10,
Tel. İzmir: 22 36 22.

Lufthansa

ÇEVRE DOSTLARI! SİZ ÇEVREYİ

KORUYORSUNUZ, BİZ DE SİZİ...

Sanayinin çevreyle barışmasının da
birtakım riskleri var... Başak Sigorta

“Çevre Dostu Mali Mesuliyet Sigortası”

ile şimdi bu riskleri üstleniyor.

Kuruluşunuzun atık arıtma tesislerinde bir
kaza oldu... Çevreniz ve komşularınız bu

kazadan zarar gördü... **Çevre Dostu Mali
Mesuliyet Sigortası** bu zararları güvence altına
alıyor. Sanayinin çevreyle barışık yaşamasına imkan
sağlıyor.*

Çevre Dostu Mali Mesuliyet Sigortası... Çağdaş bir
duyarlılık için çağdaş bir güvence.

ÇEVRE DOSTU MALİ MESULİYET SİGORTASI

* Başak Sigorta, çevre dostlarına ikinci bir
hizmet olarak, atık arıtma tesisi bulunan
kuruluşların yangın sigortalarında ve
kurşunsuz benzin kullanan araçların
kaza sigortalarında da %5 oranında
indirim uyguluyor.

BAŞAK SİGORTA

T.C. ZİRAAT BANKASI ORTAKLIĞIDIR

Büyük bir bankanın olanaklarıyla henüz tanışmayanlar

BU BİLANÇO İLE ÇALISIN

1991, dünyada ve Türkiye'de ekonominin geneli ve finans sektörü açısından çeşitli olumsuzluklar içeren bir yıl oldu.

Garanti Bankası'nın bu koşullarda gösterdiği sağlıklı büyüme, özellikle önem kazanıyor.

Garanti 1991 Bilançosu'nun ana kalemlerini birlikte inceleyelim.

- Aktif toplamı: 11 trilyon 670 milyar.
% 83 artış.
- Özkaynaklar: % 90 artışla 917 milyar.
- Mevduat: Artış oranı % 73,
toplam 7 trilyon 269 milyar.
- Krediler: Yine % 73 artışla
4 trilyon 857 milyara ulaşıyor.
- Dövizli işlemler: Bu alanda ulaşılan büyüklük
tam 5,5 milyar dolar.

1991 yılı sonunda 452 milyar kâr eden Garanti, bu kârı yatırıma dönüştürmeyi seçti: 600 milyarlık sermayesini, 1 trilyon 100 milyara çıkarma kararı aldı. Büyük bir bankanın size sunacağı büyük olanaklarla henüz tanışmadıysanız, **siz de Garanti'ye gelin.** "Yıldız" olmanın avantajlarından yararlanın.

1991 YILI GARANTİ BANKASI ÖZET BİLANÇOSU					
Bilanço Ana Kalemleri (Karşılaştırmalı)		Özet Kâr-Zarar (Karşılaştırmalı)			
31.12.1991 - 31.12.1990 (Milyar TL)		31.12.1991 - 31.12.1990 (Milyar TL)			
AKTİF	1991	1990			
KASA VE BANKALAR	3.027,4	1.392,9	FAİZ GELİRLERİ	2.531,3	1.229,7
MENKUL DEĞERLER	1.139,2	662,4	FAİZ GİDERLERİ	(1.325,7)	(729,1)
MEVDUAT MÜNZAM KARŞILIKLARI	796,3	524,8	NET FAİZ GELİRİ	1.205,6	500,6
KREDİLER	4.857,5	2.815,4	FAİZ DIŞI GELİRLER	734,0	325,2
TAKİPTEKİ ALACAKLAR (NET)	-	-	FAİZ DIŞI GİDERLER	(1.381,1)	(571,2)
İŞTİRAKLER VE KURULUŞLAR (NET)	333,8	228,1	KARŞILIKLAR	(68,3)	(26,9)
SABİT KIYMETLER (NET)	576,9	318,7	VERGİ ÖNCESİ KÂR	490,2	227,7
PASİF			VERGİ KARŞILIĞI <td>(38,1)</td> <td>(25,5)</td>	(38,1)	(25,5)
MEVDUAT			NET DÖNEM KÂRI	452,1	202,2
KULLANILAN KREDİLER	7.269,9	4.209,9			
ÖZKAYNAKLAR	1.418,0	821,8			
MENKUL KIYMET İŞLEM HACMİ (Trilyon TL)	916,9	482,3			
	33,2	18,2			

Beko

Bir dünya markasıdır

Beko ürünleri bugün Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda, Danimarka, Belçika, İspanya, Portekiz, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Arnavutluk, Gürcistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Cezayir, Benin, Fildişi Sahili ve Güney Afrika'ya ihraç edilmektedir.

Ve her Beko geleceğe dönük bir yatırımdır.

Çünkü, üstün teknolojisiyle Türkiye'de ve dünyada milyonlarca insanı geleceğe hazırlamakta, onlara geleceğin standartlarını sunmaktadır.

Tüm dünyada kanıtlanan yüksek kalitesiyle, bugün her 4 saniyede bir 1 Beko ürünü, yeni sahiplerine ulaşmaktadır.

Beko bu noktaya öncelikle kendi ulusuna duyduğu saygıyla gelmiş, 36 yıllık tecrübe birikimi ve sorumluluklarıyla bir dünya markası olmaya hak kazanmıştır.

24 Saat ... AKKART

Bazen zaman yetmediğinden,
araya beklenmedik başka işlerin girmesinden,
bazen unutkanlıktan pek çok iş aksar ve sorun olur.

Oysa Akkart'la haftanın her günü,
günün her saati Akbank'ın
bankacılık hizmetleri emrinizde... İster Akbank'ın
300'ü aşkın otomatik para çekme makineleri
AkMatikler'den, ister bir telefonla Aktel'den
(İstanbul-288 12 88, Ankara-419 10 20,
İzmir-13 63 13) yararlanarak işlemlerinizi
kendi başınıza, üstelik hızla yapabilirsiniz.

A K K A R T ' ı n ı z l a

- AkMatikler'de para yatırıp, çekebilirsiniz,
- Hesabınızdan günde 3 milyon TL'na kadar nakit alabilirsiniz,
- Akkart'ınızı aldığınız şubeye talimat vererek, AkMatikler'de ve Aktel'de hesaplarınız arasında transfer yapabilirsiniz,
- Akkart'ınızı aldığınız şubeye vereceğiniz talimatla, hesabınızdan bir ay süresince yaptığınız tüm işlemleri gösteren Hesap Dökümü her ay adresinize gönderilebilir.
- AkMatikler'den ve Aktel'den hesap bakiyenizi öğrenebilir, ayrıca AkMatikler'den hesap ekstrenizi alabilirsiniz,
- Aktel'den günlük döviz kurlarını, İMK Borsa bilgilerini ve size en yakın AkMatikler'in bulunduğu yerleri öğrenebilirsiniz,
- Önceden belirleyeceğiniz başka kişi ya da kuruluşların hesaplarına AkMatik ya da Aktel aracılığıyla havale yollayabilirsiniz,
- Herhangi bir Akbank şubesinde, önemli oranlara ulaşan indirimden yararlanarak Kaza Sigortası yaptırabilirsiniz,
- Sizler için hazırlanan Akkadın dergisini ücretsiz alabilirsiniz,
- Akkart şifrenizi, istediğiniz zaman AkMatik aracılığıyla değiştirebilirsiniz,
- Ayrıca İstanbul'da oturuyorsanız telefon faturalarınızı AkMatik ya da Aktel'den yararlanarak yatırabilirsiniz. Bunun için talimat formunu doldurup, taahhünameyi imzalayarak Akkart'ınızı aldığınız şubeye başvurmanız yeterli.

Tüm Bireysel Bankacılık hizmetleri ile ilgili bilgileri günün 24 saati İstanbul - 288 12 77, Ankara - 419 10 30, İzmir - 13 57 77 numaralı telefonlardan öğrenebilirsiniz.

İktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sayı : 329 - 330

Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Ufuk URAS

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

NAİL SATLIGAN

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKİN,
TOKTAMIŞ ATEŞ, NİHAT BATUR
AYHAN BERMEK, NATİK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN,
MEHMET EMANET, SEYFETTİN GÜRSEL,
AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN, SAİM KURUL,
EROL OKUYAN, ALP ORÇUN, TALAT ORHON,
İZZETTİN ÖNDER, ŞEREF ÖZGENÇİL,
ORHAN SOFUOĞLU, ZAFER TUNCA,
OSMAN ULAGAY, YÜKSEL ÜLKEN

Yayın Kurulu:

PINAR ASOĞLU, BİNNAZ GÖKÇEK,
FİDAN ÖCAL, MUNİSE NAAK,
E. SEVGİ UÇAN

Reklam Sorumlusu: REMZİYE ÖZCAN

Kapak: MUSTAFA ÖZTÜRK

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 250 50 34 - 250 16 42

Abone Koşulları:

Yıllık 80.000 TL. (Öğrenci: 40.000 TL.)
Yurt Dışı: Yıllık 120.000 TL.

Banka Hesap No:

AKBANK Talimhane Şb. (7097)
T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şubesi (46783)

Basıldığı yer:

Bayrak Matbaası

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

İ.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

İçindekiler

Kuvvet LORDOĞLU

Yarın: Yeni Teknolojiler Eski Sendikalar mı? 3

Doç. Dr. Ayşen TOKOL

Avrupa Topluluğu'nda Part-time Çalışma ve
Türkiye'ye Uygulanabilirliği 9

Yrd. Doç. Dr. Yusuf BALCI

Teknoloji Toplumu ve Sendikalar..... 13

Ali Rıza BÜYÜKUSLU and

Prof. Richard HYMAN

Some Recent Developments in European
Industrial Relations and Employers'
Organisations Including the Case of Turkey..... 19

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Fazıl ÖZSOYLU

Kamunun Düzenleyici Müdahaleleri 25

Dr. Zeycan SALTİK

Dini Bayramlarda "Bayram Gazetesi" Dışında
Günlük Gazete Çıkarma Yasağı Üzerine
Düşünceler..... 33

Dr. Füsün ÜSTEL

Kültür Politikaları: Sorular, Sorunlar..... 37

A. Hikmet HORASAN

İstanbul Mahalle Muhtarları Üzerine Bir Siyasal
Kültür Araştırması 43

Dr. Ekrem KESKİN

1991 Yılında Parasal Gelişmeler ve
Bankacılık Sistemi..... 51

Erkan OKTAY, İsmail ÖZÜCAN

Ortadoğu Su Sorunu..... 59

Dr. Sertif DEMİR

Yeni Dünya Düzeni Üzerine Düşünceler 65

Kaan H. ÖKTEN

Doğal Evrim Kuramı Açısından
Savaş Kavramı..... 69

**GIRTLAK
KONUŞMA CİHAZI**

İŞİTME CİHAZLARI

İŞİTME CİHAZLARI

HERGÜN TİCARET

Mustafa Haluk TATARAGASI

İzmir Cad. Menekşe (1) Sok. No: 5/1 Kızılay

Tel: 425 78 68 - 425 00 67 Fax: 425 86 10

NOT 1 : İşçinin kendisine veya çocuğuna ücretsiz verilmektedir.

NOT 2 : Memur, emekli ve bakmakla yükümlülere 1992 yılı içinde devlet seyyanen 1.500.000 TL. sı yardım yapmakta. Servox konuşma cihazını bedava vermektedir.

YARIN: YENİ TEKNOLOJİLER ESKİ SENDİKALAR MI? (*)

Kuvvet LORDOĞLU
Marmara Üniversitesi
Çalışma Ekonomisi

Yaklaşık on beş yıldan bu yana sendikal hareket tarihinin en önemli bunalımlarından birini yaşamaktadır. Gerek Avrupa'daki gerekse dünyadaki sendikaların bu yaşanan ağır bunalımı nasıl atlatacaklarına dair henüz hiç bir işaret görülmemektedir. Kuşkusuz sendikal harekete ve gerilemesine ilişkin çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmaların bir kısmı mevcut durumu çözümlemeye bir kısmı da ileriye yönelik değerlendirmeler yapmağa çalışmaktadır.

Özellikle Batıda "Yeni sendikacılık" olarak tanımlanan ve tartışılan konuların başında, işin ve işçinin değişmeye başlaması ve geleneksel sendikacılık anlayışında ortaya çıkan yapı değişimleri gelmektedir. Konunun sadece bir yönünü, teknolojik yeniliklerin önemli ölçüde yol açtığı esnek çalışma zamanı ve kısa süreli çalışma biçimlerinin sendikal yapıyı değiştirmesi oluşturmaktadır. İşin çalışanların yaşamlarında giderek daha az yer almakta oluşu ile birlikte çalışma düzenleri kendi seçtikleri yaşam biçimine göre uyarlanmağa başlamaktadır. Bu gün artık meslek sahibi olarak ve geleneksel anlamda vasıflı işgücünün önemi giderek azalmaktadır. Bu durum aynı zamanda vasıflı sanayi işçileri üzerinde örgütlü sendikaları da erozyona uğratabilmektedir. Vasıflı işgücünün vasıfsızlara göre nispi bir öneminin bulunduğu Türkiye gibi ülkelerde sendikal erozyonun farklı siyasal ve toplumsal boyutları bulunmaktadır.

Sendikal hareketin zayıflamasına neden olan farklı unsurlar bulunmasına rağmen iki etken bu konuda dikkat çekmektedir. İlki, istihdamdaki yapı değişmesi ve yol açtığı ciddi mesleki çözülme yani sahip olunan mesleklerin kaybedilmesi diğeri ise var olan ekonomi politikalarının bir sonucu olarak ücretler genel düzeyindeki gerileme, yani "sosyal damping"dir.

Yeni teknolojilerin yol açtığı istihdamdaki değişimler ve var olan ekonomi politikaları sendikal hareketin içinde bulunduğu bunalımı açıklamada sadece birer hareket noktasıdır. Kuşkusuz bunların yanında işsizlik baskısı, küçük işletmelerin yeniden ortaya çıkışı, fason çalıştırma ve yeni liberal akım dünya sendikacılık hareketini 1970'li yılların sonundan itibaren üyeleri ve örgütleri itibarıyla oldukça sıkıntılı bir döneme sokmuştur. Dünya ekonomisindeki bunalım, sendika hareketini izlenen muhafazakâr politikalarla daha sıkı bir kalıba oturtmuştur. Bunların yanı sıra teknik gelişmelerle ilişkili çalışma organizasyonları istihdam yapısında farklı hizmet alanları yaratarak, sendikal çekim alanını hızla küçültmüştür. Bu konuda verilebilecek bir hayli örnek bulunmaktadır. Temel ayırım fabrika türü üretim yapan işletmelerle, hizmet üreten daha az sayıda işçi çalıştıran işyerleridir. Fabrika

* Bu çalışma 24.4.1992 tarihinde Kristal-İş sendikasıncı düzenlenen panelde tebliğ olarak sunulmuştur. Çalışmanın yeniden düzenlenmesinde eleştirilerinden büyük ölçüde yararlandığım Doç. Dr. Tülay Arın'a teşekkür ederim.

tipinde üretim yapan yerlerde üretim, asgari düzeyde de olsa, işbölümü ilkeleri etrafında örgütlenmiştir. Bu örgütlenme düzeyi sendikal anlamda da işyeri veya işkolu düzeyinde bir arada olmayı beraberinde getirmektedir. Hizmet üreten işletmelerde benzeri bir sendikal yapılanma nispi olarak daha güçtür.

Kısacası çok çeşitli unsurların tek tek ve birlikte yarattıkları ortak etki nedeniyle sendikacılık hareketi bir bunalımın ötesinde, hızlı bir dönüşüm yaşamaktadır. Başlangıçta sadece bir işveren stratejisi olarak ortaya çıkan sendikasılaştırma politikalarının günümüzde aldığı şekil, bu oluşumu açıklayan unsurları bir hayli artırmıştır.

Bu noktada yaklaşımımızı doğrudan sendikal hareketin gerilemesi temeline oturtmak kuşkusuz hatalı olacaktır. Örneğin emek kavramı artık Gorz'un deyimi ile ¹ "sadece emekçiye özgü" bir kavram olmaktan çıkmıştır. Bu bağlamda, çalışan emeğini ister fabrikada ister bürolarda kullansın, yaptığı işin sıradan bir uzantısı ve ona bağımlı bir parçası haline gelmiştir. İşe ve çalışmaya kendisinden hiç bir şey katmadan yani işe yabancılaşması da nedeniyle belirli bir sınıfın üyesi olma duygusu giderek kaybolmaktadır. Bu hiç kuşkusuz işin reddedilmesini veya işin olabildiğince eksik yerine getirilmesini de içerebilir. Yapılan işe ilişkin bu ölçüde çok sorun ortaya çıkarsa muhtemelen geleneksel işçi örgütlenmeleri de bizzat işçi tarafından reddedilmeye başlanacaktır. Bu bağlamda sorun iktidarın ele geçirilmesi gibi siyasal içerikli olmaktan öte çalışmama veya çalışmayı yaşamın küçük bir parçası haline getirme sorunu haline dönüşmektedir. Bu açıdan bakıldığında, işçi sınıfının bir sınıf olarak bunalıma girmesi beraberinde geleneksel örgütlenme biçimlerini de olumsuz olarak etkilemiştir.

İşte bir kaç çarpıcı örnek: ² 1975-1985 yılları arasında Batılı büyük sendikaların üye kampları Fransa'da 1976-1988 arası (FO, CFDT, CGT) % 50'dir. Hollanda'da İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en düşük sendikalaşma oranı olan % 25'e kadar düşmüştür. İngiltere'deki sendikalaşma oranı aynı dönemde % 53'den % 43'e inmiştir. Sendikalaşma oranı İrlanda'da % 55'den % 49'a, İtalya'da % 44'den % 36'ya inmiştir.

Sendikalar bugün artık sadece üye kayıplarına uğramaları sorunu değil, aynı zamanda mevcut üyelerinin de yeni teknolojilere uyum sağlama sorunları ile de ilgilenmek zorunda kalmaktadırlar. Uyum kısaca çalışanların mevcut işlerini ya da mesleklerini kaybetme riski karşısında yeni nitelikler veya meslekler edinmek zorunda kalışlarıdır. Bu bağlamda dolaylı bir baskıdan söz etmek pek abartılı olmayacaktır. Çünkü çalışanların yeni meslekler edinmek zorunda kalışları stres kaynağı olduğu gibi, ileri yaşlarda çalışanlar için kazanılması oldukça sıkıntılı, muhtemelen de imkânsızdır.

Bir diğer olgu da, önemli sayıda bir kitle için iş tanımları ve düzenli icra edilen işlerin öneminin azalmakta oluşudur. Bu olgunun hizmet sektörünün genişlemesi, yapılan toplumsal hizmetlerin çeşitliliğinin artışı ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Turizm acentasında rehberlik yapmak, kışın öykü veya roman yazmak veya bilgisayar programı yazmak gibi işler hangi tanımlama içinde gruplanacaktır. Kısmi süreli veya geçici işleri yaparak çalışanları artık hangi sınıfın üyesi kabul edeceğiz? Üstelik bizim kabulümüz dışında, çalışan da kendini hiç bir sınıfın üyesi hissetmemektedir. Yani ne geleneksel işçi sınıfı ne de hiç de dahil olmadığı burjuvazi.

Klasik tanım içine giren işleri bile hızla değiştiren bir teknolojik düzey, bir yandan çalışanların mobilitesini arttırmakta, diğer yandan kadın ve gençlerden oluşan geniş bir kitleyi ne işçi ne de işsiz sıfatı ile ortaya koymaktadır. Öyle ki, bir yandan, yapılan işler hızla değişmekte, öte yanda "eğreti" denilebilen bir çok hizmet işi toplumsal arena da yaygın olarak icra edilmektedir.

Belki de sadece bu nedenden dolayı İtalyan ve Alman kamu hizmetleri ve taşımacılık sendikaları çalışanların sadece maddi çıkarlarını değil, onların kültürel, toplumsal çeşitli arzularını da yerine getirecek bir yapılanmayı -işsizlerin de sendikal örgütlenmeleri dahil olmak üzere- savunmaya başladılar. Ancak yine de Fransa ve Almanya'daki geleneksel sanayi işçilerinin ve sendikalarının bu tür ittifaklara "düzensiz ücretliliği" ve çalışmamayı "özendirdiği" gerekçeleri ile katılmadığı görülmektedir. Var olanın ve statükonun korunması şimdilik esas olmaktadır.

Kısacası sendikal anlamda sorunun bir yanı, mesleklerini kaybeden veya değiştirmeye zorlananların bir bölümünün gelecekte ne tür bir örgütlenme içinde yer alacaklarıdır. Bu gün için gözüken geleneksel sendikal anlayışın bu yeni tür emekçilerle henüz beklenen farklı bir ilişkiye girmediğidir. Sorunun diğer yanı ise, çok sık tekrarlanan biçimde kaybedilen işler ve mesleklerle yönelik olarak işsizlik boyutudur. Belirli sektörlerde görülen kitlesel üretim yeni teknolojiler sayesinde mevcut işlerin yaklaşık % 50'sini ortadan kaldırmaktadır. ³ Bankacılık ve sigortacılık gibi sektörlerde teknik yeniliklerin hızla yaygınlaşması önemli sayıda işin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Kaybolan işler yerine mikro elektronik ve Bioteknoloji gibi alanlarda yeni işler yaratılmaktadır. Ancak Olivier Pastré'e göre kısa dönemde yaratılan işler ortadan kaldırılanların sadece çok küçük bir oranıdır. ⁴ Kaldı ki yeni sanayileşen Güney Kore, Brezilya ve Türkiye gibi ülkelerde teknolojinin vasıfsız istihdam üzerinde etkileri oldukça karamsar bir tablo ortaya koymaktadır.

BİRKAÇ SENDİKAL STRATEJİ

İşte sendikaların bu noktada işsizliğin yarat-

tiği sorunlar karşısında ne gibi çözümler ürettiğine global olarak bakalım. Her şeyden önce sendikalar teknik gelişmenin yarattığı istihdam sorunu karşısında bir tür savunma içersindedirler. Yeni teknolojilerin uygulanmasından vazgeçilmeden sadece bazı stratejiler geliştirilmektedir. Bu bağlamda sendikal hedefler önceliği yeni teknolojinin uygulanmasına vermektedirler. Teknolojinin kullanılmasına ve uygulamasına yönelik en önemli hedef ise aşağıdaki alanlarda sendikaların katılımının sağlanmasıdır;

1. Yeni teknolojilerin seçimine,
2. Tasarımına,
3. Yatırımlarına.

Bu hedefler, yeni teknolojinin ısrarla vurgulanan istihdam azaltıcı etkileri karşısında sendikal cephedeki mevzilerin güçlendirilmesi amacını taşımaktadır. Sendikaların bu uygulamadaki başarı şansları kuşkusuz teknolojinin üretilmesine, mevcut sendikalı sayısına ve ülkenin sanayileşme yapısına bağlıdır. Aksi durumda yeni teknoloji kullanma ve uygulanma süreçleri sadece işveren inisiyatifinde kalacaktır.

Bunların yanı sıra yaratılan ve istihdamı gereleten sorunları tamamen ortadan kaldırmadan belirli ölçülerde yumuşatan sendikal stratejiler de mevcuttur. Bu çabalar hızla yayılan ve genişleyen yeni teknoloji ve ürünleri karşısında adeta kısa dönemli savunma mekanizmaları olarak algılanabilir. İş güvencesini sağlamaya yönelik politikalar bu bağlamdadır. Sendikalar işçi çıkarılmasını önlemek veya kısıtlamak amacıyla çeşitli ülkelerde bazı ortak önlemler almaktadırlar. ⁵

1. Uygulamada yeni teknolojilerin neden olduğu istihdam fazlasını zorunlu bir şekilde değil, özendirilerek azaltılmasını sağlamak istifa, emeklilik gibi nedenlerle boşalan kadrolara yeni eleman almadan yapılan yumuşak düzenlemeler bu konuda esnek bir yaklaşımın ifadesidir.

2. Yine kullanılan yeni teknoloji şayet istihdamın azaltılmasında bir zorunluluk getiriyorsa (çalışmasını tamamen otomatize olması ile eski yapılan işlerin ortadan kalkışı gibi) işten çıkarılacak elemanların kıdem, mesleki nitelik, yaşlılık, malüliyet gibi özelliklerine göre bir sınıflama yaparak daha az zarara uğramaları düşünülmektedir.

3. Yeni teknolojinin uygulamaya sokulduğu her sektörün birbirlerinden farklı özellikleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, işten çıkarma yerine ILO'nun da çeşitli ülkelerde önerdiği biçimde eğitim, yönlendirme ve planlama ile alternatif iş olanakları yaratılmaktadır. Bunlar kuşkusuz firma düzeyinde olabildiği gibi, makro ölçekte iş organizasyonlarının yeniden düzenlenmesi ile toplumsal bir bunalımdan kaçınmak amacıyla sosyal politika aracı olarak planlanmaktadır.

4. Sendikalar teknolojiden kaynaklanan is-

tihdam sorunlarını bir ölçüde çözümlenebilmek için alınacak önlemleri toplu iş sözleşmelerine dahil etmeğe başlamışlardır. Özellikle işten çıkarma karşısında sendikaların bazı yasal güvencelere sahip olması işverenin tek karar verici olması durumunu engelleyebilmektedir. Bu konuda ABD, Kanada ve Fransa'da işten çıkarmalarda objektif neden aranması ilkesi, şayet yoksa işe iade yaptırımının uygulanması teknolojilerin yol açtığı istihdam kısıcılığı olumsuzluklara karşı sendikaların dayandığı yasal destekler olmuştur.

SENDİKAL STRATEJİDE İSTİHDAM DIŞI FAKTÖRLER

Yeni teknolojilerin sık tekrarlanan, istihdam ortadan kaldırıcı nitelikleri çalışma yaşamında sendikaların tek mücadele alanı değildir. Bunun yanı sıra yeni tekniklerin kullanılması mevcut istihdam koşullarında da sağlık, iş güvenliği gibi konulardan çalışanın niteliğinin kaybolması ve mesleğini değiştirmeye maruz kalmasına kadar çok geniş bir yelpazede sendikal hareketi ve üyeleri etkilemektedir.

Sorunu hiç kuşkusuz birbirinden bağımsız bir şekilde de incelemek mümkün değildir. İşgücü yapısındaki değişimler, mavi yakalıdan beyaz yakalıya geçiş, sanayinin payının hizmetler aleyhine azalması ile paralel nitelikler taşımaktadır.

Gerçekten de yeni teknoloji bir sermaye unsuru olarak denetimi daha yaygınlaştırmak için kullanılmaktadır. İstihdamın reel yapısında belirtilen değişimler gerek iş organizasyonlarını gerekse bireysel iş ilişkilerini önemli ölçüde sermaye unsuruna bağımlı hale getirmiştir. Yaşadığımız dönemde bu ilişkinin yönü ve niteliği teknoloji etkisiyle dönüşmeye ve farklı biçim almaya başlamıştır.

Yeni teknolojinin istihdam üzerinde yarattığı olumsuzluklara benzer açıdan çalışma koşulları ve iş güvenliği açısından da bakılabilmektedir. Bu anlamda psiko-somatik planda ortaya çıkan sıkıntılar ilk aşamada hissedilmese bile etkisini uzun dönemde yaymaktadır. Uykusuzluk, sinirlilik, görme bozuklukları ve gürültünün yol açtığı her türden sıkıntıların kaynağı yeni teknolojilerin getirisini olan olumsuz çalışma kaynaklarından kaynaklanabilmektedir.

Birey açısından uyum gösterme sorununun bir başka yanı da işe ve mesleğe ait profesyonel niteliklerin kaybolması, yerine hızlanmış bir sürecin başlaması ile gerçekleşmektedir. Yapılan işe göre değişik özellikler gösterse de bu hızlandırılmış süreç bireyin içinde sahip olduğu görece özerk alanın kaybolmasını beraberinde getirmektedir.

Taylorizm, Fordizm ve takip eden otomasyon süreci 6 iş organizasyonlarında yeni teknolojiye bağımlı olarak iş içinde standartlaşma, basitleşme ve zaman kontrolü getirerek çalışmanın niteli-

ğini önemli ölçülerde monoton ve tek düze hale sokmaktadır.

Özünde kolektif bir yapı taşıyan çalışma eylemi uygulanan yeni teknolojiler sayesinde dağılmaya ve parçalanmaya başlamıştır. Özellikle çalışanların aralarındaki toplumsal ilişkilerin çözülmesi bağlamında ele alındığı zaman ortaya çıkan sonuçlar ilginç özellikler taşıyacaktır. Yeni teknoloji çalışanı sadece yaptığı işi ile sınırlayan ve bulunduğu ortamı hızla izole hale getiren adeta ayrı bir yapıya dönüştüren bir şekil almaktadır. Bilgi işlem teknolojisindeki son gelişmelerin özellikle bankacılık, basın gibi hizmetler sektöründe, metalürji, dokuma giyim, deri, hazır giyim ve kimya gibi sanayi sektörlerinde ⁷ hızla yaygınlaşması eylemin gerçekleştiği fiziki ortamın dağılmasına ve çalışanın yalnız kalmasına yol açmaktadır. Tele-çalışma çalışma ortamının parçalanışına ilişkin batı kaynaklı uç bir örnek olarak dikkat çekici olmaktadır.

Çalışma ortamının parçalanışı ile işçinin yaptığı iş arasında mutlak bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki iş ortamının kopuşu ile birlikte sendikalaşma oranındaki azalmayı da önemli ölçüde açıklamaktadır. Kopuş aynı zamanda geleneksel ve bir anlamda militan sendikacılık anlayışından da uzaklaşmayı açıklamaktadır.

Tuhaf bir paradoksal olgu yeni teknolojilerin yarattığı olumsuzlukların yine teknoloji sayesinde çözülmesidir. İşlerin son derece parçalanmış ve tekrar eden yapısı bilgi işlem sayesinde geniş ölçüde engellenebilmiştir. Daha kısa sürede ve etkili biçimde verilen teknik eğitim ile önceden ortaya çıkan olumsuzluklar azalmıştır. Buna rağmen yeni teknolojiler çalışanlarda stres ve psikolojik meslek hastalıklarına karşı önemli oranda duyarlı oldukları, bu alanda yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.

DAHA AZ ÇALIŞMA

DAHA FAZLA İSTİHDAM

Yeni teknolojinin çalışanlar üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bir arada bulunmaktadır. Bazı yazarlar olumlu etkiler üzerinde durmuşlardır. Ancak sorunun çift yönlü olması, yani istihdam ve örgütlenme açısından ele alınacak kıstasların belirli bir homojenliğin bulunmaması konuyu daha karmaşık hale getirmektedir. Bu anlamda teknolojinin kullanıldığı her alan fabrika sisteminde mevcut işçi-işveren ilişkilerinin değişmesini birlikte getirmektedir. Kitlesele üretimden kitlesele olmayan mal ve hizmet üretimine geçiş söz konusudur. Bu sistemde artık çok çeşitli hizmet üreten bir toplumsal yapı asgari düzeyde bir işbölümü ile gerçekleşmektedir. Yani öyle çok fazla uzmanlaşma istemeyen bir dizi hizmet işi herkesin yapabileceği boyutlara girmektedir.

Sendikaların yeni teknolojilerle ilgilenmelerinin bir önemli nedeni de maliyetlerde ortaya çıkan

düşme ve bundan dolayı verimlilik artışıdır. Yüksek teknoloji ile çalışan sektörlerin aynı zamanda emek ve sermaye birimleri başına yüksek katma değerlere ulaşması da bu verimlilik olgusunun bir kanıtıdır.

Ancak burada verim artışının sonuçlarının nasıl paylaşılacağı olgusu sendikalar açısından önem taşımaktadır. Yani her üretkenlik artışı hangi oranda teknoloji ile gerçekleşir. Çalışanlar üretkenlik artışından nasıl yararlanacaktır? Soru gerçekten önemlidir. Çünkü üretkenlik artışı şayet bir biçimde çalışma sürelerinde bir azalmaya yol açarsa, bu istihdamda muhtemelen bir artışı da getirecektir. Fransız CFDT federasyonunun yaptığı hesaplama 1.2 milyon ek istihdam için çalışma sürelerinin 32 saat/haftaya indirilmesi hipotezine dayanmaktadır.

Teknolojinin getirdiği verimlilik artışı olgusu hemen beraberinde çalışma sürelerinde bir azalmayı gerçekleştirmemektedir. Teknolojinin sahip olduğu bazı özelliklerin sendikalaşmanın yüksek olduğu ülkelerde gelirleri paylaşmadan, çalışma sürelerinde bir paylaşma anlamına gelmektedir. Hollanda'da ve İskandinav ülkelerinde reel ücretleri geriletmeden pazarlık yoluyla istihdamda önemli artışlar sağlanabilmiştir. Sendikalaşma oranının düşüklüğüne rağmen, çok geniş bir işsizler ordusuna sahip bir ülkede örneğin Türkiye'de çalışma sürelerinde yapılacak küçük bir indirimin önemli ek istihdam olanakları ortaya koyacağı basit bir hesaplama ile anlaşılmaktadır.

42 saat/hafta x 48 hafta/yıl = 2016 yıl/saat

40 saat/hafta x 48 hafta/yıl = 1920 yıl/saat

18000 (bin) sivil istihdam x 2016 = 36

288.000 (bin) istihdam hacmi

36288000 (bin) + 1920 yıl/saat = 18900 (bin) sivil istihdam artışıdır.

Ancak, bu alanda reel ücretleri geriletmeden çalışma sürelerinin azalışı kendi içinde bazı tuzakları da barındırmaktadır. Azaltılmış çalışma süreleri belirli bazı iş alanlarında istihdam artışını sağlayabilecektir. Özellikle, bilgi işleminin yaygın olarak kullanıldığı sektörler istihdam artışı değil, işsizlikte de artış getirmektedir. Bu nedenle, sendikaların çalışma sürelerini indirmek yönünde çabaları ancak belirli bazı sektörler için daha fazla geçerli olabilecektir.

Her şeye rağmen, yukarıda açıklandığı biçimde çalışma sürelerindeki azalmaya yönelik eğilimler sendikalar tarafından savunulmalıdır. Çünkü:

1. Uzun erimli bakarsak, teknoloji başta hizmetler sektöründe olmak üzere diğer sektörlerde de ciddi boyutta bir işgücü fazlası yaratmaya devam edecektir. Eğitim, iş güvencesi sağlama ve benzeri önlemler istihdamı korumak için ancak ki-

sa süreli çözümleri yaratmış olacaktır. Ama sonuçta, iki kişinin yapacağı iş, bazen bir kişi tarafından bazen tamamen makinelerle yapılmaya zaten başlamıştır. Bu nedenle, çalışma sürelerindeki bir azalma (ücretlerdeki değişme söz konusu olmadıkça) istihdamda yeni çalışma alanlarını açabilecektir.

2. Teknolojik değişimin uygulanması sadece bir nesnel zorlama değildir. Aynı zamanda siyasal bir mücadelenin de parçasıdır. Bu bağlamda işverenlerin teknolojiye beklediği, üretim sürecinden olabildiğince insan unsurunu çıkararak, programlanabilir, denetlenebilir, hesaplanabilir bir yapıyı kurmaktır. Böylelikle üretim sürecinin her aşaması denetleme imkânına kavuşacaktır. Bu nedenle, yeni tekniklerin kullanılmasıyla ortaya çıkan verimlilik artışı çalışma sürelerinin kısaltılması şeklinde çalışanlarca da paylaşılmalıdır.

3. Yeni teknolojiler kendine özgü sağlık sorunları doğurmaktadır. Çalışanlar otomatize olmuş bir yapı içerisinde giderek daha fazla tecrit olmaktadır. Sürekli bir ekran karşısında çalışanın diğer çalışma arkadaşları ile iletişimi azalmakta, çalışmadan kaynaklanan psikosomatik hastalıklar ortaya çıkabilmektedir. Yeni teknoloji kullanımı bu yönüyle çalışanın sağlık sorunlarının kaynağı haline dönüşebilmektedir. Bu noktada, vurgulanmak istenen daha az süreli çalışma ve daha fazla boş zaman ile bu tür sorunları ortadan kaldırmanın mümkün olduğudur. Çalışanı sadece yaptığı iş ile sınırlandıran, katkısını büyük ölçüde azaltan, her tür yeni teknolojinin başta yabancılaşma olmak üzere bir dizi sorunun kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE SENDİKAL GELİŞİM

A. Tourain'e göre ⁸ insan makine ilişkileri tarih boyunca üç etaplı bir çerçeveye oturmaktadır. Buna göre, endüstri devrimi esnasında kullanılan makineler ve teknikler farklı ürünleri aynı anda ortaya koyabilen zanaatkar işçilerden oluşmaktaydı. Zaman içinde daha sonraki aşamada makineler farklı özellikler kazandılar. Taylorizm ve Fordizm bu aşamanın etkinliği artırır. Kullanılan çalışma yöntemleridir. Son aşama, makinelerin çalışanlardan özerkleştiği, artık işlerin yapılmasının sadece çalışanların denetim ve kontrolüne bağımlı kalmadığı dönemdir.

İnsanlarla makineler arasındaki bu ilişkinin biçim değiştirmesinde itici güç konusunda teknik gelişmelere vurgu yapmak gerekiyor. Teknik gelişmelerin bir alt penceresini istihdam ile açarsak, ortaya çıkan yapı değişikliği gelişimin boyutunu bir ölçüde açıklayabilir.

En üstte yönetici, teknisyen, mühendis, bürokratlardan oluşan üst düzey meslek ve kadroların altında yarı vasıflı, ustabaşı, kalifiye işçiler ve en altta vasıfsız işçilerden oluşan geniş tabanın ortaya koyduğu klasik üçgenin günümüzde vasıfsız işlerin ve çalışanların ortadan kalkmasıyla, hız-

la ters bir üçgen haline dönüşmektedir.

Kuşkusuz bu durum çalışanların örgütleriyle olan ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkileyerek, örgütsüz çalışmayı özendirmiş olacaktır. Fabrika ve kitlevi üretim sisteminin yeni teknolojilerin etkisiyle hızla biçim değiştirmesi bu sistem içinde çalışanların örgütsüz bir yapıya geçmeleri (uzun dönemli çıkarları ile uyumuna bile) bir eğilim olarak güçlenmektedir.

İstihdam alanında örgütlü yapıdan uzaklaşma sendikalar için iki temel unsuru gündeme getirmektedir. Bunlardan ilki, mevcut sendikalı çalışanların iş organizasyonlarında teknoloji kaynaklı değişimlerden etkilenerek nitelikleri, sosyal ilişkileri ve fiziksel sağlıklarının olumsuz anlamda değişmeye başlamasıdır. Bu arada, sendikal strateji yeni teknolojiyi ve sonuçlarını çalışan lehine değiştirme yönünde olmalıdır. Aksi halde mevcut yapı değişmesi bireysel pazarlıklarla sağlamaya çalışılacak ve sendikasızlık eğilimi güçlenecektir. Diğer ise, geniş hizmetler sektöründe farklı talep ve ihtiyaçları karşılayan örgütsüz çalışanların giderek genişleyen ve büyüyen sorunları karşısında sendikaların alacakları tutumlardır. Çünkü daha önce hiç çalışmamış olanlar, evde çalışanlar, gizli ve geçici işlerde çalışanlar, yarım gün çalışanlar sadece istihdam piyasasının iyi işlememesinden değil, bir ölçüde teknik gelişmelerin sonucunda formel işlerini kaybetmişlerdir. Bu nedenle sendikaların farklı kesimlerin örgütlenme ihtiyaçlarına yanıt verecek yapıları oluşturmaları gerekmektedir. Bu durum özünde sendikasılaşma yönündeki eğilimler karşısında sendikaların ileri bir adımı olarak gerçekleşecektir.

Son olarak, bugün sendikalar yeni teknolojinin istihdam kısıtıcı etkileri karşısında kapsamlı programlar geliştirmek zorundadırlar. Teknik gelişmelerden sendikalar bilgilendirilmeli, çalışma yeri ve koşullarındaki değişimler işçilerin yaş, kıdem gibi niteliklerine bağlı olarak düzenlenmelidir. Yeniden eğitimle, istihdamdaki daralma belirli ölçüde gidermek toplu sözleşmelere dahil edilebilir. Ancak, kanımca çalışma sürelerinin kısaltılmasına dayalı bir sendikal mücadele, yeni teknoloji karşısında sendikaları sadece savunmaya yönelik bir konumda bırakmayacaktır.

Sendikaların sanayi sonrası toplumda işlevlerinin sona ereceği görüşü Batıda bazı alternatif hareketler içinde oldukça yaygın olarak tartışılmaktadır. Hiç kuşkusuz bu tartışmalar sendikaların varolan ve eleştirilen yapılarını değiştirmekte etkili olacaktır. Ancak, her şeye rağmen çok çeşitli nedenlerle sendikaların ortadan kalktığı bir toplumsal düzen içinde çalışma sürelerinin azaltılması, çalışanların yeni teknolojiler karşısında korunması, artan refahtan pay alması, adil gelir dağılımı gibi önemli alanlarda çalışanların bütün olarak çok ciddi kayıplara uğrayacağını düşünüyorum. Bu nedenle, teknoloji, işsizlik, eşitsiz çalışma ilişkileri gi-

bi birbirinden oldukça farklı alanlarda, sendikaların uzun dönemli perspektiflere bugün çok daha fazla gereksinim duyduğuna inancım var.

REFERANSLAR

(1) Boris Frankel, Sanayi Sonrası Ütopylar, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yay., 1991.

2-Guy Caire, "La Fin d'un Synducaliste de Militant", La Crise des Syndicats en Europe Occidentale, Documentation Française, 1990. Toker Dereli, "Otomasyonun Endüstriyel İlişkiler Sistemine Etkileri, Yarattığı Sorunlar ve Alınması Gereklı Tedbirler", Orhim Yay., No. 4, 1986.

(3) Andre Gorz, Cennetin Yolları, Çev. Turan Ilgaz, Afa Yay., 1985.

(4)O. Pastré, L'Informatisation et l'Emploi, Maspéro, 1983.

(5) Force Ouvriere, L'Emploi et les Nouvelles Technologies, Chapitre 3-4, 1987.

(6) O. Pastré, D. Meyer ve diğerleri, Informatisation et Emploi, Menace ou Mutation?, Documentation Française, 1981.

(8) G. Ferréol, P. Deubel, Economie du Travail, Armand Colin, 1990.

(7) ILO, Automatisation, Organisation du Travail et Stress d'Origine Professionnelle, Geneva, 1985.

KAYNAKÇA

BANKSİS: "Banka ve Hizmetler Sektöründe Yeni Teknolojinin Doğurduğu Sorunlar ve Alınması Gereken Önlemler", Banksis, No.23, 1986.

T. Dereli: "Otomasyonun Endüstriyel İlişkiler Sistemine Etkileri, Yarattığı Sorunlar ve Alınması Gereklı Tedbirler" Orhim Yay., No. 4, 1986.

Andre Gorz: Adieux Proletariat, Ed. Galilée, 1980.

Andre Gorz: "Critique de la Division du Travail", Ed. Seuil, 1973.

A. İnsel: "Avrupa'da Yeni Sol", Birikim, No.34, 1992.

Rene Mouriaux: Le Syndicalisme Face Au Crise, Maspéro, 1986.

Force Ouvriere: Demain, Dans l'Usine la Robotique, 1982.

O. Pastré: "La Mobilisation Générale", Les Syndicats Français et Américains Face aux Mutations Technologiques, Ed. Antropos Encrages, 1984.

Petrol-İş 90: Petrol-İş Yayın No. 26.

79 yılın birikimini,
çağdaş bir anlayışla yorumlayan banka, TÜRK BANK.

İstikrarlı, sağlam,
büyük ve güçlü banka, TÜRK BANK.

TÜRK TİCARET BANKASI
TÜRK BANK

"İkinci Adresiniz"

AVRUPA TOPLULUĞU'NDA PART-TIME ÇALIŞMA VE TÜRKİYE'YE UYGULANABİLİRLİĞİ

Doç. Dr. Ayşen TOKOL
U.Ü.İ.B.F.
Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü
Öğretim Üyesi

Part-time çalışma II. Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelmiş önceleri sınırlı şekilde iş-gücü açığını kapatmak amacıyla uygulanmıştır. Ancak son yirmi yıldır Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerde ve diğerlerinde hızla yayılmaya başlamıştır.

Part-time çalışmayı kesin biçimde tanımlamak, içeriğini belirlemek oldukça güçtür. Halen Fransa, Almanya, İtalya, Luksemburg ve İspanya dışındaki topluluk ülkelerinde part time çalışma yasal olarak tanımlanmadığı gibi yasal tanımın yapıldığı bu ülkeler arasında da büyük farklılıklar bulunmaktadır. Ülkeler arasındaki tanım farklılığının yanısıra bazen aynı ülkede yasal ve istatistiki amaçlarla yapılan tanımlar birbirleriyle tutarlı olmamaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1963 incelemeleri sırasında benimsediği daha sonra konu ile ilgili araştırmalarda kullandığı tanım ise uygulamada bazı sorunlara neden olmakla birlikte halen en fazla benimsenen tanımdır.

ILO tanımı üç temel unsur üzerinde durmaktadır. Bunlar; çalışma süresinin normal çalışma süresinden önemli ölçüde kısa olması, düzenli olması ve isteğe bağlı olması şeklinde sıralanabilir. "Normal çalışma süresi" olarak genelde haftalık çalışma süresi dikkate alınmakta, haftada belli bir sürenin altında çalışanlar part-time olarak kabul edilmektedirler. Ancak çalışma süresi her ülkede değişmektedir. Örneğin, Portekiz'de haftada 35, Yunanistan'da 34, İngiltere'de 30 saatin altında çalışanlar part time olarak kabul edilmektedirler.

Part-time çalışma'nın ikinci unsuru olan "düzenlilik" part-time çalışmayı "mevsimlik" ve "geçici çalışma"dan ayırmaktadır. Buna göre, tatil süresi içinde çalışan öğrenciler, kısa bir süre için çocuk bakan kadınlar, iş hacminin artması gibi nedenlerle geçici olarak işe alınanlar part time çalışmanın dışında bırakılmaktadır. "İsteğe bağlılık" unsuru ise bu çalışma şeklinin "kısa süreli çalışma" ve "eksik istihdam" kavramları ile karıştırılmasını önlemektedir.

Part-time çalışma çeşitli şekillerde uygulanabilmektedir. İşkolunun, işyerinin ve mesleğin özellikleri uygulama şeklinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. En çok uygulanan şekiller ise yarım gün/yarım vardiya ile haftada veya ay içinde belli günlerde tam, belli günlerde yarım veya belli saatlerde çalışmadır. Çağrı üzerine çalışma ile iş paylaşımı uygulamaları daha sınırlıdır.

1970 özellikle 1980'li yıllarda büyük önem kazanan part-time çalışmanın artışında rol oynayan faktörler çok çeşitlidir. Bunlar arasında en önemli olanı işsizliktir. 1973 petrol krizinden sonra

tüm ülkelerde görülen ekonomik durgunluk, uluslararası ticarete dengesizlik, anti-enflasyonist politikalar, demografik gelişmeler, teknolojinin artan kullanımı ve diğer faktörler işsiz sayısında büyük artışlara neden olmuştur. Bu durum devleti bir yandan işveren diğer yandan düzenleyici olarak önlemler almaya yöneltmiştir. Birçok ülkede, örneğin, Almanya ve Fransa'da işverenleri ve işçileri part-time çalışmaya yöneltmek amacıyla yasalar da değişiklikler yapılmış, vergi muafiyetleri tanınmış, hükümetlerin mali yönden desteklediği programlar uygulamaya konulmuştur. Ayrıca Belçika, İrlanda, İngiltere, Danimarka, Portekiz, Fransa ve Hollanda'da devlet işveren olarak part-time çalışmayı geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin Fransa'da 1982 ile 1987 yılları arasında part-time çalışanların sayısının artışı kamu kesiminde yaygın biçimde part-time işçi çalıştırılması ile açıklanmıştır. Ancak part time çalışmanın artışında rol oynayan tek faktör devletin katkıları değildir. Teknolojinin hızlı biçimde gelişmesi, teknolojinin sektörel ağırlığı hizmet sektörü lehine değiştirmesi, hizmet sektörünün genelde esnek çalışma şekillerine yönelmesi part-time çalışmanın yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Bunların yanı sıra değer yargılarında görülen değişimler aile bütçesine katkıda bulunma zorunluluğu, kadın işgücü maliyetinin yabancı işgücü maliyetine oranla düşük olması nedeniyle işverenlerin ve devletin kadını iş piyasasına çekmek amacıyla izlediği politikalar, kitle iletişim araçlarının etkisi ve diğer nedenlerle kadınların işgücü katılım oranlarının yükselmesi part-time çalışmayı artırmıştır.

Part-time çalışmanın artış nedenlerinden bir diğeri de gerek işverenlerin gerek işçilerin daha esnek çalışma şekillerine ihtiyaç duymalarıdır. Ekonomik durgunluk ve artan rekabet işverenleri esnek bir yapıya sahip olan part-time çalışmaya yönlendirmektedir. Part-time çalışma maliyetleri düşürdüğü, işe devamsızlığı azalttığı, verimliliği artırdığı ve işletmelerin talep yapısındaki değişimlere kolayca uyum sağlamalarını temin ettiği için işverenlerce tercih edilmektedir.

Öte yandan bu çalışma şekli daha fazla boş zaman sağladığı, ev ve iş sorumluluklarını dengelemede yardımcı olduğu, aile bütçesine katkıda bulunmayı temin ettiği için kadınlar, gençler, sakatlar ve yaşlılar tarafından tercih edilmektedir.

Part-time çalışma erkeklere oranla kadınlar arasında daha yaygındır. Son yıllarda erkek part-time çalışanların sayısında belirgin bir artış görülmekte ise de AT'de 1989 yılında 14.4 milyon part-time çalışanın 12.2 milyonunu yani % 85'ini kadınlar oluşturmuşlardır. Kadınlar arasında part-time çalışma oranı Almanya'da % 92.1 ile en yüksek buna karşılık Yunanistan'da % 62.0 ile en düşük düzeydedir. Part-time çalışma oranı evli kadınlarda bekarlara oranla daha fazladır. AT üye ülkeler-

de evli kadınlar arasında part-time çalışma oranının en yüksek olduğu ülkeler İngiltere, İrlanda ve Fransa olarak karşımıza çıkmaktadır.

Part-time çalışanların yaş gruplarına göre dağılımı ülkelere göre değişmekle birlikte AT ülkelerinde part-time çalışma genelde orta yaş grubunda yoğunlaşmıştır. Bu eğilim erkeklere oranla kadınlarda daha belirgindir.

Part-time çalışma Portekiz ve İtalya dışındaki topluluk ülkelerinde hizmet sektöründe yaygın biçimde uygulanmaktadır. Genelde küçük sendikalaşmanın olmadığı işyerlerinde çalışan part-time çalışanların eğitim düzeyleri tam gün çalışanlara oranla daha düşüktür.

Part-time çalışmanın AT üye ülkelerde gide- rek önem kazanması üzerine AT'nin çeşitli organlarında konu çeşitli boyutları ile incelenmektedir. Bu konuda en önemli gelişme 1982 yılında Konsey toplantısında tartışılan yönelge teklifidir. Teklif objektif olarak farklı işlem yapılmasını gerektiren durumlar dışında aynı nitelikteki işler için part time çalışanlarla tam gün çalışanlar arasında eşit işlem yapılmasını öngörmektedir. Yönelge Teklifine göre, part-time çalışma gönüllü olacak, sosyal güvenlik sisteminden part-time çalışanlar tam gün çalışanlarla aynı esaslar çerçevesinde tam gün çalışanların hakları ile orantılı şekilde yararlanacaklardır. Ayrıca aynı işletmede boşalacak tam gün işler için part-time çalışanlara öncelik verilecektir. İşveren part-time çalışmaya başlamadan önce işçi temsilcilerine bilgi verecek veya danışacaktır. Yönergeye aykırı ulusal yasa ve düzenlemeler geçersiz sayılacaktır. Part-time çalışanlar işletmede çalışanların sayısının belirlenmesinde dikkate alınacaklardır. Yönerge teklifi Konsey tarafından kabul edilmemiş 1983 yılında geliştirilerek yeniden konseye sunulmuştur. Ancak teklif üzerinde üye devletler arasında oybirliği sağlanamamıştır. 1990 yılında Komisyon part-time ve diğer standart dışı çalışma şekilleri ile ilgili üç yönerge teklifi hazırlamıştır. Ancak bu teklifler konusunda da henüz bir gelişme sağlanamamıştır.

Bugün Avrupa Adalet Divanının Roma Anlaşmasının 119. maddesi ile ilgili olaylarda aldığı kararlar üye devletlerdeki part-time çalışmaya yönelik ayırımcı uygulamaları ortadan kaldırılmasında önemli rol oynamaktadır.

AT üye ülkelerde son yıllarda part-time çalışanları korumaya yönelik çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Ancak bu düzenlemelerin yeterli olduğunu söylemek güçtür. Halen topluluğa üye ülkelerin büyük bölümünde part-time ve tam gün çalışanlar arasında ayırım yapılmasını yasaklayan yasal hükümler bulunmamaktadır.

Ücret ve sosyal yardımlar konusunda F., Almanya, Fransa, Belçika ve İspanya'da part-time çalışanlara tam gün çalışanlarla orantılı ücret ödemesi konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Hollan-

da'da bir kişinin asgari ücretten yararlanabilmesi için normal çalışma saatlerinin asgari dörtte biri oranında çalışması zorunludur. İtalya, İspanya gibi bazı ülkelerde ücret ve sosyal yardımlar toplu sözleşmelerle düzenlenmektedir. Sosyal yardımlar konusunda ülkeler arasında farklar bulunmakta, bazı sosyal yardımlardan sadece tam gün çalışanlar yararlanmaktadır.

Genelde tüm ülkelerde fazla çalışma tam gün çalışanlar için geçerlidir. Fransa ve Belçika'da part-time çalışanlar istedikleri takdirde fazla çalışabilmekte, ancak bu çalışmanın belli bir sınırı aşması halinde hizmet akdinin yeniden düzenlenmesi veya çalışana ek bir dinlenme süresinin verilmesi zorunluluğu bulunmaktadır.

Topluluk ülkelerinin çoğunda yıllık ücretli izin ve resmi tatiller konusunda çalışanlar arasında ayırım yapılmamaktadır. Buna karşı Hollanda ve İrlanda'da yıllık ücretli izine hak kazanabilmek için belirli sınırlamalar getirilmiştir. Örneğin, Hollanda'nın ücretli izine hak kazanabilmek için normal çalışma saatlerine en az üçte bir oranında, İrlanda'da ise aynı işyerinde 8 ay veya daha fazla çalışması zorunludur. Bazı ülkelerde resmi tatillerle ilgili özel uygulamalar bulunmaktadır. Örneğin, Fransa'da resmi tatilin part-time çalışanın iş yapmadığı güne rastlaması halinde kendisine ödeme yapılmamaktadır.

İşten çıkarma konusunda ülkelerin çoğunda part-time çalışanlar tam gün çalışanlarla aynı haklara sahiptir. Bazı ülkelerde koruyucu hükümlerden sadece belli bir saatin üzerinde çalışanlar yararlanmaktadır. Bu süre Danimarka'da haftada 15 saat, İngiltere'de 16 veya sürekli beş yıl çalışması halinde 8, İrlanda'da ise 18 saat olarak belirlenmiştir.

İşsizlik sigortasından yararlanabilme konusunda da Topluluk ülkeleri arasında farklar bulunmaktadır. Bazı ülkelerde bu konuda ayırım yapılmamıştır. Buna karşılık Hollanda, Luksemburg, Danimarka gibi ülkelerde belli bir süre çalışma koşulu öngörülmüştür. Örneğin, Danimarka'da 15 saatin altında, Hollanda'da son on iki ay boyunca en az 20 hafta ve her hafta en az beş saatin altında çalışanlar işsizlik sigortasının kapsamı dışında bırakılmışlardır. İngiltere'de ise günde 2, haftada 12 pound'tan daha az gelir elde edenler sigortadan yararlanamamaktadır. Hastalık, yaşlılık, sigortasından yararlanmada da benzer uygulamalar söz konusudur.

Yönetime katılma konusunda genelde part time ve tam gün çalışanlar arasında ayırım bulunmamaktadır. Ancak bazı ülkelerde belli bir süre çalışma şartı aranmaktadır. Örneğin Hollanda'da 35 ile 100 kişinin çalıştığı işletmelerde normal çalışma sürelerinin üçte birinden daha az çalışanların işçi temsilcilerini seçme ve seçilme hakları bulunmamaktadır. Çalışan sayının belirlenmesinde

bazı ülkelerde belirgin düzenleme bulunmasa da genelde part-time çalışanlar tam gün çalışanlar gibi sayılmaktadırlar. F. Almanya ve Hollanda'da part-time çalışanların tam gün çalışanlar gibi sayılabilmesi için Almanya'da 5, Hollanda'da en az 35 kişinin çalıştığı bir işletmede çalışma zorunluluğu bulunmaktadır.

Part-time çalışmanın giderek yaygın biçimde kullanılması işçi sendikaları tarafından endişe ile izlenmektedir. Bugün Topluluğa üye ülkelerdeki sendikaların büyük bölümü part time çalışmanın çalışanlar açısından büyük tehlike oluşturduğunu belirtmektedirler. Sendikalara göre, part-time çalışma yasalarca yeterince korunmayan "marjinal bir işgücü"nün oluşmasına neden olmaktadır. Bu durum hem part-time çalışanların hem de tam gün çalışanların istihdam güvenliği açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Öte yandan sendikalara göre part-time çalışanlar içinde kadınların yüksek oranda bulunması kadın ile erkek arasındaki eşitsizliğin artmasına, kadının mesleki ilerlemesine engel teşkil etmektedir. Ayrıca part time çalışanlar arasında sendikalaşma oranı düşük olduğu için sendikaların pazarlık gücü ve üye sayısı olumsuz yönde etkilenmekte, çalışanlar arasındaki dayanışma zayıflamaktadır. Bu nedenlerle Avrupa sendikalar konfederasyonu part-time çalışmanın ancak sınırlı şekilde kullanılmasını ve part-time çalışanları korumaya yönelik ayrıntılı bir yönergenin onaylanmasını talep etmektedirler. Buna karşılık işveren sendikaları maliyetleri arttırmamasına, işletme içinde huzursuzluklara neden olmasına ve her türlü işte uygulama şansı bulunmamasına karşılık, part-time çalışmanın işletmelerin esneklik ihtiyacını karşıladığı için son derece önemli bir çalışma şekli olduğunu belirtmektedirler. Avrupa işveren sendikaları konfederasyonuna göre part-time çalışma Topluluğun dünya pazarında devamlılığının sağlanmasında ve işsizliğin azaltılmasında önem taşımaktadır. UNICE AT Komisyonunun hazırladığı yönerge tekliflerini olumlu bulmamış, ayrıntılı bir direktif oluşturulması fikrini benimsememiştir.

Ülkemizde ise part-time çalışma ile ilgili özel yasal düzenlemeler bulunmamakta, bu konuda yasal bir tanıma da rastlanmamaktadır.

Part-time çalışmanın boyutu konusunda da yeterli bilgiler bulunmamaktadır. DIE Hanehalkı İşgücü Anketlerinde yer alan veriler toplam istihdam içinde part-time çalışanların oranını belirlemeyi güçleştirmektedir. 1990 Nisan hanehalkı işgücü anket sonuçlarına göre Türkiye'de 40 saatin altında çalışan işgücü sayısı 3.058.148 kişidir. Bunların 40 saatin altında çalışma nedenleri incelendiğinde 104.806 (%34) kişinin tam gün iş bulamadığı, 70.557 (%23) kişinin tam gün çalışmak istemediği, 17412 (%5) kişinin okula gittiği, 205.962 (%6.7) kişinin hasta veya yaşlı olduğu, 413.107 (%13.5) kişinin ailevi ve kişisel nedenlerle, 1.965.161 (%64.25) kişinin diğer nedenlerle 40

saatin altında çalıştığı görülmektedir. 40 saatin altında çalışma nedenleri arasında bulunan "tam gün iş bulamama" ile "normal çalışma saati" eksik istihdamı gösterdiğinden part-time çalışmanın dışında kalmaktadır. Diğer nedenler ise %64.25 ile toplam içinde en yüksek oranı oluşturduğu gibi, bu nedenler hakkında açıklayıcı bilgiler bulunmayışı part-time çalışan sayısının belirlenmesini güçleştirmektedir. Diğer nedenler ile çalışanlarda dikkate alındığında ülkemizde 40 saatin altında toplam 2.672.199 kişinin çalıştığı görülmektedir. Ülkemizde 40 saatin altında çalışan 2.672.199 kişinin %35'ini erkekler %62.5'ini kadınlar oluşturmaktadır. Buna göre 40 saatin altında çalışanların oranı kadınlar arasında daha yaygındır.

40 saatin altında çalışanların faaliyet kollarına göre dağılımı ele alındığında %90.9 ile tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık en yüksek orana sahiptir. Bunu %3.6 ile ticaret, %3.5 ile imalat sanayi, %1.67 ile toplum hizmetleri izlemektedir.

Tarım kesiminde ücretsiz aile işçileri fazla olduğu için part-time çalışma AT ülkelerinin aksine ücretsiz aile işçileri arasında yaygınlık kazanmıştır.

Part-time çalışma konusu ülkemizde ilk 1982 yılı programında yer almıştır. 1982 yılı programında "çalışma hayatımıza esneklik sağlanması part-time ve esnek zamanlı çalışma statülerinin çalışma mevzuatına getirilmesi için gerekli değerlendirmelerin yapılacağı" belirtilmiştir.

VI. Beş Yıllık Plan'da da "part time yeni iş alanlarının açılmasına ve bu tür istihdamın geliştirilmesine önem verilerek gerekli mevzuat düzenlemeler"nin yapılacağı şeklinde bir hükme yer verilmiştir. Ancak 1982 yılında bu konuda hazırlanan ancak yasalaşmayan bir tasarı dışında henüz bir çalışma gerçekleştirilememiştir. Uygulamada da ortaya çıkan sorunlar yargı kararları ile doktrindeki görüşler çerçevesinde çözümlemeye çalışılmaktadır.

Part-time çalışmanın ülkemizde yüksek sınırdaki bulunan işsizliğe çözüm getirip getirmeyeceği ise son derece tartışmalıdır. Zira part-time çalışmanın yaygınlaştırılması daha fazla kişiye iş imkanı sağlayabileceği gibi, ülkemizde ücretler genel seviyesi genelde düşük olduğu için part-time işçinin alacağı ücret bir ailenin geçimi için yeterli olmayacaktır. İşçi bu durumu telafi edebilmek amacıyla birden fazla işte çalışma ihtiyacı duyabilecektir. Bu da iş imkanlarının artmasını engelleyecektir. Öte yandan part-time çalışma tam gün çalışanların istihdam güvencesi açısından da bir tehdit unsuru olabilecektir.

Buna karşılık part-time çalışma çeşitli nedenlerle iş piyasası dışında kalmış ve işsizlikten en fazla etkilenen kadınlar için yeni iş imkanları sağlayabilecektir. Kadınların yanısıra emekliler, öğrenciler ve sakatlar part-time çalışma sayesinde hem refah düzeylerini yükseltebilecekler hem de ülke kalkınmasına katkıda bulunabileceklerdir. 1990 Nisan DİE Hanehalkı İşgücü Anketlerine göre Türkiye'de halen 1.346.140 emekli, 3.912.429 öğrenci, 9.944.572 ev kadını, 1.618.415 çalışmaz durumda kişi bulunmaktadır. Bu kişiler için part-time çalışma yeni iş ufukları açabilecektir. Ancak AT özellikle kadınlar arasında yaygın olan bu çalışma şekli yasalarımızda var olan düzenlemelere rağmen uygulamada görülen kadın ve erkek arasındaki ayrımcılığı daha da güçlendirebilecek, kadınlarımızın mesleki açıdan ilerlemesine engel teşkil edebilecektir. Bu nedenle AT yaygın biçimde uygulanan ülkemizde de giderek kamuoyunun ilgisini çekmeye başlayan part-time çalışma konusunda çalışanların bilinçlendirilmesi, bu konuda ayrıntılı yasal düzenlemelerin yapılarak part-time çalışanların durumlarının düzenlenmesi gereklidir.

KAYNAKLAR

Tokol A., Avrupa Topluluğunda Part-Time Çalışma (Basılmamış çalışma), Bursa 1992.

Ekonomi, M. "Teknolojik ve Ekonomik Gelişmeler Karşısında İş Hukukunda Yeni Yaklaşımlar", Orhım Seminerler Serisi 2, İstanbul 1980.

Gerek, N., "Kısmi Süreli Çalışanların Bireysel İş Hukukumuzda Yarattığı Sorunlar, TÜRKİŞ, cilt 10, sayı 2, Ağustos 1990, s.4.

Kutal, G., "Uluslararası Boyutlarıyla Türkiye'de Kısmi Süreli Çalışma ve Geleceği" Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma, Aile Araştırma Kurumu, Eğitim Semineri G, Paneller Konferanslar Serisi IV, Ankara 1991.

Kutal, M., "Kısmi Süreli Çalışmanın Hukuki Esasları ve Sorunları", Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma Aile Araştırma Kurumu Eğitim Semineri 6, Paneller Konferanslar Serisi IV, Ankara 1991.

Serter, N., "Kısmi Çalışma", Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma Aile Araştırma Kurumu Eğitim Semineri 6, Paneller Konferanslar Serisi IV, Ankara 1991.

Pir, N., "Türkiye'de Kadın İşgücü İstihdamı ve Kısmi Süreli Çalışmadaki Gelişmeler" Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik yönleriyle Kısmi Çalışma Aile Araştırma Kurumu Eğitim Semineri 6, Paneller Konferanslar Serisi IV, Ankara 1991.

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketleri, Nisan 1990, Ankara 1991.

* Ancak S.S. yasasının 2. maddesinde yer alan "Bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılanlar bu kanuna göre sigortalı sayılır" hükmü ile yasanın 7. ve 78. maddeleri bu konuda özel düzenlemelere yer vermektedir.

TEKNOLOJİ TOPLUMU VE SENDİKALAR

Yrd. Doç. Dr. Yusuf BALCI
İ.Ü. İktisat Fakültesi

Günümüz çalışma ortamı, gelecek için önemli değişme işaretleri vermektedir. Sendikalar, sanayi toplumunun ve demokrasinin eseri olarak ortaya çıkmıştır. Birinci teknolojik devrim sendikaların ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. İkinci devrim olan bilgi teknolojisi ise, sendikaları olumsuz yönde etkilemektedir.

Yeni teknolojilerin yaygınlaşması, hem sendikalaşabilir işgücü miktarını; hem de çalışanların sendikalaşma eğilimlerini azaltmaktadır. Gerçekten de, yüksek tekniklerin uygulanmasıyla işçi-işveren ilişkileri ferdeleşme eğilimine girmiştir. En azından, toplu ilişkiyi mümkün kılan ve geliştiren kitlesel çalıştırma, yeni teknolojilerin yayılması sonucunda zayıflama temayülü göstermektedir. İleri teknolojilerin sonucunda gelişen üretim tarzı ve organizasyonların yapısı sendikalaşma eğilimini olumsuz yönde etkilemektedir. Dünyada sendikacılıkta son zamanlarda görülen gerilemenin bu gelişmelerden bağımsız olmadığına şüphe yoktur.

Teknolojik değişimin en fazla tartışılan yönlerinden biri, bu değişimin sosyal tesirleri olmuştur. Bu makale çerçevesinde, teknolojinin istihdam üzerindeki etkileri gibi önemli konulara doğrudan temas edilmeyecek; buna mukabil teknolojik değişimin ortaya çıkardığı şartlar içinde, çalışma hayatının en önemli unsurlarından olan sendikalar üzerinde meydana gelebilecek etkiler ele alınacaktır.

Teknolojinin sosyal yapıya etkilerinin birebir belirleyici özellikteki determinist bir yaklaşımla ele alınması isabetli bir yöntem değildir. Marx'ın ortaya attığı, "sanayileşmiş ülkelerin, sanayileşmemiş ülkelerin geleceğinin aynası oldukları" ve "kapitalist üretimin tabii kanunlarının mukadder sonucu doğru mutlak surette işlediği" şeklindeki, teknolojik determinizmin hipotezleri doğrulanmamıştır. Teknolojik determinizm nazariyesini tadil eden Veblen, İngiltere ile Almanya'yı karşılaştırırken, Marx'ın bu yorum ve izahına karşı iki ülke arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Almanya, İngiltere ile aynı teknolojik tecrübeyi -gecikmeli de olsa- paylaşıırken, özellikle sosyal sahada, sanayi öncesi İngiltere'sinin yapısal özelliklerini devam ettirmektedir. Almanya teknolojik kalkınmada çağdaş, ama diğer sahalarda sanayi öncesidir. Öte yandan, günümüzün sanayi toplumları, geleneksel sosyal yapılarının bazı unsurlarını, birçok bakımdan hala muhafaza etmektedir. ¹ Dolayısıyla, teknolojik değişimin kurumsal yapıyı belirleyen tek faktör olmadığını, toplumdaki gelenekler, değerler ve diğer sosyal faktörlerin de etkin olduğunu be-

lirtmek gerekir. Ancak, bu makalede, münhasıran teknolojik değişmeye bağlı etkiler tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Çağlar boyunca çok yavaş gelişme gösteren, ancak son iki asırdır giderek artan bir ivmeyle gerçekleşen teknolojik değişimin iki önemli dönüm noktası olmuştur: Bunlardan ilki 19. yüzyıla damgasını vuran **mekanizasyon**; diğeri de, asrımızın özellikle sonlarında etkileri yaygın olarak ve kuvvetle hissedilmeye başlanan, 2000'li yılların hayatına tartışmasız hakim olması beklenen **otomasyondur**.

Sanayi toplumunda hakim olan kurumsal yapı, makinalaşmanın getirdiği fabrika üretimi (toplu üretim) tarzından etkilenmiştir. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda, sosyal mekanizmalar ile, bunlara bağlı olarak sosyal devlet ve kütleli üretimin yapıldığı kitlesel işçi çalıştırma ortamı gelişmiştir. Aynı şekilde, sanayi ötesi toplumda, bilgisayarların hakim olduğu üretim tarzında da yeni bir toplum anlayışıyla birlikte yeni bir kurumsal yapının gelişmesi tabiidir.

Bu bakımdan, önce sanayi toplumunun ² ve sanayileşmeyi mümkün kılan makinalaşmanın kurumsal etkileriyle, sosyal devlet ve sosyal siyasetin ortaya çıktığı şartları ele almak; daha sonra da teknolojik değişimin ortaya çıkaracağı -ufukta şimdiden belirmiş olan- şartları incelemek gerekir. Buradan, bilgi toplumu ve sanayi ötesi toplum olarak nitelendirilen geleceğin dünyasında ileri teknolojilerin genelde toplumun kurumsal yapısına, özede ise, demokratik rejimlerde çalışma hayatının en önemli kurumu olan sendikalara muhtemel etkilerine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

MEKANİZASYON VE SANAYİ TOPLUMU

Sanayi Toplumunda, toplumu ve çalışma hayatını düzenleyen kurumsal yapı, döneme damgasını vuran teknolojiyle yakından ilgilidir. Sanayi devriminden önce, teknolojinin emek-yoğun tekniklerden oluştuğu ve küçük sanayiinin hakim olduğu ekonomide, usta, kalfa ve çıraklar arasında dikey dayanışma vardır. Çalışanlar ve işin sahibi arasında bir kopukluk yoktur. İşe en düşük kademeden giren çıraklar belirli merhaleleri geçtikten sonra "işin sahibi" - "usta" durumuna gelmektedir. Ayrıca, çalışanlar emeklerine yabancılaşmamıştır. Emek erbabı ürettiklerini başından sonuna kadar takip edebilmekte; bu arada tüm ustalık ve hünelerini ortaya koyma fırsatını bulmaktadır. Tüketim kalıplarına kanaatkar insan yapısının hakim olduğu bu toplumun çalışma hayatında da psikolojik tatmin gerçekleşmekte; ekonomik ve sosyal dengeler istikrarlı bir eğilim göstermektedir.

Daha sonra mekanizasyonun gelişmesi sonucunda ortaya çıkan, kütleli üretimin yapıldığı fabrika sanayii ve buna bağlı kitlesel çalıştırma, sanayi toplumunun kurumsal yapısını büyük ölçüde etkilemiştir.

Buhar ve motor gücünün icadı ile mümkün olan toplu üretim tarzı beraberinde toplu işçi çalıştırmayı getirmiştir. Artık işin sahibi patron, çalışanlar da işçilerdir. Çalışma ilişkilerinde ise dikay çatışma vardır. Buna karşın, gruplar kendi içlerinde yatay dayanışma içine girmiş; toplumda, ufak bir patron sınıfına mukabil büyük bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.

Batıda ortaya çıkan fabrikalarda çalışanlar, "usta"lar tarafından korunmadığı gibi tam bir sömürüye maruz kalmaya başlamıştır. Feodalizm ortadan kalkmış, yerini -sanayi toplumunun düzeni olan- kapitalizm almıştır. Feodalizmin yıkılmasıyla derebeylerin elinden kurtulan ve miras yoluyla giderek parçalanıp topraklardan yeterli pay alamayan köylülerin şehirlere göçüyle aşırı şekilde artan emek arzının sebep olduğu işsizlik, işçi sınıfının daha da sefilleşmesine yol açmıştır.

Sorunlarını çatışmayla ortaya koyan Batı toplumu, sanayileşme sonucunda ortaya çıkan "sosyal çatışmayı"da, geliştirilen sosyal mekanizmalarla çözmeye çalışmıştır: Ezilen işçiler toplu eylemlere girişmiş ve kendi kurumları olan sendikaları kurmuşlardır. Devletler de, bu dönemin "vahşi kapitalizm"ine karşı ortaya çıkan tepkilere önce olumsuz yaklaşmış; sosyal hareketlere karşı duramayınca bazı olumlu tedbirleri zaman içinde geliştirerek ezilenlerin ve özellikle işçilerin durumlarını iyileştirici birtakım tedbirler almış ve kurumsal düzenlemeler yapmıştır. Böylece, ortaya sosyal devlet çıkmıştır. Devletlerin geliştirdiği veya öncülük ettiği kurumlar ve mevzuat vasıtasıyla, sosyal güvenlik, işçi sağlığı-iş güvenliği ve sosyal refah hizmetleri gerçekleştirilmiş; çalışma sürelerini sınırlayan düzenlemelerle, mecburi hafta tatili, istihdam güvencesi gibi çalışanları koruyucu çalışma mevzuatı işçilerin durumunu iyileştirmek için zamanla geliştirilmiştir. İşçilerin sendikalar halinde örgütlenmesine, hak ve menfaatlerini geliştirmek amacıyla grev şeklinde toplu eylemlerine izin veren kanuni düzenlemeler yapılmıştır.

Bu arada yönetimler de kitlelere ve topluma yönelme gereğini duymuştur. Antik çağlardaki toplumun yaklaşık kırkta birinin yönetimde söz sahibi olduğu, sadece asil vatandaşların oy hakkı olan demokrasiler, artık toplumun bütün üyelerinin "oy" sahibi olduğu bir yönetim biçimi olarak yaygınlaşmıştır.³ Bu düzende, her grup sesi çıktığı ölçüde güçlüdür-haklıdır. Dolayısıyla, bu sorunların çözümünde, sosyal-siyasi hareketler ve kurumların, bu meyanda sendikaların önemli rolleri olmuştur.

Mekanizasyonun mümkün kıldığı fabrikalardaki toplu çalıştırma sonucunda ortaya çıkan işçi sınıfıyla birlikte, her sosyal grup kendi çıkarlarını koruyabilmek için toplu hareket etmiş ve sosyal hareketler öne çıkmıştır. Adeta bir çıg gibi büyüyen toplumsal hareketin dolaylı sebebi mekanizasyon olmuştur. Makinalaşma neticesinde, çalış-

ma hayatı ve sosyal yapı ile birlikte, değer ve ahlak anlayışları, hayat tarzı, tüketim kalıpları, sosyal ve ekonomik beklentiler de değişmiştir.

Fabrika tarzı üretimin çalışanları, Taylozizm'in öngördüğü aşırı ihtisaslaşma sonucunda yabancılaşma sürecine girmiştir. Bu çalışma sisteminde kişilerin benliği erirken, ortaya psiko-sosyal sorunlar çıkmış; bunlar da çalışanların tepkilerine yol açmıştır.

Fabrikada çalışan büyük kitleler topluca hareket etmiş; sosyal olaylar, kesimler arası dayanışma yerine çatışma ve çelişkileri esas almaya başlamıştır. Çalışma ilişkilerinde dikey dayanışmanın yerini yatay dayanışma almış; kapitalizmin, ferdi ön planda tutan anlayışına karşı toplumcu hareketler güç kazanmıştır. Bunlara karşı tedbir olarak, işletme yönetimleri; iş zenginleştirmesi, iş paylaşılması gibi çalışma hayatının kalitesini artırıcı tedbirler geliştirmiştir.

Teknolojik gelişme sonucunda sağlanan verimlilik artışı toplumsal refahın artmasına yol açmış ve ortaya tüketim malları devrimi çıkmıştır. Böylece, orta ve düşük gelirli kesimler de "büyüyen pasta"dan pay alırken, "vahşi kapitalizm" in olumsuz etkileri hafifletilmiştir.

Sonuçta kapitalizm, sosyal hareketlerin tenkitlerini, demokratik sistemler içerisinde sosyal politikalar geliştirerek ve bunları uygulayarak büyük ölçüde bertaraf etmiştir.

YENİ TEKNOLOJİLER VE TOPLUMUN DEĞİŞEN YAPISI

Teknolojik değişimde tarihin ikinci dönüm noktası, kol kuvvetinin yanında, insan beyninin fonksiyonlarının da makineler tarafından ikame edildiği otomasyondur. Büyük miktarda bilginin çok hızlı ve etkin olarak kaydedilip muhafaza edildiği, işlendiği ve nakledildiği bilgisayarlar, 20. asrın sonlarında hızla yaygınlaşmaktadır. Unutmamak gerekir ki, bilimsel olarak mümkün olan bir teknik yaygın olarak uygulanmadıkça teknolojiye dönüşmüş sayılmaz. Yaygın olarak uygulanabilmenin birinci şartı, bu tekniklerin, uygulama bakımından ekonomik olmasıdır. ⁴ Mesela, genetik mühendisliği sahha olarak çok gelişmesine rağmen; biyoteknoloji, -motorlu vasıtalar veya elektrik sahasında olduğu gibi- bütün endüstriyi tamamen değiştiren yaygın tatbikat safhasına henüz ulaşamamıştır. Nükleer enerji de, elektrik üretiminde hala petrolün yerini tam alabilmiş değildir. Yeni teknolojiler içinde sadece bilgi-işlem teknolojisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan tüketim malları devrimi gibi, yaygın bir etkiye sahiptir. Bilgi-işlem teknolojisi, mikroelektronik, telekomünikasyon, uydu ve video sistemleri vasıtasıyla bürolarda; şahsi bilgisayarlar (PC'ler), bilgisayar esaslı kontrol sistemleri, bilgisayarla çizim (CAD), bilgisayar destekli eğitim, kablolu TV, bilgi bankası ve elektronik postalama

gibi sahalarda çok yaygın bir uygulama alanına hitab etmekte ve etkilerini şimdiden göstermektedir. ⁵ Sonuç olarak, günümüzde hızla yaygınlaşan ileri tekniklerin, toplum üzerinde önemli etkilerde bulunacağına kuşku yoktur.

YENİ TEKNOLOJİLERİN SENDİKALARA ETKİLERİ

Genelde toplumun değişen yapısı, özelden ise üretim tekniklerinin değişmesi, toplumun bütün olarak kurumsal yapısıyla birlikte, sendikalar üzerinde de etkili olmaktadır. Yeni teknolojilerin, üretimde tekrar bireyci yapıya doğru eğilim içinde olması sendikal hareketi olumsuz yönde etkileyecektir. Otomasyon ile birlikte, daha önce yüzlerce işçinin çalıştığı fabrikaların yerini, bütün üretim sürecinin düzenlenmesi, planlanması, koordine ve kontrol edilmesi işlemlerinin bilgisayarlar tarafından yapıldığı işletmeler almaktadır.

Sendikalaşma ile işletme büyüklüğü arasında ilişki bilinen bir gerçektir. Firma ölçeği büyüdükçe, sendikalaşma eğilimi, dolayısıyla sendikalaşma oranı artmaktadır. Mikroelektronik teknolojinin ortaya çıkmasından önceki ileri teknolojiler, daha ziyade büyük ölçekli işletmeler tarafından uygulanabilmekteydi. Bu bakımdan, teknolojik değişimin sendikalaşmaya da olumlu bir katkısı olmaktadır. Oysa, teknolojik değişimin son halkası olan mikroelektronik teknoloji (bir başka deyişle bilgi teknolojisi)nin sanayide uygulanması, bu geleneksel kuralı sarsmıştır. Artık ileri teknolojiler, hem yapıları gereği hem de maliyetlerinin ucuzlaması nedeniyle orta ve küçük işletmeler tarafından da uygulanabilmektedir. Bu şekilde, yeni teknolojilerin sendikalaşmaya olumsuz etki edeceğini, en azından geleneksel olumlu etkisinin azalacağını belirtmek mümkündür.

Teknolojik değişim ile esneklik arasında, üretim tarzı ve faktör bileşimleri bakımından geleneksel olarak ters bir ilişki mevcuttur. Ayrıca, yine mekanizasyon ile üretim ölçeği arasında doğru bir ilişki bulunmaktadır. Mekanizasyon aşamasında, teknoloji geliştikçe, üretim tarzının değiştirilebilme imkanları daralmakta; ölçek ise büyümektedir. Ancak, yeni otomasyon tarzında, geleneksel ilişkinin aksine, teknoloji geliştikçe üretim tarzı bakımından esneklik artmakta, ölçekle olan doğrusal ilişkinin ise azalmakta olduğu görülmektedir. Bu şekilde, ileri teknolojilerin küçük ve orta ölçekli firmalar tarafından da kullanılabildiği yapılan araştırmaların bulguları arasındadır. ⁶ Artık esneklik ağır sanayileri, mikroelektronik teknoloji yanında esnekliği her bakımdan düşük, "hantal" teknolojiler olarak görülmektedir. Dolayısıyla, çok sayıda işçinin çalıştığı fabrikaların yerini, daha kaliteli mamüllerin daha düşük maliyetle üretildiği, üretim tarzı ve ürün çeşitlenmesi bakımından elastikiyetin yüksek olduğu, az sayıda işçinin çalıştığı ve denetlediği modern işyerleri almaya başlamıştır.

Mavi yakalılara oranla -her durumda olmakla beraber- daha düşük sendikalaşma eğilimi-ne sahip olan yüksek vasıflı beyaz yakalıların işgü-cü içindeki oranı, yeni teknolojilerin uygulanması sonucunda artmaktadır. Sanayileşmenin ilk dö-nemlerinde önce sanayi sektörü gelişmiş ve ço-ğunluğunu mavi yakalıların oluşturduğu işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Daha sonra, sanayileşmenin ileri safhalarında hizmet sektörünün ekonomi içindeki payı ve dolayısıyla, özellikle bu sektörde yoğunla-şan beyaz yakalıların istihdam içindeki oranı da artmıştır. Yeni teknolojilerin bu eğilimin sürmesine etki ve katkılarının devam etmesi beklenmektedir: 7

... ileri teknolojiler, işgücünün yapı ve kom-pozisyonunu beden (mavi yakalı) işçilerinin aleyhine geniş ölçüde değiştirmiştir. İşgü-cünde beden işçileri oranının azalması, fikir işçileri ve hizmet sektörü oranlarının artma-sı, sendikacılığı, üye sayıları bakımından o-lumsuz etkilemektedir. Bu tip işçileri ve hiz-met sektörünü örgütlemenin daha güç oldu-ğu, yakın geçmişte birçok ülkede ve birçok kez doğrulanmış bulunmaktadır.

Aşağıda açıklandığı gibi, ileri tekniklerin uy-gulandığı çalışma şekillerinde de önemli değişiklik-ler söz konusudur. Bilhassa gelişen hizmet sektö-ründe atipik çalışma türlerine uygun bir ortam doğ-muştur. Bunlar arasında, part-time (kısmi-sürelili) ve tele-çalışma şeklinde istihdam edilenlerde ya da evde çalışanlarda, işyerinde toplu örgütlenme, sendikalaşma ve toplu eylem eğiliminin daha az olması tabiidir. 8

Yeni teknolojiler sonucunda, "esnek çalış-ma süreleri", "işin paylaşılması (job sharing)" ve "kısmi süreli çalışma" giderek artmaktadır. Belirli saatlere bağlı olmayan değişken çalışma süreleri, bu işlerin özellikle kısmi-sürelili çalışanlar tarafından paylaşılması, ileri teknolojiler sonucunda çalışma hayatına giren önemli yeniliklerdendir. Bu durum-da, zaman bakımından esneklik artarken, işyerine ve işverene bağımlılık azalmaktadır.

Yeni teknolojilerin; genel olarak, bir işyerin-deki normal çalışma süresinden daha kısa süre çalışma şeklinde tanımlanan⁹ kısmi süreli çalış-maya uygun işleri teşvik edici özelliği vardır. İleri tek-nikler, ayrıca çalışma sürelerini de esnekleştir-mektedir. Kısmi süreli çalışma, bazan esnek süreli çalışma veya işin paylaşılması ile birarada gerçek-leşmektedir.¹⁰ Kısmi süreli çalışma günümüzde gi-derek yaygınlaşmaktadır.¹¹ Mesela, otomasyonun hızla arttığı beş OECD ülkesinin finans kesiminde-ki bazı banka ve sigortacılık işletmelerinde yapılan bir araştırmada,¹² bu rakamlardaki kısmi süreli iş-lerin artmakta olduğu görülmüştür.

Geleneksel olarak atipik ve istisnai olan ça-lışma şekillerinin, geleceğin toplumunda yaygın ve tipik bir hal alması söz konusudur. Bu durum, yü-rürlükteki mevzuatta yapılacak bazı tadilat ve ku-

rumların yapısının yeniden düzenlenmesiyle kıs-men -duruma göre tamamen- düzeltilebilirse¹³ de, yapısal sorunların çözümünde geleneksel tarzdaki kurumsal düzenlemeler yetersiz kalabilecektir.

Çalışma ortamının kurumsal yapısının teme-lini oluşturan üretim tarzında ve örgütlenme yapı-sında da önemli değişimler muhtemeldir. Kitlesele çalıştırmanın yerini, (işçi sayısı bakımından) daha ufak ölçekli üretim birimleri alırken ferdiyetçiliğe uygun bir ortam oluşmaktadır. Büyük ölçekli birim-lerin yerini daha küçükleri alırken, organizasyonla-rın merkeziyetçi yapısı ademi merkeziyetçi bir ya-pıya doğru değişmektedir. İleri teknolojilerin top-lumda yaygınlaşmasıyla, üretim tarzından, dene-tim ve yönetime kadar hemen her düzey ve aş-a-mada "çok merkezli" organizasyon yapısına geçiş söz konusudur. Bu değişim de bireyciliği teşvik e-dici bir mahiyet taşımaktadır.

Bireycilik, toplu çalışmanın azalmasının ya-nında, çalışma ilişkilerindeki nitel değişimler so-nucunda da artabilir. Çalışanların kişiliklerini yok ettiğ-i öne sürülen, mekanizasyondaki aşırı ihtisas-laşmanın yerini, bilgi teknolojisinin uygulandığı ça-lışma tarzında, bazı vasıf ve mesleki becerilerin uygulanmasının mümkün olduğu ve kişisel insiya-tif kullanımı gerektiren işlerin alması, işçilerin psi-kolojik tatminlerini arttırabilir. Bu durumda iş tatmi-ni artacağından çalışanların, sendikalar şeklinde örgütlenme güdülerini zayıflayabilir.

SONUÇ

Yeni teknolojiler ile birlikte, toplumun sorun-ları da büyük ölçüde değişecek; dolayısıyla, bunla-rın çözüm yolları da farklı olacaktır. Sanayi ötesi toplumda ortaya çıkabilecek meselelerin çözüm yolları ile mekanizmaların daha bireyci olması ve kurumsal yapının fonksiyon ve müdahalelerinin zayıflaması beklenebilir. Aslında, belirli şartlarda vücut bulmuş olan kurumsal yapının her halükar-da aynı kalması gerçekçi olamaz. Değişen toplum-la birlikte bazı sorunlar ortadan kalkarken ortaya yepyeni sorunlar çıkabilecektir. Toplumda sorunla-rın çözüldüğü birtakım mekanizmalar mutlaka ola-caktır. Bu bakımdan, kurumların yapısındaki de-ğişmenin toplumdaki değişikliğe cevap verecek para-lellikte olması tabiidir. Sanayi ötesi toplum da so-runlarıyla birlikte gelirken, bu sorunların çözümü i-çin yeni mekanizmaları da -gecikmeli de olsa- be-raberinde getirecektir.

Bu bakımdan, çalışma hayatını düzenleyen kurumsal yapıda bazı değişiklikler beklenmektedir. Bunu, tali ve köklü değişiklikler olarak iki kısımda ele almak mümkündür. İkincil planda meydana gelen değişiklikler sonucunda, geleneksel mevzu-atın yetersizliği yüzünden ortaya çıkabilecek so-runlar vardır. Bunlar, ilgili mevzuatta yapılacak yo-rum ve içtihatlarla; bunların yetmediği taktirde ya-pılacak yeni düzenlemelerle, zamanla çözülebile-cektir.

Köklü değişiklikler ise yapısal olup, sendikacılığın zayıflaması ve öneminin azalması gibi çalışmaya mevzuatıyla doğrudan ilgili olmayan hususlardır. Bunların önüne geçmek, genel değişme kontrol edilemediği takdirde, hemen imkansız gibidir. Kısmi süreli çalışmanın ortaya çıkardığı sorunlar mevzuat düzenlemeleriyle çözülebileceği gibi, böyle çalışanların toplu sözleşmeler yoluyla da sisteme uyumlu hale getirilmesi mümkün olabilir. Oysa, sendikalaşma eğiliminin zayıflaması gibi, esas olarak kurumsal yapıdan kaynaklanmayan gelişmelerin önüne mevzuat yoluyla geçmek mümkün değildir. Ancak, geleneksel kurumların yeni bir yapıya kavuşmasıyla ve yeni bir fonksiyonu icra etmesiyle yeni dünyada hayatini sürdürmesi ve kendine yeni bir yer bulması da mümkündür.

Sonuç olarak, yeni teknolojilerin yaygınlaşması, yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, hem sendikalaşabilir işgücü miktarını; hem de çalışanların sendikalaşma eğilimlerini azaltmaktadır. Gerçekten de, yüksek tekniklerin uygulanmasıyla işçilerden ilişkileri ferdeleşme eğilimine girmiştir. En azından, toplu ilişkiyi mümkün kılan ve geliştiren kitlesel çalıştırma, yeni teknolojilerin yayılması sonucunda zayıflama temayülü göstermektedir. İleri teknolojilerin sonucunda gelişen üretim tarzı ve organizasyonların yapısı sendikalaşma eğilimini olumsuz yönde etkilemektedir. Dünyada sendikacılıkta son zamanlarda görülen gerilemenin ¹⁴ bu gelişmelerden bağımsız olmadığına şüphe yoktur.

Görüldüğü gibi, günümüz çalışma ortamı, gelecek için önemli değişme işaretleri vermektedir. Sendikalar, sanayi toplumunun ve demokrasinin eseri olarak ortaya çıkmıştır. Birinci teknolojik devrim sendikaların ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. İkinci devrim olan bilgi teknolojisi ise, sendikaları olumsuz yönde etkilemektedir.

DİPNOTLAR

1. Richard Hoggart, "İngiliz İşçi Sınıfının Hayatındaki Değişmeler", Çev. ve Ed. İhsan Sezal, *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul: Ağaç Yay. 1991, ss.100-101.
2. Sanayi devriminin ortaya çıkışıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkılabı*, Çev. Tevfik Güran, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, X. Dizi, No: 10.
3. Genel oy hakkı için bkz. Nusret Ekin, *Endüstri ilişkileri*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, No: 434, ss.55-56.
4. Doğal olarak, günümüzde ekonomik olmayan bir teknik, yine gelişen teknolojilerin yardımıyla ve diğer şartların gelişmesiyle ileride ekonomik hale gelebilir.
5. Donald Leach ve diğerleri, *Future Employment and Technological Change*, London: Kogan Page, 1986, ss.151-152.
6. Giovanni Dosi, "Sources, Procedures and Microeconomic Effects of Innovation", *Journal of Economic Literature*, Vol. 16, Sept. 1985, Nashville TN, ss. 1153-1155.
7. Toker Dereli, "Sosyo-Psikolojik Açısından Endüstriyel İlişkiler Sistemimizin Genel Değerlendirilmesi ve Diğer Ülkelerdeki Yeni Yaklaşımlar", ss.35-83, *Görüşler: Kamu ve Özel*

Kesim İşletmelerinde Yönetimin Beşeri Yönü ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi, İstanbul: ORHİM Yay. No: 2, 1986, s.51.

8. Metin Kutal, "Kısmi Süreli Çalışmanın Hukuki Esasları ve Sorunları", ss.57-85, *Hukuki Esasları ve Sosyo Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Yayın No: 23, 1991, ss.67-68.

9. Münir Ekonomi, "Teknolojik ve Ekonomik Gelişmeler Karşısında İş Hukukunda Yeni Yaklaşımlar", ss.171-198, *Görüşler: Kamu ve Özel Kesim İşletmelerinde Yönetimin Beşeri Yönü ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, İstanbul: ORHİM Yay. No: 2, 1986, s.183;

Gülten Kutal, "Uluslararası Boyutlarıyla Türkiye'de Kısmi Süreli Çalışma ve Geleceği", ss.99-103, *Hukuki Esasları ve Sosyo Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Yayın No: 23, 1991, ss.92-93.

10. Nur Sert, "Kısmi Çalışma", ss.105-117, *Hukuki Esasları ve Sosyo Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Yayın No: 23, 1991, s.108.

11. Muhtelif örnekler için bkz. Öner Eyrenci, *Kısmi Süreli Çalışmalar*, İstanbul: Mozaik Yayıncılık, 1989.

12. Oliver Bertrand and Thierry Noyel, *Human Resources Strategy, Technological Change in Banks: France Germany, Japan, Sweden, United States*, Paris: OECD, 1988, ss.64-65.

13. Yeni teknolojilerin ortaya çıkardığı çalışma sorunlarıyla ilgili hukuki sorunların çözümüne yönelik tartışmalar için bkz.: M.Kutal, Ekonomi, Eyrenci.

14. Freeman ve Medoff, geniş yankılar uyandıran çalışmalarında, sendikalaşma eğiliminin, ekonominin birçok sektöründe hızla azaldığını ifade ederken, bu "feci düşüş"ün neticesinde, tarım dışı işgücü içindeki sendikalı oranının, 20. asrın sonlarında % 10'a ineceğini tahmin etmiştir (Richard B. Freeman and James L. Medoff, *What Do Unions Do?* New York: Basic Books, 1984). Ayrıca, bu çalışmanın bir tenkidi için bkz.: John F. Burton Jr. (Ed.), "Review Symposium: What Do Unions Do? by Richard Freeman and James L. Medoff", *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 38, No. 2 (Jan. 1985), ss.244-263.

KAYNAKLAR

- Burton, John F.Jr. (Ed.), "Review Symposium: What Do Unions Do? by Richard Freeman and James L. Medoff", *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 38, No.2 (Jan. 1985), ss.244-263.
- Deane, Phyllis. *İlk Sanayi İnkılabı*, Çev. Tevfik Güran, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, X. Dizi, No: 10.
- Dereli Toker. "Sosyo-Psikolojik Açısından Endüstriyel İlişkiler Sistemimizin Genel Değerlendirilmesi ve Diğer Ülkelerdeki Yeni Yaklaşımlar", *Görüşler: Kamu ve Özel Kesim İşletmelerinde Yönetimin Beşeri Yönü ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, İstanbul: ORHİM Yay. No: 2, 1986, ss. 35-83.
- Dosi, Giovanni. "Sources, Procedures and Microeconomic Effects of Innovation", *Journal of Economic Literature*, Vol. 16, Sept. 1985, Nashville TN, ss.1120-1171.
- Ekin, Nusret. *Endüstri ilişkileri*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, No: 434.
- Ekonomi Münir. "Teknolojik ve Ekonomik Gelişmeler Karşısında İş Hukukunda Yeni Yaklaşımlar", *Görüşler: Kamu ve Özel Kesim İşletmelerinde Yönetimin Beşeri Yönü ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, İstanbul: ORHİM Yay. No: 2, 1986, ss.171-198.
- Eyrenci, Öner. *Kısmi Süreli Çalışmalar*, İstanbul: Mozaik Yayıncılık, 1989.
- Freeman, Richard B. and James L. Medoff, *What Do Unions Do?* New York: Basic Books, 1984.

Hoggart, Richard. "İngiliz İşçi Sınıfının Hayatındaki Değişmeler", Çev. ve Ed. İhsan Sezal, *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul: Ağaç Yay. 1991, ss.122-135.

Kutal, Gülten. "Uluslararası Boyutlarıyla Türkiye'de Kısmi Süreli Çalışma ve Geleceği", *Hukuki Esasları ve Sosyo Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Yayın No: 23, 1991, ss.99-103.

Kutal, Metin. "Kısmi Süreli Çalışmanın Hukuki Esasları

ve Sorunları", ss.57-85, *Hukuki Esasları ve Sosyo Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Yayın No: 23, 1991, ss.57-85.

Leach, Donald ve diğerleri. *Future Employment and Technological Change*. London: Kogan Page, 1986.

Serter, Nur. "Kısmi Çalışma", *Hukuki Esasları ve Sosyo Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Yayın No: 23, 1991, ss.105-117.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT FAKÜLTESİ
İŞLETME YÖNETİMİ VE MUHASEBE
ARAŞTIRMA MERKEZİ
ve
İ. Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI VE MENSUPLARI VAKFI
MÜFETTİŞLİK VE HESAP UZMANLIĞI
SINAVLARINA HAZIRLIK KURSU

7 Eylül 1992 - 16 Ekim 1992
5 Ekim 1992 - 17 Aralık 1992

Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanlığı ve Maliye Müfettişliği, Sigorta Murakabe Kurulu Uzman Yardımcılığı ile kamu ve özel kesim bankalarının müfettişlik sınavlarına hazırlık amacını güden kurslar İktisat, Maliye, İşletme Ekonomisi, Muhasebe, Finansal Analiz ve Finans Matematiği ile Hukuk konularını içermektedir. Konular İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri ve konu ile ilgili uzman ve müfettişler tarafından verilecektir.

Müfettişlik ve Hesap Uzmanlığı sınavlarına hazırlık kursu 5 Ekim - 17 Aralık 1992 tarihleri arasında, günde üç saat olmak üzere toplam 120 saattir. Diğer kurslar 7 Eylül - 15 Ekim 1992 tarihleri arasında ve günde 4 saat olmak üzere toplam 90 saattir.

Kurslar, Rumeli Caddesi Villa Han Kat 4 Nişantaşı'ndaki İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezun ve Mensupları Vakfı'nda yapılacaktır. Derslerin yanısıra ders saatleri dışında sınav kapsamına giren konularda uzmanlarca konferanslar verilecektir.

İştirakçi sayısı sınırlı olduğundan kontenjan dolunca kayıtlar kapatılacaktır.

Başarılı kursiyerlere sertifika verilecektir.

Tel: İ.Ü. İktisat Fakültesi 520 90 87 - 528 08 42

İ.Ü. İktisat Fakültesi
Mezunları ve Mensupları Vakfı 230 95 91

SOME RECENT DEVELOPMENTS IN
EUROPEAN INDUSTRIAL RELATIONS
AND EMPLOYERS' ORGANISATIONS
INCLUDING THE CASE OF TURKEY

Ali Rıza BÜYÜKUSLU
and Prof. Richard HYMAN

The school of Industrial
and Business Studies,
The University of Warwick, England

The last decade has seen a considerable change in industrial relations throughout most European countries after the period of industrial militancy and union strength during the 1970s. Among the significant developments has been a new insistence on the part of employers' strategies in labour-management relation. This article intends to examine briefly the impact of some recent developments in industrial relations on the employers' organisations, mainly, in European countries and Turkey.

1. Introduction:

The employers' organisations in particular have received little attention as leading actors in national industrial relations systems. However, it is well-known that in most Western industrialised countries employers' organisations play a key role in industrial relations. They represent their members in collective bargaining, co-ordinate employer strategies in the period of strikes and lock-outs, provide a wide range of technical and legal services and often maintain a powerful lobby to defend and promote employer interests.

After the first world war employers in most European countries adopted the strategy of dealing with trade unions through the agency of an employers' organisation. The essential advantage of joining an employers' organisations from management's point of view was that trade union representatives were excluded from the workplace or, at the very least, the role they were permitted to play there was very limited via some arrangements between trade unions and employers' organisations (Sisson 1984).

It is quite true to argue that employers' organisations and their significance in industrial relations (direct or indirect) have grown remarkably in recent years. One can emphasize that the organisational configuration and institutional resources of employers' organisations have become key determinants, not only specific policy decisions, but also the general viability of democratic regimes in advanced industrial societies.

In the last decade in most European countries different forms of "disaggregation" of industrial relations have tended to stem from employers' initiative. Moreover, the emergence of a large number of multinational companies which operate in many countries has also had an effect on industrial relations practices.

Thus, the new managerial approaches have become dominant trends in industrial relations as alternatives to collective bargaining. Employers and their organisations in most European

countries have also been encouraging decentralisation to industry and enterprise level bargaining in the 1980s. These developments reflect changing agenda of collective bargaining such as the issues of new technology, the structure of work organisation and the restructuring of working time. What is so important for the central employers' associations in these trends is that there may be some shifts in internal balance of power of the peak confederations. In other words, scope for encompassing central organisations in industrial relations is likely to be eroded. Therefore, under the changing circumstances, the role of employers' organisations might be changed. One can suggest that member employers began to be in favour of the view that employers' organisations are supposed to pursue not only social matters but also the business interest of member employers.

2. Agenda for change: are employers' organisations in Transition?

The 1970s and early 1980s can be described as the decade of neocorporatism, or social concertation. In those years the instrument chosen was usually some form of incomes policy which diminished the independence of industrial relations system and helped to spread institutionalised relations between the state, the unions and employer organisations.

It can be plausibly argued that in the 1980s the economic and political climate began to change and, broadly speaking, the main tendency in the last decade was the expansion of market relations combined with international competition, industrial restructuring, management initiative and the form of microconcertation at the plant level.

The institutional mediation therefore became less important in the national level (Regini 1991). What this tendency suggests is that there is a significant change in the behaviour of employers and their organisations compared with the past. The most crucial of these is the very widespread diminution of the role played by central organisations in favour of less restricted associations or individual company management.

It is important, though, to stress that corporatist institutional constraints and collective self-restraint are more likely to exist in neo-corporatist systems where employers' organisations are established as effective private interest governments commanding sufficient authority to protect the institutional integrity and their political influence. However, the conditions of continued economic decline may enable even the strongest corporatist institutions to give way to the forces of the market. As a result of this, employers in corporatist systems can behave like their pluralist competitors in dismantling the "institutional rigidities" of the la-

bour market (Streeck 1987).

According to Baglioni (1990, p. 11), there are three typical employer tendencies of recent years. They can be simply summarised as follows;

- a) the demand for flexibility
- b) the preference for decentralisation in the management of employer contracts and
- c) the renewed employer political presence.

3. Changing strategies in the management of labour relations:

What has been happening to industrial relations? A common response to this question might be that management has been on the offensive (is this rediscovery of the management prerogative?) removing long-established trade union rights and imposing new working practices which require direct communication between management and the shopfloor and the by-passing of collective channels of representation. In general, it can be emphasized that although employers may vary in practice in their determination to pursue their objectives, some of them seem to show a clear preference for bargaining at the company level. Thus, this trend leads to some pressures to decentralise collective bargaining. Decentralisation in collective bargaining is associated with new employment systems such as the expansion of the tertiary sector and non-standard types of employment. In addition, there is a fundamental change in the approach to the management of labour.

Therefore, strategies of individual employers also become quite important including the increased employee involvement at the workplace (Team briefing, quality circles), human resource management approach (It undermines the collectivism on which trade unions and collective bargaining depend so much).

Basically, the individual firms' labour practices are widely described as a shift to organisational based employment system. In this system there are some pressures in the product market for quality improvement and cost reduction achieved through the better utilisation of the labour force. Therefore, employee involvement programmes and financial motivation such as performance-related pay have become crucial via simultaneously emphasizing individualism and flexibility (Purcell 1991).

Generally speaking, the levels of collective bargaining have undergone a degree of change, with a trend towards decentralisation from national and sectoral levels to that of the company in a number of countries. Yet, this trend has been far from uniform, being far more pronounced in some countries such as the UK than in others including

West Germany, Denmark and the Netherlands (EIRR, 1990).

As has been said above, in the 1980s there has been clear developments away from centralised bargaining over wages and towards a new decentralised form of bargaining over the management of work practices in the employers' industrial relations strategies. In the case of Sweden, the first step towards decentralisation occurred in 1983, while the key move involved the manual union metal breaking away from central LO-SAF negotiations. In Norway the employers' federation (NHO) is in favour of decentralisation of bargaining to facilitate sectoral and plant-level restructuring of payment systems. Also in the context of France, the decentralisation of bargaining to the company level has clearly been affected by innovative employers. And in Italy Confindustria's industrial relations strategy has also moved from the search for centralised tripartite agreements in the late 1970s and early 1980s to the more recent move towards decentralisation and company-level bargaining (IRS, 1990).

In the recent years, a great deal of attention has also been paid to the implementation of the Single European Market (SEM). Under the continued internationalisation of business, the main question is what is to be the form of a possible industrial relations framework at the European level. Accordingly, much of the discussion on industrial relations in a future Europe has been based on the view that an integrated market in some way may bring with it some sort of European wide negotiations, in other words, unions and employers' organisations can co-operate on a European level in negotiations on wages and conditions of work. The SEM can give rise to the prospect of large companies having to introduce European level arrangements on a single-employer basis.

4. Some recent developments and Turkish confederation of employers' associations (TISK).

Since 1980, Turkey has been involved with a radical transformation of her economy. In other words, foreign oriented policies have replaced mixed economy and import substitution policies in Turkey. It has to be borne in mind that although significant progress in the structural re-adjustment of the economy has been made during the past decade, there has been high levels of inflation, big budget deficit and production problems.

Considering increasing international competition, the adoption of free market principles and foreign economic relations of Turkey have become significant. The application for full membership to the European Community on 14 April 1987 has further increased these needs. What is so crucial here is that TISK supports Turkey's full

membership to the European Community (EC), particularly by communicating with the organisations such as UNICE and BIAC, which have an important place and weight in the European Community.

The key problems (considering Turkey's full membership to the EC) stressed by the officials of employers' organisations are improving productivity and the quality and cost factors in production. They are regarded as very important on the basis of competing with imported goods in the domestic market as well as increasing exports.

According to the survey carried out by TISK, average labour productivity in the manufacturing sector in Turkey is one-fourth of that in the EC countries. For example, real labour productivity in Turkey was \$ 4,163 (1975=100) in 1987 whereas it was \$ 21,994 in Belgium, \$ 23,471 in Germany, \$ 15,436 in Great Britain, \$ 15,553 in Spain, \$ 19,892 in Italy and \$ 5,426 in Portugal.

For this reason, in order to overcome the low productivity level of Turkey, TISK and International Labour Organisation (ILO) came together and developed a project. The main aim of this project is to identify the factors which have a negative impact on productivity in undertakings, to offer solutions and to give training to both managers and work force. The issue of productivity also became very important in decreasing the rate of inflation, introduction of new technology, establishment of a healthy socio economic structure and reaching solutions in industrial disputes through a dialogue between parties.

Some reasons for the low level of productivity are summarised by the officials of TISK as follows;

- (1) Tripartate co-operation between parties both at macro and micro level could not be set up at a desired level in Turkey.
- (2) Low capacity because of industrial disputes (strikes continue for long periods in Turkey) between workers and employers has a sufficient effect on productivity, and
- (3) Managers of undertakings are short of the knowledge of the modern management and organisation methods.

Considering the last point, Turkish managements, in my opinion, have been able to exercise a much tighter system of control. Meanwhile, paternalism has always become very significant to enhance workers' motivation and promote effective work performance in labour-management relations. However, it is important, though, to stress that the structural characteristic of industry, mainly, small family and medium size firms in which the employer regarded himself as having a right to exclusive control led to authoritarian and pater-

nalistic practices. It is true that similar managerial characteristics could be seen in larger, technologically-advanced firms. This is probably due to a reflection of the historical development of social structures and the distinctive cultural orientations of Turkey.

In more recent years, the close relations with European countries and the United States, the need for a continuous re-organisation of production, the significance of product quality and finally flexibility for international competition have already given rise to some effects on managerial strategies in industrial relations. It can be argued that compared with the past, Turkish industry seems to be better equipped now with professional managers who are competent in devising methods including quality circles and team briefing.

Therefore, strategies of individual employers began to be witnessed in some companies such as Koc Holding A.S. and Turyag A.S. However, this sort of management partner has not prevailed in Turkish industry yet. Broadly speaking, employers in Turkey generally pursued a more traditional mixed policy of unilateral management. But, it seems safe to suggest that TISK and its affiliates still regard trade unions as a status of consensual partners for regulating labour and production issues at the work place level rather than adopting non-union personnel management or human resource management practices.

A great deal of attention has also been paid to the implementation of foreign capital or multinational companies in Turkey. As is well known, the large (increasingly multinational) companies are usually reluctant to join employers' organisations. In fact, many of the large or multinational companies in Western countries in the last decade have been so willing to bring their own industrial relations "Framework" rather than joining the central employer organisation. This was quite an important point stressed in interviews with the president of TISK, Refik Baydur, and employers' organisations officials. TISK welcomes to foreign capital and multinational companies. In other words, the officials of TISK are of the opinion that the foreign capital can be supported as long as it brings with it new technologies, builds new plants with or without the domestic capital and contributes to the national income and employment.

However, it is worthwhile pointing out that in the rubber industries, Bridgeston (Japanese Company) with domestic capital Sabanci (Lassa) came together in a Joint venture called Brisa. The Japanese company preferred to bring its own labour management practices and did not want to remain in relevant employer organisation, Kiplas, the chemical, petroleum, rubber and plastics industry employers association of Turkey, and then Kiplas lost its members (mainly rubber compa-

nies).

There has been a reasonable dialogue between Brisa and Laspetkim-is (the main trade union in the rubber industries). The top managers of Brisa have recently taken the leaders of Lastpetkim-is with four officials of this labour union to Japan so as to show how industrial relations practices work in Japan.

Generally speaking, it is widely observed that multinational or large companies in Turkey seem to remain in membership of employers' organisations primarily due to multi-employer bargaining called "group toplu isozlesmeleri" and Turkish labour legislations.

One is likely to assert that the Turkish industrial relations has faced a number of problems during the last decade. Most crucially, there has been a considerable increase in strike activity. According to the Ministry of Labour's statistics (1991), the work days lost due to strikes were 2,911,407 in 1989 with 39,435 participating workers and 3,466,550 in 1990 with 166,306 participating workers. This is, without any doubt, an extremely high ratio by international standards.

Some would suggest that in the late 1980s employer organisations pursued a tough bargaining approach. This is probably because the legal provisions of 1983 created a desirable outcome for TISK as well as its affiliates. Employers, both public and private have organised more effectively than in the past. Hence, the response of trade unions in Turkish industrial relations to the strong labour-management approach by employers' organisations has been a further increase in strikes. If strikes are unlawful, workers have concerted on new protest techniques including mass demonstrations, massive absenteeism, work slow downs and calling in sick. On the other hand, the response of employers has usually been massive lay-offs and new replacement at prevailing minimum wages. This has also resulted in unemployment.

Under the recent developments, one is also likely to understand why TISK supports the neo-corporatist models based on continued dialogue and collaboration between the peak workers' and employers' confederations and government. This was the model which became popular in some of the industrialised countries during the late 1970s and early 1980s such as Germany, Austria and Sweden. However, the author is of the opinion that it is not easy to set up the neo-corporatist models in Turkey despite TISK's support. It is a fact that the concertative model generally requires certain preconditions including centralised bargaining structures, greater power of the national union centre over its affiliates, consensus amongst the social partners, higher union densi-

ties, co-determination systems and the presence of Social Democratic governments. Thus, the Turkish system lacks most of these pre-conditions.

In spite of the fact that the Turkish Confederation of Trade Unions (TURK-IS) still continues its traditional policy of "supra-party politics", it has adopted anti-ANAP (the precious government) policies in the last decade due to the government's strict stabilisation policies and some pressures created by a number of the Social Demokratic unions within Turk-is like Petrol-is, Deri-is, Krital-is, General maden-is and Harb-is. Accordingly, unlike TISK, TURK-IS as a central confederation has no greater power over its affiliates.

This also makes it difficult to establish concertative model in Turkey. This point was also regarded as the main problem for social dialogues between partners by TISK officials.

In short, in more recent years because of increased industrial conflict and labour cost, TISK has come to give strong support to a centralised structure of collective bargaining. (This is surprisingly an opposite development to that in most European countries). As a result, TISK is now in favour of "neo-corporatist" or "social concertation" models (although resisted by some trade unions) which helps to spread institutionalised relations between the state, the unions and employer organisations. Furthermore, there has always been considerable employers' willingness engage in centralised multi employer negotiations in industries such as metal, chemicals and textiles in the last decade. One thing must be remembered that multi employer bargaining so called "group toplu is sözleşmeleri" in Turkey has developed on the basis of "gentlemen's agreements" (as it is now) rather then legally-enforceable contracts.

Moreover, although some companies have begun to exercise some individual employers practices, particularly large and multinational companies, this trend has not prevailed in the case of Turkey yet. In other words, unlike in the USA, Japan, France, Germany and Italy, in Turkey the largest or multinational companies are not reluctant to deal with both trade unions and employers' organisations. This can be basically because the larger employers are obliged to do so by Turkish labour legislation and they also enjoy engaging in multi-employer bargaining. Yet, even so there is always a possibility for them to bring or create their own management strategies and than leave the relevant employers' organisation as in the case of Brisa n the following years.

Finally, although it is not easy to foresee future developments in the industrial relations arena, it can very plausibly be suggested that TISK and its affiliates will continue to pursue macro or micro concertation within their organisation and

Turkish industrial relation system as powerful social partners. Meanwhile, under the changing economic conditions the members of the TISK may also prefer to see their confederation defend the business interest of members enterprises or to be involved in economic questions as well as labour matters. This trend is also likely to help TISK to strength its power over the members of the confederation.

It should be concluded by saying that in spite of the fact that increased foreign investments or multinational companies and their attitudes to employers' organisations can have some effect on TISK's power, it is no exaggeration to suggest that TISK will remain a powerful employers' confederation in Turkish industrial relations in the years ahead (Buyukuslu 1991).

5. Concluding Remarks:

One of the most fundamental issues also addressed in this study is that the 1980s appeared to be changing almost everywhere. In fact, this is because of industrial restructuring to adjust to the changing economic situation which has largely dominated the previous decade including the need for reorganisation of production, the issue of product quality and flexibility for international competition. This development has also brought about the adoption of non-union personnel management or human resources policies. As a result of these and other factors, the industrial relations system in general moved from the level of macro economic management to the micro level of management. Deregulation and decentralisation have, therefore, become dominant trends in the 1980s.

What needs to be also explored here is that as a consequence of a move towards decentralisation, especially the role of employers' peak organisations in dealing with both unions and governments may be diminished. Yet, employers' associations in general have widely been committed to the support of classic liberal ideas based on free enterprise, private ownership, competitive markets and individual initiative as opposed to the ideas such as government intervention, nationalisation, regulated markets and collectivism.

Therefore, again under the changing economic and social developments, employers' peak associations may prefer to see their tasks to defend the interest of their member enterprises supporting the principles of market economy, free enterprise, private property and business interests rather than involving any sort of macro concertation within their organisation and industrial relation systems. The last important point to make is that the role of the employers' associations has been considerably affected by the structural change. In spite of the fact that employers' associations are

desirable to promote the flexibility and autonomy of firms so as to increase their adaptability to market needs, it is not easy for them to pursue this trend too far without losing the basic justification of their very existence. To put it more simply, there is a need for employers organisations to emphasize at least a minimum of centralised collective regulations in order to use their functions as bargaining opponents of the unions. Hence, it is quite unsafe to assume that the type of centralised bargaining loses its great importance totally.

BIBLIOGRAPHY

1. Baglioni, G (1990) "Industrial relations in Europe in the 1980s in Baglioni, G and Crouch, C in European industrial relations: The challenge of flexibility p 1-42.

2. Buyukuslu, AR (1991) A study of Turkish confederation of employers' associations (TISK) A thesis submitted in part fulfilment of the degree of Master of Arts in Industrial Relations at the university of warwick, Department of industrial relations, Warwick Business School. September 1991.

3. EIRR 200, September 1990.

4. IRS Employment Trends, 465 June 1990.

5. Purcell, J (1991) "The rediscovery of the management prerogative: the management of labour relations in the 1980s" Oxford review of economic policy, vol. 7 No 1 p 33-43.

6. Regini, M (1991) "Draft of introduction to the volume labour movements Towards the year 2000"

7. Sisson, K (1984) "Changing strategies in industrial relations" Personnel management May 24-27.

8. Sisson, K (1990) "Employers' organisations and the industrial relations, strategies of individual employers" Paper for the first conference of the International Network on Research Institutions, Industrial relations in the European Community, Employers' associations in Europe policy and associations, Trier.

9. Streeck, W (1987) "The uncertainties of management in the management of uncertainty. Work, Employment and Society.

ÖZET

Avrupa ve Türkiye de endüstri ilişkileri sistemindeki önemli gelişmeler ve işveren sendikaları.

Makalede Avrupa ve Türkiye endüstri ilişkiler sisteminin de son yıllarda görülen önemli gelişmeler ve bu gelişmeler sonucunda işveren sendikalarının endüstri ilişkileri sisteminde değişen rolünün bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Kısacası, bir çok Avrupa ülkesinde değişen ekonomik ve sosyal şartlar endüstri ilişkiler sistemini de etkisi altına almış ve işçi ve işveren ilişkileri de yeni gelişmelere sahne olmuştur.

Konu itibarıyla bu makalede gelişmelerin sadece işveren boyutu değerlendirilmiştir. Belli başlı gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz; artan uluslararası rekabet işverenleri yeni arayışlara itmiş ve iş gücünün daha verimli kullanılması konusunda çeşitli yeni işveren teknikleri iş yeri düzeyinde geliştirilmiştir. Bu teknikler son yıllarda kolektif anlamda katılıma alternatif olarak (Toplu sözleşmeler kanalıyla) gösterilmiştir. Böylece iş yeri düzeyinde işçilerin katılımında gerekli esnekliği sağlayabilecek teknikler uygulanmaya başlanmıştır, örneğin kalite çemberleri, grup çalışmaları vs. Ayrıca toplu iş sözleşmeleri düzeyinde önemli değişimler gözlemlenmiştir. Toplu sözleşmelerde ulusal (toplumsal sözleşmeler) veya sanayi düzeyinden şirket veya işyeri düzeyine doğru geçiş eğilimleri vardır.

Diğer taraftan Türk endüstri ilişkiler sisteminde ve işverenlerin çalışma hayatı ile ilişkili görüşlerinde son yıllarda belirgin gelişmeler olmuştur. Avrupa ülkelerinde görülen benzer bir takım uygulamalar Türkiye de işçi-işveren ilişkilerinde gözlemlense de henüz yaygınlık kazanmamıştır. Artan iş gücü maliyetleri ve grev eylemleri işverenleri ulusal toplumsal sözleşmeleri "Konsensus" (işçi-işveren ve hükümet arasında sosyal diyalogun kurulması) destekleme ihtiyacı içine itmiştir.

Bütün bu gelişmeler işveren sendikalarının endüstri ilişkiler düzeyindeki rolünü etkilemeye başlamıştır. İncelemede mümkün olduğu oranda eğilimler tesbit edilmeye ve işverenlerin değişen koşullardaki yeni konumu araştırılmaya çalışılmıştır.

KAMUNUN DÜZENLEYİCİ MÜDAHALELERİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Fazıl ÖZSOYLU
Ç.Ü. İkt. ve İd. Bil. Fakültesi

Son yirmi yılda sık sık yaşanan ekonomik bunalım, uluslararası düzeyde yeni tartışmalar açtı: Kamunun düzenleyici müdahaleleri ya da bundan vazgeçilmesi (Regulation-Deregulation Debate) II. Dünya Savaşı'ndan sonra başarı ile sürdürülen "keynezyen istikrar programları" ile ilgili genel görüş, yerini kamunun müdahalesinden uzak bir ekonomi anlayışına bıraktı. Kamu Müdahaleleri; ekonomide durgunluk, enflasyon, işsizlik, uluslararası rekabette gerileme gibi göstergelerin nedenleri olarak gösterildi. Tartışmaların odak noktasını da kamunun pazara girmeyi önleyen ya da fiyat ayarlamaları gibi piyasa ekonomisinin yapısına ters düşen müdahaleleri gösterildi. Bu çalışmada, kamu müdahalesinin normatif nedenleri kısaca anlatılıp, konu ile ilgili pozitif görüşler incelenecektir. "Basit bir yaklaşımla" Türkiye'deki fiyat düzenlemeleri pozitif açıdan tartışılacaktır.

1. GİRİŞ

Geleneksel iktisat teorisine göre, bireyler faydalarını maksimize ettikleri, piyasada tam rekabet koşulları geçerli olduğu ve fiyatlar piyasada arz ve talep ilişkilerine göre belirlendiği sürece genel refah seviyesi artar. Devlet bir girişimci gibi piyasada üretici olmamalı, vergilendirme mümkün olan en düşük seviyede gerçekleşmelidir. Bu şartlar sağlandığında en etkin kaynak dağılımını sağlayan üretim biçim ve düzeyi oluşacaktır.

1930'lara kadar tüm tartışmalara ve karşı tezlere rağmen geçerliliğini koruyan geleneksel düşünce, Keynes ile popularitesini yitirmiştir. Devletin, para ve maliye politikaları çerçevesinde ekonomiye nasıl müdahale etmesi gerektiği ve bu politikalar ile ekonomik bunalımdan çıkış yolları değişik uygulamalarla tartışılıp araştırılmıştır. Ancak uygulamada devlet müdahalesi, sadece ekonomik dalgalanmaları aşmak için belli araçların uygulanması ile sınırlı kalmayıp, bir çok düzenleyici müdahalelerle aşırı boyutlara ulaşmıştır. Devlet, politika belirleme ve uygulama görevlerini yerine getirirken, üretici, koruyucu ve terbiye edici fonksiyonlar da üstlenmiş ve düzenleyici müdahalelere gitmiştir.

Genellikle fiyat, kalite ya da piyasa kontrolü şeklinde olan kamu düzenlemeleri, bir taraftan "araç" diğer taraftan "kurumsal" özellikler taşımaktadır. Kamu düzenlemeleri "araç" olarak piyasanın zaafalarını giderip tüketicileri; "kurumsal" olarak da piyasa hatalarının giderilmesi veya en aza indirilmesi için belli kurumlar oluşturup toplum çıkarlarını korumayı amaçlar. Kamu düzenlemeleri tek bir sektör için olabileceği gibi, tüm ekonomiyi de kapsayabilir.

Kamu düzenlemeleri içinde "piyasa kontrolü" en yaygın uygulamadır. Piyasa kontrolü ile ka-

mu, belli üreticileri tekel konumuna getirebileceği gibi, haksız rekabetide önleyebilir. "Doğal Monopol" argümanı ile belli sektörlerin tekelci üretime terk edilmesi ya da "üretim veya iş yeri açma izin belgeleri vs." gibi yöntemlerle piyasanın sürekli kontrol altında tutulması, toplumsal refah politikaları için gerekli görülmektedir. Amaç "dışsalıkları" ve etkilerini en aza indirmek, özellikle "iş yeri açma izin belgesi" vs. ile hizmet sektöründen yararlanan tüketicileri korumaktır.

Fiyat düzenlemeleri; fiyatın yetkili kurumlarca tesbiti şeklinde olabileceği gibi, en az ya da en fazla fiyatın yetkililerce açıklanması şeklinde de gerçekleşebilir. Satılacak malın fiyatının malın üzerinde belirtilmesi şartı (fiyat etiketleri gibi) bir başka düzenleme şeklidir. Kalite düzenlemeleri ile standartlar ve minimum kalite belirlenerek tüketicinin korunmasına çalışılır. Çeşitli kurumlar kurularak standart ve kalite kontrolü yapmak ya da üretimde belli normlara uyulmasını zorunlu kılmak, düzenlemelerin kurumsal özelliğini oluşturur.

2. KAMU DÜZENLEYİCİ MÜDAHALELERİN NEDENLERİ

- Normatif Yaklaşım

Devletin ekonomiye düzenleyici müdahale nedenlerinin başında "piyasa hataları" diye adlandırılan rekabetçi fiyat mekanizmasının yetersizlikleri gelir. Devlet, piyasa mekanizmasındaki hataları giderebilmek ve böylelikle en etkin üretim ve bölüşüm sürecinin belirlenmesine katkıda bulunabilmek için müdahale etmelidir. Birçok maliye ders kitaplarında detaylı olarak incelenen bu nedenler konunun normatif yanını oluşturur ve bu nedenler şu şekilde sıralanabilir : 1

Fiyatların belirlenmesi ve esnekliği: Geleneksel iktisat teorisinin temel varsayımı, fiyatları arz ve talebin beraberce ve aynı anda belirlediğidir. Arz ve talep kanunları, tek analiz ve düşünce aracıdır. Ancak gerçek dünyada fiyatların belirlenmesinde arz-talep ilişkisinin yanı sıra başka etkenler de önemli rol oynar. Arz-talep ilişkili analizlerde gözardı edilen "zaman boyutu", piyasanın her zaman arzı talebe eşitleyemediğini gösterir ve piyasada dengesizlik haline neden olur. Ayrıca, fiyatlar özellikle azalma yönünde esnek değildir. Bunun en güzel örneği de, başta ücretler olmak üzere faktör fiyatlarındaki azalma yönündeki katılıktır.

Fiyatların değişmesinde zaman faktörünün rol oynaması ve fiyatların iddia edildiği gibi esnek olmamasının yanı sıra, üreticilerin "stok mevcutları" arz ve talep ilişkisine güvenilirliği sarsmıştır. Bir malın talebinde meydana gelen bir artış üretim kararlarını, talepteki gerilemede, fiyatlardan önce üreticilerin stoklarını etkilemektedir. Bu nedenle, kaynak dağılımını belirleyen tek faktör fiyat olmadığı gibi, fiyatı da yalnızca arz-talep dengesi belirlemez. Bu sebeple, piyasa ekonomisi kendinden

beklenen etkinlik ve optimalite koşullarını sağlamayacaktır ve devletin müdahalesi kaçınılmazdır.

Doğal Tekeller: Piyasada tam rekabet koşulları geçerli olup fiyatlar arz ve talep ilişkilerine göre belirlenebilse bile, piyasa mekanizması kıt kaynakların dağılımını etkin olarak gerçekleştiremez. Bazı mal ve hizmetler üretimin gerektirdiği ölçek açısından piyasa ekonomisi koşullarında üretilmeye elverişli değildir. Elektrik üretimi ve dağıtımı, telefon hizmetleri vb. gibi büyük ölçek gerektiren üretim dallarında etkinliğin ve bir örnekliğin sağlanabilmesi tekelci bir yapı ve örgütlenme gerektirmektedir. Özel bir firmanın tekelci faaliyet göstermesi uzun dönemde uygulayabileceği fiyat politikaları sebebiyle refah kaybına neden olabilir. Bu sebeple söz konusu mal ve hizmetleri kamu, ya kendisi üretmek ya da üretimi denetlemek ve sübvansiyon yolu ile desteklemek zorunda kalmaktadır.

Dışsalıklar: Genel tanımı ile bir bireyin kendi amacını gerçekleştirmek için yaptığı bir faaliyetin, başka bireyleri olumlu ya da olumsuz şekilde etkilemesi olarak tanımlanan dışsalıklar, etkinlik şartlarının gerçekleşmesini önleyecek ve kaynak dağılımı olması gerekenden farklı bir durum gösterecektir. Dışsalıklar, fiyat mekanizmasının etkin sonuçlar vermesini engellemektedir. Başka bir bireyin faaliyetinden dolayı olumlu ya da olumsuz etkilenen bir şahıs için elde ettiği fayda yada zarar fiyatlandırılmaz. Mülkiyet hakkının olmaması yada sınırlı olmasından kaynaklanan dışsalıkların giderilmesi için devlet düzenleyici tedbirler almak zorundadır. Devlet, özellikle olumsuz dışsalıklara neden olan bireyleri (üreticileri) vergilendirmek ve/veya idari kontroller uygulamak suretiyle 'sosyal marjinal maliyeti' dikkate almalarını sağlamalıdır.

Asimetrik Bilgi: Tam rekabet şartlarının geçerli olduğu bir sistemde hem üreticiler hem de tüketiciler, "bugüne" ve "geleceğe" ait ihtiyaç duydukları tüm bilgilere sahip olabilmelidirler. Üreticilerde tüketicilerde bir malın sadece bugünkü fiyatını değil, aynı zamanda gelecekteki fiyatını da bilmeleri gerekmektedir. Gerçeklerle pek uyuşmayan bu varsayım, kalite açısından düşünüldüğünde daha da önem kazanır. Özellikle tüketiciler alışverişlerinde sağlıklı bir karara varabilmek için gerekli bilgileri edinmeleri çok zordur. Bu zorluklara bir de "reklamların etkileri" eklendiğinde tüketicilerin piyasa ekonomisinde büyük kayıplara uğrayacakları açıktır. Gerçi kalitesiz mal üretilip pahalı satan üreticilerin zamanla piyasayı "cezalandırılacağı" iddia edilirse de bu tartışmalıdır. Bu sebeple belli kalite standartlarının belirlenmesi ve uymayanların cezalandırılması gibi koşullarda devlet, düzenleyici müdahalelerde bulunmak zorundadır.

Kamu Malları: "Bölünmez Fayda", tüketim sürecinde tüketicilerin birbirlerine "rakip olamaması" yada "bedel ödemeyenlerin de hizmetten yararlanabilmesi" özelliklerinden dolayı devlet bazı

malları üretmek zorundadır. Anılan özelliklerden dolayı özel sektör bu tip malları üretmez. Sonuç olarak kamu mallarının varlığı, tam rekabetçi piyasa şartlarının oluşmasını engeller.

Kısaca anlatılmaya çalışılan bu nedenler normatif görüşün ana hatlarını oluşturur ve kısaca özetlenen nedenlerden dolayı devletin makro politikalar yanında, düzenleyici müdahaleler yapması kaçınılmazdır.

3. POZİTİF YAKLAŞIM

Devletin ekonomiye müdahalesini pozitif açıdan inceleyen yaklaşım, normatif yaklaşıma getirilmiş eleştiriler değildir. Pozitif yaklaşım, devlet müdahalesinin hangi şartlarda, nasıl ve kimler tarafından yapıldığını inceler. Ekonomik faaliyetleri düzenleme amacıyla oluşturulmuş kurumları bu kurumların hangi şartlarda ve nasıl düzenleme kararları verdikleri, pozitif analizin temel inceleme konusunu oluşturur.

Normatif yaklaşımda, düzenleyici kurumlar çevrenin etkilerinden uzak, kapalı bir kutu (black box) gibi, sadece toplumun çıkarlarını düşünen ideal kurumlardır. Üç temel özellik düzenleyici kurumları idealleştirir: ²

i) Düzenleyici kurumlar, kararlarını olumlu a-labilmeleri için "tam informasyona" sahiptirler. Müdahale kararı verebilecekleri dallarda en önemli bilgi donanımına haiz bu kurumlar, daha detaylı bilgi edinmek istediklerinde, gerek finansman gerekse personel açısından herhangi bir kısıtlamaya tabi değildirler. Ayrıca farklı düzenleyici kurumlar arasında koordinasyon problemi de yoktur.

ii) Ekonomiye müdahale edip düzenleyecek kurumlarda çalışanlar sadece "toplum menfaatini" düşünüp kariyer yada gelirlerinin artırılması gibi kendi çıkarlarını göz önünde bulundurmazlar.

iii) Düzenleyici kurumlar özerk kurumlardır. Siyasi iktidarlar yada çıkar grupları kararlarını etkileyecek hiçbir baskı yapamazlar.

Normatif yaklaşımın düzenleyici kurumlar için varsaydığı bu üç temel özellik, pozitif yaklaşımın değişik akımlarının eleştirilerine uğramıştır. Pozitif yaklaşım için bu varsayımlar gerçekçi değildir, bu sebeple düzenleyici kurumlar asla ideal kurumlar olmayıp yalnızca toplumun menfaatlerini düşünebilirler. Normatif yaklaşımın bu varsayımlarını eleştiren pozitif anlayış çeşitli gruplarda incelenebilir. Bu çalışmada dört farklı grubun düşünceleri incelenecektir.

3.1. Berstein'in Yaklaşımı

(Yaşam Hipotezleri Tezi)

Pozitif yaklaşım her ne kadar 1970'li ve sonraki yıllarda yoğunluk kazanmışsa da, Berstein kamu müdahalesi konusundaki pozitif yaklaşımın öncü çalışmasını 1955 yılında yapmıştır. Von Eynern (1958) yada Shepherd (1973) da aynı yaklaşımla

normatif anlayışı eleştirmişlerdir. ³

Berstein, "Regulating Business by Independent Comissions" adlı kitabında düzenleyici kurumların işlevlerini dört dönemde inceler. Birinci dönem kuruluş, ikinci dönem gençlik, üçüncü dönem olgunluk, dördüncü ve son dönemde yaşlılık dönemidir. Berstein, normatif anlayışın varsayımlarına karşı çıkmamış, bunları eleştirmemiştir. Ancak "eşyanın tabiatı" gereği bu kurumlarda zaman içinde belli evrimlere uğrayacaktır.

Berstein'a göre düzenleyici kurumlar, tüketici çıkarlarının sürekli aleyhindeki gelişmelere tepki olarak, tüketicilerin isteği doğrultusunda oluşurlar. Tüketicilerin organizasyonu sonucu oluşan kamu oyunun neticesinde, çoğunlukla siyasal iktidarın devreye girmesi ile düzenleyici kurumlar kurulur. Bu dönemde amaçlar ve görevler belirlenir.

İkinci dönemde kurumlar ciddi ve atak bir tempoda tüketicilerin uğradıkları kayıpları bertaraf etmeye çalışır ve bu dönemde bir çok bağlayıcı uygulamaları yürürlüğe koyarlar. Tüketicilerin uğradıkları kayıpları bertaraf edilirken, ilgili sanayi kolları ve kuruluşların itirazları yükselir.

Üçüncü dönemde kurumlar olgunlaşma devrelerini yaşarlar. Tüketiciler belli derecede de olsa amaçlarına ulaştıklarından, kurumları desteklemedeki etkinlikleri azalmıştır. Gene aynı dönemde ilgili sanayi kolları ve kuruluşlar da belli bir kamuoyu oluşturdıklarından, bu dönemde baskı yapmaya başlarlar. Bu dönemin bir başka özelliği de alınan kararların 'intransparent' (muğlak) olması ve tüketici taleplerinin bir çoğunun henüz çözüme kavuşmamasıdır.

Berstein'ın yaşlılık dönemi diye adlandırdığı dördüncü dönemde düzenleyici kurumlar hantallaşır ve 'sanayi ile aralarında 'working agreement' oluşur. Düzenleme için gerekli detaylı bilgiler, bağımsız olarak değil, ilgili sanayi kolundan tedarik edilir. Düzenlemeler 'dengeleyici' olmaktan çok tüketiciler aleyhine çıkar. Bu süreç tüketicilerin tekrar organize olup kamu oyu oluşturmalarına dek devam eder.

Normatif yaklaşımı eleştirmekten çok, 'asimetrik bilgi'nin her zaman geçerli olabileceğini ve düzenleyici kurumlarında yanılabilirliği yada yanlışlıcağını işleyen Berstein (ve anılan diğer yazarlar) sorunun çözümü için bir öneride bulunmaz.

3.2. Hilton ve Russel/Shelton Yaklaşımı

Hilton ve Russel/Shelton normatif yaklaşımın düzenleyici kurumlarla ilgili varsayımlarını eleştirmiş ve kurumlarda çalışanların sadece "toplum menfaatlerini" düşünmeyeceklerini, kendi çıkarlarını (doğal olarak) ön plana çıkaracaklarını iddia etmişlerdir.

Hilton; ⁴ düzenleyici kurumları ve çalışanlarını incelediği çalışmada, ABD'de düzenleyici kurumlarda (Refulatory Comissions) çalışanların

büyük bir kısmının ya düzenlenmekle görevli oldukları sanayi dallarından geldiklerini ya da bu komisyonlarda kısa bir süre çalıştıktan sonra ilgili sanayi dallarına transfer olduklarını tesbit etmiştir. ⁵ Bu tesbitten hareketle Hilton; komisyonda çalışanların yalnızca toplum menfaatini düşünmeyip, kendi kariyer ve gelir imkanlarını ön plana aldıklarını iddia etmektedir. Düzenleyici memurlar, kendileri için ilgi çekici olan sanayi dallarında, üretici lehine düzenlemeler yapmakta; karşılığında da kısa bir süre sonra ilgili sektörde yüksek ücretle istihdam edilmektedirler.

Russel ve Shelton, 1974 yılında yaptıkları araştırmalarda Hilton'un görüşlerini daha da geliştirmişlerdir. Russel/Shelton'a göre komisyonlarda çalışanlar yine kendi kariyer ve çıkarlarını düşünmektedirler, ancak Hilton'un iddia ettiği gibi çalışanların hepsi üreticilerle işbirliği yapıp, üreticilerin lehine düzenlemeler yapmazlar. Tüketici çıkarlarını, yada toplum çıkarlarını temsil eden kurumların bol olduğu ABD şartlarını göz önüne alarak model geliştirmeye çalışan Russel ve Shelton üç tip 'düzenleyici' tarif etmişlerdir: Üretici lehine; Tüketici lehine ve Toplum lehine düzenleme yapan komisyon üyeleri.

Üretici lehine çalışan komisyon üyeleri komisyonda kısa süre çalışıp, kariyerlerine özel sektörde devam etmek isteyenlerdir. Tüketici ve toplum çıkarlarına çalışanlar ise komisyonda uzun süreli çalışmayı arzu edenlerdir. ⁶

Russel ve Shelton; komisyon üyelerinin politikacılar tarafından belirlendiğine dikkat çekmiş ve normatif yaklaşımın varsayımı olan düzenleyici kurumların özerk olmasının da mümkün olamayacağını iddia etmişlerdir. Politikacılardan belli bir talep olmasa bile, komisyon üyeleri siyasi iktidara duydukları sempati yada antipati doğrultusunda karar alacaklardır. Düzenleyici kurumlar özerk olsalar bile siyasetten bağımsız değildirler, sonuç olarak da normatif yaklaşımın düzenleyici kurumlar ile ilgili öngördüğü temel özellikler gerçekçi değildir.

3.3. Chicago Okulu Yaklaşımı

Chicago Okulu, devletin ekonomiyi müdahalesinin her çeşidini reddeden ve iktisat teorisinde özel yeri olan bir ekoldür. Stigler, Posner, Peltzman gibi isimler bu ekolün özellikle düzenleyici müdahalelerin sakıncaları üzerinde araştırma yapan önemli isimleridir.

Bu yaklaşımın diğerlerinden farkı, düzenleyici komisyonların karar alma yöntemine başka açıdan yaklaşmasıdır. Diğer yaklaşımlar, düzenleme kararlarında, karar verenlerin kendi çıkarlarını ön plana aldıklarını iddia ederken, Chicago okulu temsilcileri; düzenlenen yada müdahale edilen kesimlerin, müdahale edilerek çıkar elde edeceklerini iddia eder. Devletin sermayeyi koruyup destekleyen bir araç (aparat) olduğunu iddia eden marksist "Stamakop" (Staatsmonopolistischer Kapitalismus - tekelci kapitalizm) tezi ile büyük paralellik gösteren bu yaklaşıma göre; düzenleyici komisyonlar, siyasal iktidarlar, siyasi partiler, sendikalar yada tüketici veya üretici çıkarlarını savunan baskı grupları arasında fark yoktur. Sonuç olarak bu gruplar müdahale yada düzenleme adı altında kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alıp, rantlar elde etmeye çalışırlar. Bu yaklaşım çerçevesinde ilk araştırmayı Stigler yapmış ve bir model oluşturmuştur. Posner ve Peltzman yaptıkları araştırmalarla modeli geliştirmişlerdir.

STIGLER'e göre devlet iktisat politikaları çerçevesinde alacağı kararlarla belli kesimlere yada sektörler avantajlar sağlayabilir. Vergi indirimi veya muafiyeti veya sübvansiyonlar bu tip avantajların en yaygını olup, fiyatların belirlenmesi yada sektörün korunması en etkin müdahale yöntemleridir. Bu sebeple bir çok sektör ve firmalar fiyat ayarlaması yada koruyucu düzenlemeler talep ederler. Düzenleyici politikaların özel kartellere göre avantajı 'bedavacı' (free rider) sorununun çözümlenmesi ve özellikle de koruyucu düzenlemelerle rekabetin önlenmesidir. Ayrıca düzenleyici müdahaleler, kartellere göre daha uzun süreli olabilmektedir. Firmalar için düzenlemeler önemli avantajlardır.

Siyasi iktidarlar içinde düzenleyici müdahaleler avantajlar sağlar. Düzenleyici müdahalelerin tüketicilere etkilerini ampirik olarak tesbit etmek güç olduğu gibi, tüketicilerin fiyat ayarlamaları ile korunduğu imajı da verilebilir. Düzenleyici müdahalelerle fazladan rant elde eden sektör ve firmalarda, seçim dönemlerinde siyasi partilere yapacakları maddi yardımlarla "şükran duygularını" ifade edebilirler. ⁷

Stigler'in analizinde düzenlemelerle gelirin yeniden dağılımı ön plana çıkar. Düzenleyici müdahaleler belli sektörleri korumak için yapıldığından, fazladan rantlar oluşur. Çıkar grupları da bu rantları elde etmeye (rent seeking) çalışırlar. ⁸

POSNER, Stigler'in görüşünden hareket edip özellikle tekeli piyasaları ve bu piyasalardaki kaynak israfını araştırmıştır. ⁹ Tekelci piyasalardaki refah kaybını inceleyen Posner'e göre tekel konumundaki firmalar, fiyat ayarlamaları ile düzenleyici müdahaleleri talep ederler ve fiyat ayarlamaları her zaman monopol rantları sağlar.

Kamunun düzenleyici müdahaleleri, iyi organize olmuş (genellikle küçük) bir grubun devlete müdahaleler yaptırarak rant elde etmesidir. Müdahaleler sonucu küçük gruplara gelir transferi sağlanır.

Stigler'in ortaya attığı, Posner'in de katkıda bulunduğu bu görüş (Capture Theory) genel olarak kabul görmüşse de, eleştirenler de olmuştur. Özellikle küçük bir grubun tüm arzu ve isteklerini rahatlıkla kabul ettirebileceği iddiası rağbet görmüştür. Yine kamu müdahalelerine talebin ve mü-

dahalelerin nasıl rant oluşturduğu yeterince açıklanmadığı gerekçesi ile model eleştirilmiştir.

PELTZMAN, tüm bu eleştirileri göz önünde bulundurarak yaptığı araştırmalarla modeli geliştirip tamamlar. Peltzman'ın ABD'deki incelemelerine göre fiyat ayarlamaları ve sektörlerin korunmasıyla gerçekleşen düzenlemeler fazladan rantlar yaratır. Özellikle depresyon dönemlerinde fiyat ayarlamaları tamamen üretici lehinedir. Fiyatlardaki değişiklikler (genellikle de fiyatların artması) maliyetten çok talep göz önüne alınarak yapılır. Peltzman'a göre üretici lehine olmayan düzenlemeler, ancak ilgili sektörde artan ölçek ekonomisi varsa yada konjonktürel canlanma dönemlerinde mümkündür.¹⁰

3.4. Siyasal Ekonomik Yaklaşım

Siyasal ekonomik yaklaşım; siyasi karar alma sürecini ekonomik analiz kurallarına göre inceleyen ve alınıp, uygulanacak ekonomik ve kamu politikalarının geri plandaki siyasal nedenlerini tartışan bir analiz yöntemidir. Siyasal sistemle ekonomik sistemi birarada ele alarak inceleyen bu gödüş doğrudan yada dolaylı biçimde, genellikle devletin ekonomiye müdahalesini, daha özelden ise kamu politikasının oluşması ile kamu malları ve yarı kamu mallarının üretim sürecini anlamak ve açıklamak amacını gütmektedir.¹¹ Siyasal ekonomik yaklaşımda en etkili ve öncü analizler Downs ve Buchanan'a ait modellerdir. Ayrıca McKean, Tullock, Breton, Olson ve Doel geliştirdikleri modelleriyle¹² siyasal ekonomik analize önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Siyasal ekonomik yaklaşıma göre demokratik ülkelerde organize olmuş bütün çıkar grupları devletten bazı şeylerin desteklenmesi, bazı şeylerin de düzenlenmesi veya engellenmesini istemektedirler. Seçilmiş ve tekrar seçilmek isteyen siyasi iktidar seçimleri kazanabilmenin gerektirdiği oy oranını sağlayabilmek için, çıkar gruplarından gelen bu istekleri yerine getirir, uygulamaya koyarlar. Çıkar gruplarının isteklerinde birbirleriyle çelişkiler olursa, en iyi organize olan ve siyasi iktidarı en fazla etkileyen çıkar grubunun isteği uygulamaya konulur. Bu yaklaşıma göre kamu müdahalesinin gerçek nedeni normatif yaklaşımın iddiaları olmayıp, çıkar gruplarının siyasi iktidarı etkilemesidir. Siyasi iktidar, çıkar gruplarının isteklerine karşı koyamamakta, kamu müdahalesinin gereklimediğini analiz etmeden ve toplumsal maliyeti dikkate almadan ekonomiye müdahale etmektedir.

Tekrar seçilebilme amacıyla siyasi iktidarlara giriştikleri bu müdahaleler sonucu bir yandan piyasa mekanizmasının düzenlediği alanın sınırları daralırken diğer yandan da piyasanın etkinliği azalmaktadır. Çağdaş demokrat iktidarlar, piyasa mekanizmasının alanını daraltmış ve piyasa mekanizmasının üstesinde devlet müdahalesine yer

vermiştir. Bunun sonucu olarak da, sanayileşmiş ülkelerde, ekonomiye düzenleyici müdahalelerde bulunabilme yetkisine sahip birçok kurumlar kurulmuştur. Bu kurumlar, ekonomik faaliyeti düzenlemek amacıyla birlerce düzenlemeler ve kurallar getirmiştir.¹³ Getirilen bu düzenlemelerin amacı, zaman içerisinde toplumsal ihtiyaçların varlığını tesbit edip, pazar hatalarından kaynaklanan sorunları çözmekten öteye, firmaların hangi alanlarda, ne kadar ve hangi şartlarda üretimde bulunacaklarını, ürünleri nasıl pazarlayıp, fiyatları nasıl tesbit edeceklerini belirlemeye yönelmiştir. Kamunun düzenleyici müdahaleleri, piyasa mekanizmasındaki hataları giderebilmek ve böylelikle en etkin üretim ve bölüşümü sağlamak amacından sapmış, şirket kararlarının belirlenmesinde etkin bir rol oynamaktadır.

Devlet müdahalesinin ve özellikle de düzenleyici müdahalelerin haklılık ve uygunluğundan çok normatif yaklaşımın varsayımlarını eleştiren pozitif görüş kamu müdahalelerinin sonuç olarak etkin olmayacağını savunur. Pozitif yaklaşımın eksikliği kamu müdahalesini reddederken; kamu müdahalesine sebep veren (pazar aksaklıkları, kamu malları, doğal tekeller, dışsallıklar, asimetrik bilgi vs. gibi) gelişmelere çözüm getirmemesi yada teorik ve soyut önerilerde bulunmasıdır.

4. TÜRKİYE'DEKİ DURUM

- Pozitif bir yaklaşım

1980'e kadar "karma ekonomi" modelinin ekonomik sistem olarak kabul edildiği Türkiye'de, iktisat politikaları, özel ve kamu sektörleri göz önünde tutularak uygulanmıştır. Her iki sektöründe zorunluluğuna inanılarak planlar yapılmış ve planlar; özel sektör için uyarıcı ve yol gösterici; kamu için emredici olarak düzenlenmiştir. Ancak karma ekonomik sistem anlayışı ile, piyasalara fonksiyonel işlerlik kazandırılmamış, tam aksine piyasalara doğrudan müdahaleler öngören (fiyat kontrol komitesi gibi) düzenlemeler getirilmiştir.

1980'li yıllara girerken sistemin bir yandan ekonomik diğer yandan da sosyal ve politik çıkmaza girmesi sonucu; 24 Ocak Kararları ile "karma ekonomi" sistemi yerini "serbest piyasa ekonomisi" anlayışına bırakmış ve "yeni bir dönem" başlamıştır. Yeni dönemde, "serbest piyasa konsepti, fiyat mekanizmasının üretim ve talep yapısını belirleme, kaynak ve gelir dağılımını düzenleme fonksiyonlarından etkin şekilde yararlanarak, ekonominin işleyişini ekonomik kurallar içinde, ekonomiye müdahalede makro politika araçlarına ve gereken hallerde kurumsal düzenlemelere ağırlık verme amacındadır".¹³

Aradan geçen oniki yıl içerisinde piyasa sisteminin işleyişini sağlayacak dinamik bir rekabet süreci sağlanamamış, piyasa sistemine ilişkin kurumsal, yasal ve davranışsal değişimlerde "gerekli" şekilde gerçekleşmemiştir. Rekabetçi olma-

yan piyasa yapıları oluşmuş, holding ve karteller artmış, en önemlisi "rekabetçi ruh" zedelenmiştir. Yapılan değişiklikler şekilsel düzenlemeyi aşamayıp, kağıt üzerinde kalmıştır. Kamu sektörünün ekonomideki ağırlığı düşünülüp kamu müdahaleleri göz önüne alındığında, Türkiye'de serbest piyasa ekonomisinden bahsetmek mümkün değildir.

Gerek 1980 öncesi gerekse 1980 sonrası varolan müdahaleci ve düzenleyici sistemin tüketicileri koruyup toplumun refahını artıracağı yaklaşımda ülkemiz için şüphelidir. Halen şehir içi taksi ve dolmuş fiyatlarından özel okul fiyatlarına, ilaç fiyatlarından özel hastahane fiyatlarına, fiyat düzenlemelerinin yapıldığı Türkiye'de müdahalelerin (iddia edildiği gibi) toplum lehine olup refah seviyesini artırdığı tartışmalıdır.

Yalnız ülkemiz için değil, tüm ekonomiler için düzenleyici müdahalelerin ekonomik etkilerini ölçmek ve düzenlemelerin geniş toplum kesimini nasıl etkilediğini belirlemek son derece zordur. Ekonomik etkileri belirlemek için iki soru cevaplandırılmalıdır: i) Düzenleyici müdahalelerin yapıldığı bir sektördeki etkiler, diğer ekonomik tedbirlerden ve diğer sektörlerden bağımsız olarak nasıl incelenebilir? ii) Düzenlemeler sonucu oluşacak etkinlik kazanç yada kayıpları ve toplum refahı için kriter ne olacaktır? ¹⁴

Sektörlerin bağımsız ve diğer sektörlerden izole edilerek incelenmesinin mümkün olmaması ve karşılaştırma yapmak için belli bir kriter tesbit edilememesi düzenlemelerin net etkilerini belirlemeyi imkansız kılar. Ayrıca düzenlemelere karşı toplum davranışları ve fiyat, arz ve talep esneklikleri incelemeyi zorlaştıran diğer etmenlerdir. Bu sebeple de gerek piyasa kontrolü ve gerekse fiyat düzenlemelerinin etkilerini ölçmek çok geniş veri seti ve enformasyonu gerekli kılar. Ancak fiyat düzenlemelerinin tüketiciler üzerindeki etkileri "basit bir yaklaşımla" tahmin edilebilir.

Türkiye'de hemen her sektörde en azından standart ve kalite kontrolleri ile düzenlemeler yapılmaktadır. Buna karşılık tüketicileri doğrudan ilgilendiren tekstil, gıda, temizlik-sağlık, ulaştırma-haberleşme, yakacak ve enerji gibi sektörlerde fiyat düzenlemeleri yapılmaktadır. Aşağıdaki tablolarda İstanbul fiyat indeksleri karşılaştırılarak, düzenlemelerin üretici-tüketici ilişkisinde kimin lehine yapıldığı incelenecektir.

Tablo 1'de İstanbul toptan eşya fiyat indeksleri 1980 yılı baz alınarak hesaplanmıştır. Tüketicilerin refah göstergesi olarak yiyecek, giyecek ve yakacak maddelerinin fiyat artışları incelenmiştir.

İncelenen 11 yılda gerek girdi fiyatlarının gerekse nihai mal fiyatının belirlendiği bu üç sektörde fiyatların genel indeksin altında olmaması fiyatların belirlenmesinde üreticilerin korunduğu izlenimini uyandırmaktadır. Tablodan üreticilerin fiyat düzenlemelerine tabi olarak menfaat elde ettikleri sonucu çıkarılabilir. Şüphesiz fiyat düzenlemeleri bütçe ve maliye politikalarından bağımsız yalnızca üreticileri koruyacak şekilde yapılmıştır iddiası hatalıdır. Ama düzenlemelerin yapıldığı anılan üç sektörde de ve özellikle tekelleri pazar yapısına sahip olan yakacak ve enerji maddeleri (kömür, odun, elektrik, mazot, benzin) fiyat indeksinin gösterdiği artış kamu müdahalesinde pozitif yaklaşımı destekleyen göstergelerdir.

Bu arada özellikle tüketicileri doğrudan ilgilendiren gıda ve tekstil sektöründe fiyat indeksinin daha az artmasının, tüketicilerinde tamamen ihmal edilmediğini gösterir. Ancak girdi malları fiyatlarının tamamen düzenlendiği bu iki sektörde de fiyat indeksinin genel indeksten genellikle yüksek olması, normatif görüşün düzenlemelerle toplum refahının artacağı iddiasını zedelemektedir. Tablo 1'de görüldüğü gibi fiyat düzenlemeleri tüketicilerin refahını artırmada önemli katkılarda bulunma-

TABLO 1: İstanbul Toptan Eşya Fiyat İndeksleri (1980:100)

Yıllar	Genel İndeks	Artış Oranı	Tekstil	Artış Oranı	Gıda	Artış Oranı	Yakacak Enerji	Artış Oranı
1980	100.0	-	100.0	-	100.0	-	100.0	-
1981	134.1	34.1	154.6	54.6	135.2	35.2	155.7	55.7
1982	170.8	27.3	198.5	28.3	174.3	28.9	201.7	29.5
1983	218.8	28.1	268.0	35.0	208.7	19.7	258.3	28.0
1984	320.4	46.1	381.9	42.5	314.9	50.8	368.6	42.7
1985	454.1	41.7	474.2	24.1	469.5	49.0	562.9	52.7
1986	579.2	27.5	578.8	22.0	602.5	28.3	725.1	28.8
1987	806.7	39.2	966.7	67.0	789.9	31.1	877.0	20.9
1988	1297.4	60.8	1634.2	69.0	1213.9	53.6	1563.1	78.2
1989	2140.7	64.9	2620.1	60.3	1983.7	63.4	2761.5	76.6
1990	3202.1	49.5	4051.8	54.6	3279.3	65.3	4267.4	54.5
1991	4885.1	52.5	6452.1	59.2	5061.1	54.3	7220.0	69.1

Kaynak : ITO Fiyat İndeksleri Mart 1992'de hesaplanmıştır.

miştir.

Gerek yakacak-enerji maddeleri gerekse de tekstil sektöründe düzenleyici müdahaleler üreticiler lehine olmuş ve fiyat düzenlemeleri ile bu sektörlerde faaliyette bulunanlar fazladan rant elde etmişlerdir. Gıda sektöründeki inişli çıkışlı fiyatlardan, gıda sektöründeki sanayicilerin zarar gördüğünü, düzenlemelerin belli yıllarda (1983, 1984, 1987, 1988 ve 1989 yıllarında) üreticilerin aleyhinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Fiyatların genel indeksten daha düşük gerçekleşmesi, birincil üreticinin (çiftçinin) zarar görmesi, girdi fiyatlarının düşük tutularak gene ikincil üreticinin çıkarlarının korunduğu iddia edilebilir. Ancak eldeki verilerden bunu iddia etmek mümkün değildir.

Tüketicileri doğrudan ilgilendiren gıda, tekstil ve yakacak-enerji sektöründeki fiyat artışları, siyasal ekonomik görüşün iddialarını destekler niteliktedir. Bilindiği gibi Türkiye'de 1980 sonrasında dört önemli siyasi seçim yaşanmıştır. Bu seçimlerden 1983, 1987 parlamento ve 1989 yılında Belediye seçimleri tarihleri daha önceden bilinmekteyken, 1991 yılındaki parlamento seçimi iki ay içerisinde kararlaştırılarak yapılmıştır. Bu sebeple 1983, 1987 ve 1989 seçimlerinde, siyasi hükümetler, siyasi amaçlarla, büyük seçmen kitlesi tüketiciler lehine fiyatları düzenlemiştir, denilebilir. Nitekim 1983 yılında genel fiyat indeksi (GI) %28.1 artış gösterirken, doğrudan fiyat ayarlamalarının yapıldığı gıda ve yakacak-enerji sektöründe fiyat artışları sırasıyla %19.7 ve %28 olmuştur. Yine aynı şekilde 1987 yılında GI %39.2 artış gösterirken anılan sektörlerde artış %31.1 ve %20.9 ile genel indeksin altında gerçekleşmiştir. 1989 yılındaki belediye seçimlerinde ise genel indeks %64.9 iken bu sektörlerde fiyat ayarlamaları %63.4 ve %76.6 ile indeks seviyesi yada ondan daha fazla olmuş ve siyasal iktidar seçimlerde yenilgiye uğramıştır. Sonuç olarak ilk iki seçim yıllarında fiyatlar düşük tutularak tüketiciler lehine düzenlemeler yapılırken, siyasal iktidar bunun olumlu sonuçlarını almış, 1989'daki seçimde tüketiciler lehine özel bir düzenlemeye gidilmemiş ve siyasal iktidarda olumsuz sonuçları yaşamıştır.

Aynı zamanda tekstil sektöründeki fiyat indeks artışları da bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Tekstil sektörü, diğer sektörlerle karşılaştırıldığında en fazla teşvik edilen ve rekabetin göreceli olarak en yüksek olduğu sektördür. Nitekim aşağıda Tablo 2'de bu sektörün fiyat artışında 1991 yılı sonu itibarı ile genel indeksin altında kaldığı ve fiyat artışlarının en az gerçekleştiği sektör olduğu görülmektedir. Ancak bu sektörde, 1983 ve 1987 seçim dönemlerindeki fiyat artışının, diğer sektörlerden daha fazla olduğu, 1989 seçim yılında ise fiyat artışının genel indeksin altında kaldığı görülmektedir. (1983-GI: %28.1, Tekstil (T): %35; 1987-GI: %39.2, T: %67; ; 1989-GI: %64.9, T: %60.3).

Bu gelişme de siyasal ekonomik görüşe göre

re şaşırtıcı değildir. Tekstil sektörünün en önemli girdi maddesi pamuktur. Genel olarak tüm tarımsal ürünler gibi devlet, pamuğunda taban fiyatını belirler. 1983 ve 1987 yıllarında pamuk taban fiyatının siyasi nedenlerle yüksek tutulması sonucu, tekstil sektöründe fiyatlar artmış, buna karşılık 1988 yılında pamuk taban fiyatının düşük tutulması sonucu, 1989 yılında tekstil fiyat indeksi genel indeksin altında kalmıştır. Tekstil sektöründeki bu gelişme, bu yıllarda daha geniş seçmen kitlesine sahip üreticilerin (çiftçilerin) korunduğunu gösterebilir.

Tablo 2'de İstanbul ücretliler geçinme indeksi 1980 yılı baz alınarak hesaplanmıştır. Bu tabloda tüketicileri doğrudan ilgilendiren zaruri gıda maddeleri; kadın, erkek, çocuk ayakkabı, iç ve dış giyimini kapsayan giyim sektörü; su, sabun, dişmacunu, doktor vizitesi, ilaç ve hastahane masraflarını kapsayan temizlik ve sağlık sektörü ve dolmuş, taksi ve seyahat masrafları ile PTT masraflarını kapsayan Ulaştırma-Haberleşme sektörleri fiyat indeksleri karşılaştırılmıştır.

TABLO 2: İstanbul Ücretliler Geçinme İndeksine Göre Fiyat Artışları

Yıllar	Genel	Zaruri	Temizlik		Ulaştırma
	İndeks	Gıda Mad.	Giyim	Sağlık	
Haberleşme					
1980	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1981	135.2	140.6	134.7	132.0	137.0
1982	182.2	189.7	188.8	175.0	206.2
1983	233.2	235.6	238.5	246.8	290.3
1984	334.9	353.7	309.3	357.3	429.5
1985	480.9	493.5	455.8	507.7	661.4
1986	654.0	651.4	702.1	674.3	900.8
1987	942.6	967.9	1092.4	1053.0	1325.8
1988	1663.7	1744.7	1933.5	1893.5	2205.0
1989	2862.0	2929.6	3029.9	3250.7	3753.6
1990	4748.1	1877.5	5095.2	4759.5	7899.0
1991	7967.8	8140.7	7716.7	8474.8	11588.0

Kaynak: ITO-Fiyat İndeksleri Mart 1992'den hesaplanmıştır.

Bu sektörlerden zaruri gıda maddeleri ve giyim sektöründe kamu müdahalesi, girdi fiyatlarının belirlenmesi şeklinde gerçekleşirken mamulün satış sürecinde herhangi bir fiyat düzenlemesi yapılmaz. Bu sektörlerde nisbeten rekabet şartları vardır. Temizlik sektöründe oligopol piyasası şartları geçerlidir. Sağlık ve Ulaştırma-Haberleşme sektörlerinde kamunun bütün düzenleyici müdahale araçları geçerlidir.

Tablo 2'den çıkan sonuç; nisbeten rekabet şartlarının varolduğu (en azından üretim ve pazarlama sürecinde) zaruri gıda maddeleri ve giyim sektörlerinde fiyat indeksinin daha yavaş arttığı; buna karşılık tamamen kamu düzenlemelerinin yapıldığı ulaştırma-haberleşme sektöründe fiyatların

süratle artmıştır. Gene düzenleyici müdahalelerin çok yoğun yapıldığı temizlik-sağlık sektöründe fiyatlar 1983 sonrası sürekli genel indeksin üzerinde gerçekleşmiştir. Şüphesiz bu gelişmelerin arka planında siyasi hükümetlerin uyguladığı iktisat ve maliye politikalarında etkileri vardır. Ancak kamunun düzenleyici müdahaleleri, pozitif yaklaşımın iddiaları doğrultusunda üreticileri korumaya yönelmiş, tüketicilerin gerçek gelirleri düşmüş ve refah kayıpları oluşmuştur.

Türkiye'de kamunun uyguladığı fiyat düzenlemeleri amacının aksine daha çok üreticilerin gelirlerini ve refahını artırmıştır. Nisbeten rekabet şartlarının oluşturulduğu sektörlerde (ki bu da gene kamunun katkıları ile gerçekleşmiştir) fiyat indekslerinin gelişimi, kamu düzenlemelerinin rekabet şartlarını oluşturmaya yönelik yapılması gerektiği kanısını uyandırmaktadır.

5. SONUÇ

Kamunun düzenleyici müdahalelerinin normatif ve pozitif açıdan incelendiği bu çalışmada, düzenlemelerin nedenleri ve uygulama şekilleri tartışılmaya çalışılmıştır. Basit bir yaklaşımla fiyat düzenlemelerinin etkilerinin uygulamada arzu edilen sonuçları veremediğini göstermiştir. Fiyat belirleyici kurumlar, fiyatları tüketici çıkarları doğrultusunda belirlememiş ve uygulamalar toplumun refahını artırmamıştır.

Bütün ekonomiler kurallar ve düzenlemeler dizisinden oluşur. Kamu tarafından düzenlenmiş bir ekonomi olamaz. Ancak düzenlemeler rekabeti artırıcı düzenlemeler olmalı; uzun süreli fiyat kontrollerinden kaçınılmalıdır. Kamu düzenlemeleri; anti tröst özellikler taşımalı, tekeller önlenmeli ve rekabeti sağlayabilecek firmalar oluşturabilmelidir. Üreticinin ana hedefi "kâr maksimizasyonu" olduğu sürece bir nokta unutulmamalıdır: "Her rekabetçi firmanın nihai hedefi rekabetçi verim oranından daha fazlasını kazanabilmek amacıyla bir tekel konumu kurabilmek olduğundan, bu amaca ulaşacak rekabetçi firma sayısının çok fazla olmamasını sağlama bağlamak için kural ve düzenlemelere ihtiyaç vardır. Kurallar ve düzenlemeler rekabetçi firma ve sanayilerin tekelleri amaçlarına erişimlerinde amaç (olmamalıdır). Endüstriyel kuralları ve düzenlemeleri ancak en temel konular kalacak kadar ayıklamakta kayıptan çok daha fazla kazanç vardır".¹⁵ Kamu düzenlemeleri normatif amaçların dışına çıkarsa bunlar düzeltilmelidir.

DİPNOTLAR

1. Saybaşı, K., (1986) s.14-18 ve Nemli, A., (1984) s.12.
2. Müller, J., -Vogelsang, I., (1979) s.102.
3. Gert von Eyern (1958): "Das öffentlich gebundene Unternehmen" Archiv für öffentliche und freigemeinwirtschaftliche Unternehmen, 4. s.1-59.
- William Shepherd (1973): "Entry as a substitute for Regulation" American Economic Review 63. s.98-105.
4. Hilton, G., (1972) s.47-57.

5. "American Senate Committee on Government Operations", düzenleyici komisyon üyelerinin çok büyük kısmının, kısa bir süre sonra düzenledikleri sanayi kollarına transfer olması üzerine, komisyon üyelerinin üyelikten ayrılıp ilgili sanayi dallarında çalışmasını yasaklamıştır". Bknz. Joskow, R., - Noll, B., (1981): "Regulation in Theory and Practice: An Overview" Fromm, G., (Ed.) Studies in Public Regulation Cambridge. içinde s.1-65.

6. Russel, M., Shelton P.B., (1974) s.47-62.
7. Stigler, G.J., (1971) s.3-21.
8. Bauer, J., (1989) s.114.
9. Posner, R., (1974) s.335-358 ve Posner, R., (1975) s.807-827.
10. Peltzman, S., (1976) s.211-240.
11. Saybaşı, K., (1986) s.27.
12. Modeller hakkında bilgi için bknz. Sönmez, S., (1987) s.179-225.
13. Ekonomik faaliyetleri düzenleme amacıyla getirilen ABD'deki kuralların sayısı 1979 yılında 61.000'e yükselmiştir. 1976'da ekonomiyi düzenlemekle yetkili ve görevli federal organ sayısı 83'tür, (Savaş, V., 1987, s.110.)
14. Bknz. Erkan, H., (1977).
15. Thurow, L.C., (1989) s.222.

KAYNAKLAR

- BAUER, J. (Ed.) (1988): Möglichkeiten des Einsatzes von Deregulierung massnahmen als wirtschaftspolitisches Instrument im Bereich des Gewerbes und der freien Berufe in Österreich. Wien.
- BAUER, J. (Ed.) (1989): Regulierung, Deregulierung und Effizienz in Infrastrukturbereich. Wirtschaftsuniversität Wien. Basilmamiş Doktora Tezi.
- ERKAN, H. (1987): Sosyal Piyasa Ekonomisi. İzmir.
- HILTON, G., (1972): "The Basic Behavior of Regulatory Commissions" American Economic Review 60 (2). s.47-57.
- JOSKOW, R., NOLL, B., (1981): "Regulation in Theory and Practice: An Overview", FROMM, G., (Ed.): Studies in Public Regulation. Cambridge
- MÜLLER, J., VOGELSANG, J., (1979): Staatliche Regulierung. Baden-Baden.
- NEMLİ, A., (1984): Kamu Maliyesine Giriş. İstanbul.
- PELTZMAN, S., (1976): "Towards a more General Theory of Regulation" Journal of Law and Economics, 19. s.211-240.
- POSNER, R., (1974): "Theories of Economic Regulation" Bell Journal of Economics 5 (1). s.335-358.
- POSNER, R., (1975): "The Social Costs of Monopoly and Regulation" Journal of Political Economy. s.807-827.
- RUSSEL, M., - SHELTON, P.B., (1974): "A Model of Regulatory Agency Behavior" Public Finance (20) s.47-62.
- SAVAŞ, V. (1987): Anayasal İktisat. İstanbul.
- SAYBAŞILI, K., (1986): Devletin Ekonomiye Müdahalesi. Ankara.
- STIGLER, G.J., (1971): "The Theory of Economic Regulation" Bell Journal of Economics and Management Sciences, 2(1). s.3-21.
- SÖNMEZ, S., (1987): Kamu Ekonomisi Teorisi - Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı. Ankara.
- THUROW, L.C., (1989): Sıfıra Sıfır Toplumu (Çeviri) İstanbul.

şampuan + Saç kremi + Koruma faktörü

şimdi

NIVEA

3'ü 1 arada

İnuttmayın! 3. 2'den büyüktür!

İşyeri... Tam yeri!

Extra Marathon Havlu... Marathon Havlu!

Çok ekonomik

Çok sağlıklı

Çok pratik

Marathon Havlular özel bir dispenser ile kullanıma sunuluyor. Islak elle havlu alınırken diğer yaprakların ıslanması önüne geçiliyor... savurganlık önleniyor. Islak ya da kuru... Marathon Havlular çok dayanıklı. Her kullanımda en fazla iki yaprak Marathon yeterli.

Her harekette tek bir havlu alınmasını sağlayan "multifold" katlama yalnızca Marathon Havlularda var. Başkalarının el sürülmemiş, tertemiz havlulara ulaşmanın en sağlıklı yolu.

Özel dispenseri ile Marathon Havlu şık, dekoratif. Elektrikli kurutma makinelerinin bakım, onarım; tekstil havluların yıkama, ağartma sorunları ortadan kaldırıyor.

İPEKKAĞIT

Extra Marathon Havlu ya da Marathon Havlu
İşyeriniz için en uygununu seçin. Dünyanın yararlandığı bu kolaylıktan siz de yararlanın... İşyerinize ekonomik, sağlıklı, pratik Marathon temizliğini kazandırmak için Giresim Pazarlama Kurumlar Müdürlüğü, (1) 274 27 00' uların aramanız yeterli olacaktır.

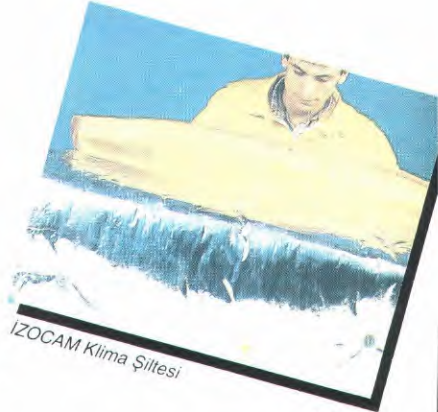
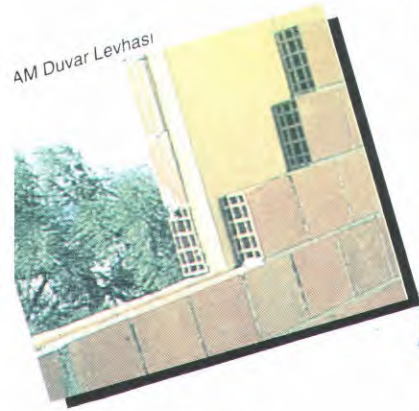
**EN GÜÇLÜ
FLUORİD
FORMÜLÜ
SADECE
İPANA'DA!**

diş çürümelerine karşı en güçlü fluorid formülü

Çevreye, insana saygıyla, İzocam'dan tam 17 çeşit ürün...

Daha az yakıtla daha iyi ısınmanın,
hava kirliliğini azaltmanın etkili bir çözümü...
Her türlü izolasyonda kullanılan İzocam,
ısı ve ses yalıtımı ile yaşadığınız mekanın konforunu tamamlıyor.
İnceleyin, yapınıza uygun olanı seçin.
Sizin yapınızda da çevre dostluğu yaşansın...

Bütün İzocam ürünleri
bu belgeyi gururla taşır.

Korunan Enerji Korunan Çevre
İZOCAM®

İZOCAM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

● İSTANBUL : 275 72 22 ● ANKARA : 418 66 67 - 418 30 32 ● İZMİR : 84 31 78-84 57 85 ● ADANA : 12 29 80
● BURSA : 53 95 35 ● ELAZIĞ : 166 00 ● ANTALYA : 11 19 50 ● ERZURUM : 395 93

DİNİ BAYRAMLARDA "BAYRAM
GAZETESİ" DIŞINDA GÜNLÜK GAZETE
ÇIKARMA YASAĞI ÜZERİNE
DÜŞÜNCELER

Dr. Zeycan SALTİK

Sabah Gazetesi'nin 5953 sayılı -"Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanun"- yasanın 6253 sayılı yasa ile değişik 20. maddesinin öngördüğü, günlük gazetelerin şeker bayramlarının ikinci ve üçüncü, kurban bayramlarının ikinci, üçüncü ve dördüncü günlerinde yayımlanmaması yolundaki yasağa karşın, Kurban Bayramı'nın bu günlerinde yayımlanması üzerine, yeniden tartışmalar yaratan Bayram Gazetesi konusu, bu yasanın iptali için, Bursa, Karacabey Sulh Ceza Mahkemesi'nin başvurusunu inceleyen Anayasa Mahkemesi, davanın esastan görüşülmesini karara bağlamasıyla, olay bu yasanın, 1982 Anayasası'nda belirlenmiş Temel Hak ve Özgürlüklere, 26. maddede belirtilen; düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün özünü zedeleyip, zedelediği, aykırılık teşkil edip etmediğinin tartışılıp karar bağlanmasını gerektiren bir aşamaya gelmiştir.

Düşünce özgürlüğü, bunun etkin bir açıklama ve yayma yolu olan basın ve yayın özgürlüğü de sık sık sınırlamalara tabi tutulmaktadır. Basın özgürlüğü de diğer özgürlükler gibi teorik ve tarihsel bir kavramdır.*

Liberal, Marksist ve Faşist devlet sistemleri özgürlüklere, basın özgürlüğüne farklı yaklaşırlar ve yasal, anayasal belgelerle korumaya çalışırlar. Basın araçları üzerinde mülkiyet hakkı, basın araçlarının yönetimi, yazarlık koşulları, basın araçlarında işçi işveren ilişkilerinin durumu bu devlet sistemlerini birbirinden ayırır. ¹

Basın özgürlüğü farklı yorumlanabilir. Kapitalist bir toplumda belli bir ekonomik güce sahip kapitalist girişimcinin özgürlüğü mü? Basında çalışanların kapitalist girişimciye karşı özgürlüğü mü? Yoksa yığınların doğru bilgilendirilme özgürlüğü mü? Soruları sorulabilir. ²

Kanun koyucunun basın mesleğinde çalışanları iş ve sosyal güvence açısından koruma ve çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki ilişkileri düzenleme isteği ile hazırlanan 5953 sayılı yasa ³ Türkiye'de çalışma ve sosyal güvenlik alanında genel olarak bir düzenleme yerine belirli meslek gruplarına göre tek tek düzenlemelerle bir şeyler yapmaya çalışıldığı bir dönemde çıkarılmış olup, 1963'de Sendika, 1964'de Sosyal Sigorta (md. 22, md. 23) gibi genel düzenlemelerle de bazı maddeleri yürürlükten kalkarak basın çalışanları da bu konularda genel düzenleme içerisinde korunmuşlardır. Gene aynı yasanın 20. maddesinin son fıkrası ve diğer ilgili maddeleri genel olarak incelendiğinde yasa koyucunun bu konudaki amacının basın çalışanlarını korumak olduğu açıkça görülecektir.

Fakat bu düzenlemenin sonucunda yılda 5 gün (Şeker Bayramı 2 + Kurban Bayramı 3 gün) olmak üzere gazeteler için yayın yasağı oluşmuştur. Bu günler için gazete yayım hakkının her vilayette gazetecilerin bağlı bulundukları mesleki teşekküllerden, basın kartına sahip üyelerin en fazlasına sahip olanına verilerek telafi yoluna gidilmek istenmiş olmakla beraber, sorun da yaratmaktadır. Birinci olarak, günlük gazetelerin bu beş gün içerisinde okuyucu kitlelerine ulaşmaları engellenmiş olmakta, ikinci olarak ise, okuyucuların bu süre içerisinde -ki bir kesimi uzun yıllar boyunca 10, 20 ve hatta 30 yıllar boyunca okudukları bir veya bir kaç belirli gazeteyi okumaktalar- haber ve fikir aldıkları gazeteden mahrum kalmalarıdır. Temel bir hakkın, asıl hak sahibi tarafından bizzat kullanılması bu hakkın bir başkasına kullandırılmasıyla telafi edilemez.

13 Haziran 1952 tarihli 5953 sayılı yasanın (Değişik 6253-19-2-1954) değişiklikler dahil, 1924 Anayasası döneminde çıkmış olması ve sırasıyla 1924, 1961, 1982 Anayasaları dönemlerinde de yürürlükte olması nedeniyle, bu dönemlerdeki farklı basın özgürlüğü anlayışlarını kısaca ele almak gerekir. 1924 Anayasası'nın 77. maddesinde "Matbuat Kanun Dairesinde Serbesttir." hükmüne yer verilir. Basını yasa çerçevesinde serbest tutarak özgürlüğün alanını kanun yapıcıya vermekle sınırını çizmektedir. Bu dönemde zaten Anayasa Mahkemesi kurumu olmadığından, anayasaya aykırılık da ileri sürülemezdi. 1961 Anayasası'nda bu durum anayasal güvence altına alınmasına karşın, haberleşme özgürlüğünü son gelişmelere uygun bir çerçeveye oturtamamış, yalnızca dar anlamdaki basın özgürlüğüne aykırı düşen sansüre karşı kurumsal önlemler öngörülmemiştir. ⁴ Kamuoyunda ve T.B.M.M.'de temel hak ve özgürlüklere getirdiği sınırlamalar ve diğer hükümleriyle, olağanüstü bir dönemin ürünü olma özelliğiyle halen tartışılmakta olan 1982 Anayasası'nın bu özelliğini bir yana bırakıp şu andaki ilgili hükümleriyle değerlendireceğiz.

1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu 1975 yılında, İstanbul'da yayımlanan günlük bir gazetenin, Kurban Bayramında yayımı üzerine İstanbul 1. Asliye Ceza Mahkemesi'nde açılan kamu davasında, mahkeme 5953 sayılı yasanın 6253 sayılı yasa ile değişik 20. maddesinin Anayasa'nın temel hak ve özgürlüklere ilişkin, 11., 12., 20., ve 22. maddelerine ⁵ aykırılık iddiasını ciddi görüp Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş, itiraz Anayasa Mahkemesi'nce reddedilmiştir. (Esas Sayısı: 1978/54, Karar Sayısı: 1979/9, Karar Günü: 8/2/1979) ⁶ Ret kararına gerekçe olarak ise, şöyle denilmiştir: Anayasa'nın değişik 22. maddesi basın özgürlüğünü düzenlemektedir. Maddenin birinci fıkrasındaki "Basın hürdür; sansür edilemez." kuralı basın organının önceden kayıtlama ve kısıntıya bağlı tutulmaması, neyi yazıp yazamayacağını be-

lirlemekte ve görüşlerini açıklamakta özgür olması anlamındadır. Bu fıkra, basın özgürlüğünü devlete ve topluma karşı korumak amacını gütmekle beraber, gazete çıkarma ile ilgili bir kural getirmemektedir. 20. madde ise, 5 bayram günü meslek kuruluşları dışındaki kişilerce günlük gazete çıkarılmasını yasaklamaktadır. Bu durumda düzenleme alanları farklı olan iki kuralın birbirlerine aykırılığından söz edilemez.

■ Aynı maddenin ikinci fıkrasında, devlete, basın ve haber alma özgürlüklerini sağlayacak önlemleri alma ödevi verilmiştir. Yılın yalnız beş gününde günlük gazetelerin çıkmamasına karşın, bunların yerine bayram gazetelerinin yayımlanması, radyo ve televizyon yayınlarının sürmesi günlük gazeteler dışındaki basın ve yayım işlerinin yürütülebilmesi olgusu karşısında, basın ve haber alma özgürlüğü açısından Anayasa'nın 22. maddesinin 3. fıkrasındaki özel sınırlama kuralına aykırı bir durum bulunmadığı gibi, bu özgürlüğün özüne dokunduğu da söylenemez.

Bu nedenlerden dolayı itiraz konusu kural, Anayasa'nın 22. ve ayrıca 11., 20. ve 23. maddelerine aykırı görülmemiştir.

Gerekçeden de görülebileceği gibi; 1961 Anayasası, sansürü basın özgürlüğüne bir engel olarak görmekte fakat, 5 günlük yayın yasağını önceden kayıtlama ve kısıntıya tabi tutma olarak değerlendirmemektedir. 1975 yılında bir gazetenin bayramda yayımlanması olayını bir istisna sayarsak 1952'den 1992'ye kadar geçen 40 yıllık bir süreden sonra acaba neden Sabah gazetesi 5953 sayılı yasanın açık hükmüne rağmen bayramda gazete çıkarmıştır? Yasanın 20. maddesi bir basın geleneği mi doğurmuştur? Sabah gazetesi bir geleneği mi çiğnemiştir?

Cumhuriyetin ilk kuruluşunda ve daha sonraları karlılık faktörünün de yanısıra basın olayı daha çok bir prestij meselesiydi. Gazete veya matbaa sahibi olmak kişiye toplumda bir prestij sağlıyordu. Günümüzde ise basın, belli bir ekonomik birikimi gerektiren büyük yatırım faaliyetidir. Özel bir teşebbüste amaç kârdır. Değişen dünya koşullarında ilkelere dayalı siyaset yapma yerini pragmatist bir siyasete bırakınca (Doğu Bloku'ndaki çözülüş ve pragmatizmin karşılıklı yaygınlaşıp egemen olması) kâr amaçlı basın tekellerinin de rekabetin artması, kâr marjındaki değişimler nedeniyle aynı anlayışla pazarlama şirketlerine, gayrimenkul işletmelerine, özel okul işletmelerine, hisse senetlerini borsaya kota ettirmeye, özel televizyon kanalları kurmaya vb. işlere yönelmeleri kaçınılmazdı. Hem kâr etmek, hem otoriteyi ve kamuoyunu yönlendirmek ve hem de geleneklere bağlı tarafsız olmak oldukça güçtür. Klasik ticaret, esnaflık ve işletme anlayışlarının tamamen yok olduğu bir dünyada, basın özgürlüğü devlete karşı basın değil, basın tröstlerine karşı devletler tarafından yasalar ile korunmaktadır.

Dini bayramlarda gazete yayımlamama, yasa zoru yerine bir gelenek olmuş olsaydı, daha 80'li yılların başında ortadan kalkmış olurdu. Yasa zoruyla bir geleneğin oluşmayacağı yasa zoru olmasızın basın çalışanlarının ve sahiplerinin kendi istekleri ile Anayasal bir hakkı bir süre için kullanmama kararıyla böyle bir geleneğin oluşturulabileceği açıkken "Bayram Gazetesi'nin Gazeteciler Cemiyetleri tarafından çıkarılması" geleneğine aykırı bir davranışla Sabah Gazetesi'nin itham edilmesi yanlıştır.

Bir günlük gazetenin bile 3000 TL olduğu günümüzde 1.500 TL üyelik aidatı olan Gazeteciler Cemiyeti'nin bayram gazetesi geliri yerine cemiyetlerin temel ve en önemli gelir kaynağı olarak bilinen üye aidatlarını yeniden düzenlemesi, başlıklarca önem vermesi yasa zoru ile sağlanmış bir durumu gelenek diye lanse etmemesi ve olaya doğal hukuk normlarıyla yaklaşması gerekir.⁷

Özellikle büyük vilayetlerde birden fazla gazeteci meslek örgütlenmesi olduğu da düşünülürse üye sayılarındaki değişimler nedeniyle bir mesleki örgütün her zaman bu hakka sahip olamayacağı da açıktır.

Gazete çalışanlarının sosyal hakları ve korunmaları isteği ile gazetelerin düşünce ve kanaatlerini yayma hakları ve okuyucularının resmi makamların müdahalesi olmaksızın, haber veya fikir almak hürriyetleri karşı karşıya gelmiş olmakta 20 maddenin bu haliyle gazete sahipleri ve okuyucuların Anayasada belirtilen temel haklar içerisinde bulunan düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinden, haber veya fikir alma hürriyetinden, yine Anayasa da belirtilmiş sınırlamalar dışında⁸ bir nedenle mahrum bırakıldıkları itirazlarına tekrar tekrar uğraması mümkündür.

5953 sayılı yasa gazetelerin dini bayram günlerinde çıkmalarını yasaklamak yerine farklı bir düzenlemeyle gazete çalışanlarını bu günler içerisinde çalıştırmayı yasaklamış olsaydı bu olayın anayasaya aykırılık düzeyinde tartışılmasına gerek duyulmayacak ve pratik çeşitli çözümler aranması yoluna gidilebilinecekti (Türkiye dışında basım vb.) Ya da gazete çalışanlarının da kamu yararına hizmet veren bir sektörde çalışmış olduklarından bahisle sosyal hakları çeşitli yasalarla düzenlenmiş (tam veya eksik) hafta sonları, resmi tatil ve dini

bayram günlerinde de çalışmakta olan Sağlık, İtfaiye, Emniyet, Devlete ait basın ve yayın kuruluşlarında vb. çalışanların statülerine benzer bir örneklemeye tabi tutulmaları istenip, istek yasalaştırılarak, sorunun çözüm yolları aranabilirdi.

Yasal idari ve teknik düzenlemelerin Anayasa'da belirtilmiş sınırlamalar ve yargıç kararı olmasızın temel bir hak ve özgürlüğün kısmen veya tamamen kullanımına engel teşkil etme durumunu görmeyip iki ayrı konu iki ayrı düzenleme şeklindeki yorumla hataya düşmemek gerekir. Yasal ve teknik düzenlemelerin bu özgürlüklerin kullanımına engel değil tersine bunların kullanımını genişletip kolaylaştıracak bir tarzda olup olmadığına dikkat etmek gerekmektedir.

DİPNOTLAR

* DUCKKOWITSCH, Bodrowsky, Haas (Hrsg.) MEDLEN UND KOMMUNIKATIONS GESCHICHTE Wien 1987, s.93

1. İLAL, Ersan, BASINDA DÜŞÜNCELERİ AÇIKLAMA ÖZGÜRLÜĞÜ ve 1961 Anayasası, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Doçentlik tezi, İstanbul 1977, s.5

2. CURY Jane Leftwich and DOSSIN, Joan R., PRESS CONTROL AROUND THE WORLD, New York 1982, s.254

3. 5953 sayılı yasa Madde: 10 Haftalık izin

Md. 18 Ölüm Tazminatı

Md. 21 Yıllık Ücretli İzin

Md. 22 Sendika

Md. 23 Sosyal Sigorta

Md. 25 Kazançların Azaltılamayacağı

Md. 20 son fıkra Birinci fıkrada bahsi geçen bayram günlerinde çalışılmamış olması sebebiyle gazetecilerin ücretlerinden hiç bir suretle eksiltme yapılamaz.

4. İLAL, Ersan, a.g.e., s.176

5. Sayılan maddeler 1961 Anayasası'na aittir.

6. RESMÎ GAZETE 6 Nisan 1979, Sayı 16618, s.15-16

7. Gazeteciler Cemiyeti Tüzüğü, 1 Mart 1990. s.27, Md. 30

8. 1982 Anayasası md. 26/2. Bu hürriyetlerin kullanılması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

Md. 27/2 Yayma hakkı Anayasa'nın 1., 2., ve 3. maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz.

AKSIGORTA

EMEKLİLİK SİGORTASI İLE DE
FARKLIDIR...

akhayat Emeklilik Sigortası

AKHAYAT EMEKLİLİK SİGORTASI SİZE ŞU İMKANLARI SAĞLIYOR:

1 Sigorta süresi sonunda seçime bağlı olarak: EMEKLİLİK İKRAMIYESİ veya EMEKLİLİK AYLIĞI.

2 Ecel veya kaza ile vefat halinde varislere TOPLU ÖDEME.

AKHAYAT EMEKLİLİK SİGORTASI NEDEN FARKLIDIR?

- I. Çifte güvencelidir.
Sabancı Holding güvencesi
Sağlam yatırım güvencesi
- II. Kaynağı bilinen gelire göre
% 95 kar paylıdır.
- III. Yalnız emeklilik sigortası
değil, aynı zamanda HAYAT
SİGORTASI'DIR.
Siz de; sigorta acentenizden
herhangi bir emeklilik
sigortası değil,

AKHAYAT EMEKLİLİK SİGORTASI POLİÇESİ isteyin.

AKSIGORTA bir H.Ö. SABANCI HOLDİNG kuruluşudur.

KÜLTÜR POLİTİKALARI: SORULAR,
SORUNLAR

Dr. Füsün ÜSTEL
Marmara Üniversitesi
Fransızca Kamu Yönetimi
Bölümü

"Kültür politikası", Devletin kültür eylemine (action culturelle) temel oluşturacak bir dizi operasyonel ilke ve uygulama ile yönetsel yada mali süreçler bütününe açıklık kazandırmak için kullanılan bir kavram. Kültür politikalarına ilişkin uluslararası düzeydeki sistemli çabalardan ilkinin oluşturulan ve 1967'de Unesco tarafından yirmidört ülkenin temsilcilerinin biraraya gelmesiyle düzenlenen toplantıda, dikkati çeken ilk nokta, katılımcıların, üstelk de oybirliğiyle "kültür" ve "kültür politikası" tanımına girmekten kaçınmaları oluyor. Söz konusu toplantıda, kültür politikasından bir toplumun belirli bir anda sahip olduğu tüm maddi kaynakların optimal kullanımı sayesinde kültürel gereksinimleri karşılamaya yönelik bilinçli müdahalesi (yada müdahalesizliği) kastediliyor. ¹ Gerçekten de kültür politikalarına ilişkin araştırma ve tartışmalardaki en önemli sorunlardan birini, kavramsal belirsizlik oluşturmaktadır. Söz konusu kavramsal belirsizlik, büyük ölçüde "kültür" kavramının kendisinin problematik özelliğinden kaynaklanmaktadır. Fransız sosyolog Edgar Morin'e göre, "kültür" sözcüğü, gündelik söylemde olduğu kadar sosyal bilimlerde de antropolojik, etnografik, sosyolojik, ideolojik vb. anlamlarıyla ve genellikle de "rastgele" bir biçimde kullanılmaktadır. Antropolojik anlamda kültür, tüm insani etkinliklerin semantik ve entellektüel yönlerini kapsarken, "teknolojik"ın karşısında yer almakta ve inançlar, normlar, değerler ve davranış kalıplarını ilgilendirmektedir. Sosyolojik anlamda kültür ise, diğerlerine göre daha da belirsizdir. Sosyal bilimlerin diğer disiplinleri tarafından özümlenen "artık"ları toplayarak, ruhsal-duygusal alanı, kişiliği, "duyarlılığı" ve onların sosyal bağlılıklarını kapsar, hatta kimi kez "eğitilmiş kültür" (culture cultivée) olarak adlandırdığımız alana indirgenir. Eğitilmiş kültür ise, kültürü yazınsal-sanatsal beğeni ve klasik insan bilimleri üzerinde yoğunlaştıran yaklaşımdır ve öncekilere oranla daha fazla değer yargısı taşır. Bu bağlamda eğitilmiş kültür, ahlaki ve seçmeci açıdan eğitilmemişin karşısında yer alır. Böylece Morin'e göre, aynı araştırma ya da tartışmada kültürün bütüncül anlamından, "tortusal" anlamına, yada değer yargısı taşıyan anlamından nötr anlamına farkına varılmaksızın geçilmektedir. ² Öte yandan kültür politikasına ilişkin az çok tutarlı bir tanımlama getirme konusundaki engeli aşmak için kullanılan, başka bir anlatımla kültürün sanat ve medyalarla bütünlüleşmiş "geleneksel" anlamından kaçınabilmek için tercih edilen "geniş anlamda kültür" ise, söz konusu bulanıklığın aşılmasında yeterli olmadığı gibi, kimi kez katkıda da bulunmaktadır. ³

Kültür politikalarına ilişkin araştırmalarda kavramsal belirsizliğe yol açan ikinci etken ise,

"kültür politikası"nın hem bizzat kamu erklerinin politikasını, hem de program/siyasa boyutunu içeriyor olmasıdır. Öte yandan kültür politikasının temel yönelimlerinin belirlenmesinde, her Devletin hatta her hükümetin "kültürel alan" tanımının birbirinden farklılık göstermesi araştırmacıların önündeki belli başlı engellerden birini oluşturmakta ve az çok kesin tipolojiler oluşturulmasını yada karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasını güçleştirmektedir. "Kültürel alan"ın geniş anlamda ele alındığı ülkelerde, kültür politikası, kamu yaşamının göreceli olarak farklı yönlerini içeren, ancak son tahlilde global bir gelişme siyasasının parçalarını meydana getiren politikalarla yakından bağlantılı olabilmektedir: eğitim, enformasyon ve kitle iletişimi, çevre ve genelde yaşam kalitesine yönelik tüm kamu politikaları. Üstelik kültür politikasını, eğitim politikasına bağlayan stratejiler çok farklı tarihsel geçmişlerden beslenen, farklı siyasal sistemlere sahip ülkelerde ortaya çıkabilmektedir. Gerçekten de İsveç, Finlandiya, İtalya, İngiltere vb. ülkelerde eğitim ve kültür aynı yönetsel örgenlik içinde yer alırken, benzer bir durum 1980'li yılların sonlarına kadar sosyalist ülkelerde gözlemlenmektedir. Sözgelimi Macaristan'da 1976 tarihli Halk Kültürü Yasası, eğitim ve kültürü global bir kalkınma anlayışının değişkenleri olarak aynı çerçevede değerlendirmekteydi. ⁴ Başka bir anlatımla söz konusu ülkelerde, "kültür politikası hedefleri" ile daha global bir toplum projesinin anlatımı olan "kültürel hedefler" ⁵ örtüşmektedir.

"Kültürel alan" tanımı, kimi zaman kültür politikasına temel oluşturan yaklaşımın da bir değişkenidir. Söz konusu yaklaşımları, çok kaba bir genellemeyle teknokratik ve ideolojik/militer yaklaşım olarak ele almak mümkün. Kültür politikasına ideolojik yaklaşımın liberal demokrasiler içindeki en belirgin örneklerinden birini 1970'li yıllara dek İtalya oluşturmaktadır. Gerçekten de, bu döneme kadar İtalya'da kültür politikasından özellikle iki bağlamda, Mussolini dönemi Popüler Kültür Bakanlığı'nın (Minculpop) faaliyetleri ve savaş sonrası solun ve özellikle de İtalyan Komünist Partisi'nin kültür politikası anlayışına göndermede bulunmak amacıyla söz edilmekteydi. Başka bir anlatımla kültür politikası, propaganda politikasına indirgenmekteydi. ⁶

Kısacası, bir kamu politikası olarak kültür politikasını değerlendirmek ve buradan hareketle karşılaştırmalı çalışmalar yapmanın önündeki en temel güçlüklerin başında eldeki değerlendirme yöntemlerinin yetersizliği kadar, kültür politikalarının problematik özelliği de rol oynamaktadır. ⁷ Bu nedenle, 1970'li yıllardan başlayarak kültürün ekonomik izdüşümlerinin keşfi ve bir bilim dalı olarak kültür sosyolojisindeki gelişmelere paralel olarak kültür politikaları geniş çaplı araştırmalara konu olmaya başlamakla birlikte, yine de kamu politikaları yelpazesi içinde siyaset bilimcilerin en az ilgisini

çeken alanlardan biri olma özelliğini korumaktadır. Söz konusu ilgisizliği, yukarıda yalnızca birkaçı belirtilen güçlüklerin yanısıra, Devletin kültür alanındaki eyleminin "ikincilliği" ile açıklamak mümkün. Bu ikincilliğin en önemli sonucu ise, Devletin kültür alanındaki icraatının siyasal olduğu kadar, sosyo-ekonomik boyutlarının da yeterince değerlendirilememesidir. Bir başka önemli nokta ise, Devletin kültür alanındaki eylemlerinin sembolik boyutunun, ölçülebilir değerler dünyasının dışında kalmasıdır. Devletin kültür eyleminin karar alma süreçleri üzerindeki etkisine ilişkin fikir yürütmek, özellikle kültür politikasının yüksek düzeyde yerinden yönetimleştirildiği ülkelerde güçleşmektedir. ⁸

Kültür politikaları üzerine yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların önündeki en önemli engellerden biri de, günümüze dek kapsayıcı ve tutarlı bir tipolojinin yapılmamış olmasıdır. 1983'te Unesco'nun dergisi *Cultures*'de yayımlanan bir makalesinde Ivan Vitányi, tarihsel gelişme süreci içinde, kültür politikalarının hedefleri ve uğradığı dönüşümleri belirli ideal-tiplerden hareketle incelemektedir. Vitányi'ye göre, mutlak monarşi ve onur merkezliyetçi sistemi, kültüre verdiği açık destek açısından burjuva demokrasiden ayrılmaktadır. Mutlak monarşinin hedefi, toplumun sınırlı bir kesimini yüksek kültürün ürünlerine ulaştırma amacıyla, bilim, sanat ve kültürü yönetici sınıfların çıkarları doğrultusunda biçimlendirmektir. ⁹ Klasik kapitalizm ve burjuva demokrasisinin karakteristik tutumu ise, bu anlamda mutlak monarşinin tam karşısında yer almaktadır. Kültürün gelişimi, belirsiz bir düzenleme rolü dışında Devletin her türlü müdahaleci yaklaşımını reddeden "laissez-faire" anlayışıyla uyumludur. Ancak, açık bir biçimde ve yüksek sesle ifade edilmemekle birlikte bir kültür politikasının varlığından söz edilebilir. Vitányi'ye göre klasik evrenin ileri aşamasındaki kapitalizmin de yandığı bir dizi mekanizma, otomatik olarak kültürel kurum ve etkinliklerin de üretimine dayanmak taydı. Ancak bu kurumların Devletin doğrudan desteğine gereksinimi yoktu. Zira, her zaman içir kültürel taleplerin varlığını sezen bir dizi özel girişimci, söz konusu kurumları yaratıyor ve pazar yasaları uyarınca işletiliyordu. Ancak bu klasik şema kapitalist dünyanın tüm ülkeleri için geçerli olma mıştır. Çevre ülkelerde, "laissez-faire" ilkesi hiçbir zaman için kendisini merkez ülkelerde olduğu kadar güçlü bir biçimde hissettirmedir. Çevre konumunda bulunan ülkeler, kapitalist gelişmeyi sağlamak için ekonomik alana daha fazla müdahalede bulunurken, kültürel alana müdahaleleri de doğru dan oldu. Buna rağmen, 20. yy boyunca yeni gelişmelerin baskısı ile merkez ülkelerin de kültür alanına müdahalelerini artırma yönüne gittikçe gözlemlendi. ¹⁰ Ekonomi alanındaki bölünme çizgisi, 1930'lu yılların dünya bunalımı ve Keynesçi ekonomiyi kuramının benimsenmesiyle yaşanan Keynesçil tam istihdam dengesi, pazar yasalarını özgürce işlemesine dayalı klasik anlayıştan önem

li bir kopuşu temsil etmekteydi. Bu kopuş, aynı zamanda bütünlüğün makro-ekonomik bir imgelemine yol açan yeni bir düzenleme anlayışının egemen olması anlamına gelmekteydi. Böylece, aktif nüfusun boş zamanının tam istihdamının güvence altına alınmasına yönelindi. Kısacası, ekonomi ve kültür aynı gelişmelerin etkisi altında kaldı. Keynesgil kuramın kültür alanındaki karşılığı ise, modern "kitle kültürü"ydü.¹¹

Yukarıda genel hatlarıyla aktarmaya çalıştığımız ve büyük ölçüde "ekonomizm" in tuzağına düşen bu yaklaşıma karşılık, 1987'de Avrupa Topluluğu'na üye devletlerin kültür politikalarına ilişkin karşılaştırmalı bir çalışmanın sonuç bölümünde, kültür politikalarının yürütülmesinde "ideal" bir modelden söz edilemeyeceği sonucuna varılıyor. Bu araştırmada Devletin kültür alanındaki rolü ve görevine, başka bir anlatımla bir ülkede sanatsal ve kültürel etkinliklere kamu müdahalesinin belirleyiciliğine ilişkin üç bakış açısı tanımlanmaktadır. Birinci yaklaşımın örneğini oluşturan İngiltere'de devlet ve kültür arasındaki ilişkiler, "arm's length" ilkesi doğrultusunda düzenlenmektedir. Bu ilke uyarınca, kültür alanının yönetimi, hükümetten bağımsız kamu örgenliklerine bırakılmıştır. Devlet sanat ve kültür alanının mümkün olduğunca dışında kalmaya özen gösterirken, katkısı özellikle mali anlamda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, İngiltere örneğini izleyen ülkelerde bir kültür politikasından çok, "kültür lehine" eylemler söz edilebilir. Kıta Avrupası'nda ise, Devletin kültür politikasına yaklaşımı daha farklıdır. Fransa'da Devlet ile kültür arasındaki ilişkiler doğrudan ve aracısızdır. Kültür Bakanlığı yalnızca kamu fonlarını yönetmekle kalmamakta, aynı zamanda kültür politikasını planlamakta ve yönlendirmektedir. Üçüncü yaklaşımın en tanımlayıcı örneğini ise, Hollanda oluşturmaktadır. Bu ülkelerde kültür politikası özel yada kamu örgenlik ve kuruluşları tarafından belirlenmekte, ancak Kültür Bakanlıkları tarafından sürdürülmekte ve finanse edilmektedir. Topluluk üyesi diğer ülkelerin kültür politikaları ise, yukarıdaki üç örneği birtakım farklılıklarla izlemektedir.¹² Gerçekte, kültür politikasına yönelik çalışmalarda, her ülkenin bizzat kendi içinde kültür politikasının işleyiş mekanizmaları yerine, bilinçli yada bilinçsiz model arayışları, ideal-tipler oluşturma ve buradan hareketle değerlendirmeler yapma sakıncasını doğurmaktadır.

Kamu erklerinin kültürel yaratım ve yayılım (diffusion) üzerindeki etki ve müdahalesinin uzun bir tarihsel geçmişi söz konusu. Rönesans ve Aydın Despotizmi dönemlerinin sanat hamiliği bu etkinin en sistemli biçimde geliştirilmeye başlandığı zaman dilimleri olmuşlardır.¹³ Ancak, kamu erklerinin "kültürel alana" etkisinin söz konusu uzun geçmişine karşın, kültürel alanın bir kamu politikası aracılığıyla düzenlenmesi 20. yy'ın ikinci yarısına denk düşmektedir.¹⁴ Kültürel yapıların ve etkinliklerin sürekli bir dönüşüm içinde bulunduğu,

kültürel alanın aktörlerinin büyük bir hızla arttığı ve çeşitlendiği, kitle iletişim araçlarının zihniyetleri yönlendirdiği günümüzde, artık kamu erklerinin bu gelişmelere kayıtsız kalamayacağı genel bir kabul görmektedir.

Pierre Gaudibert **Action Culturelle, Intégration et / ou Subversion** adlı yapıtında, Devletin kültürel eylem oluşturma sürecinde kullandığı söylemleri incelemektedir. Gaudibert'e göre, farklı toplumsal sınıfların ve dolayısıyla ideolojilerin varlığını baskı altında tutmak için geliştirilen örtük ideolojilerin temel söylemlerinden birini "kültürel oydaşma" kavramı oluşturmaktadır. Burada kültürel eylemin sorumlularının temel kaygısı, kültürün ideolojik boyut ve işlevlerini gözardı ederek karşıt kültürel ve dolayısıyla ideolojik oluşumların varlığını, çatışma eksenlerini "parantez" içine almak ve böylece genel bir oydaşmayı sağlayacak işlevsel bir tarafsızlık arayışına yönelmektir. Bu süreçte, iktidar bloku tehdit altındaki hegemonyasını "genel yarar", "diyalog", "katılım" vb. kavramlarla yeniden üretmeye çalışır. Bu nedenle ideolojilerin sözde bilimsel ve yenileştirici bir uslamlama adına silikleştirilmesi, bir yandan yeni bir "ideolojimaske-yanılsama"nın ortaya çıkmasına yol açarken, diğer yandan da kültür politikasının salt teknik seçimlere indirgenmesine, dolayısıyla da kültür eyleminin "mikroplarından" arındırılmış/sterilize edilmiş tahminlerinin geçerlik kazanmasına neden olmuştur.¹⁵

Gaudibert, Devletin kültür alanına müdahalesi sürecinde geliştirdiği örtük ideolojilere ikinci örnek olarak, "kültürel gereksinimler" hipotezini vermektedir. "Kültürel gereksinimler" hipotezi, soyut bir "genellik"ten başka bir anlatımla formel hukuksal haklar çerçevesinden hareketle, toplumsal gereksinimlerin gerçek dünyasını yansıtmaya saviyle ortaya çıkmıştır ve özünde toplumsal özneyi tam da ekonominin ortasına yerleştiren bir iktisadi antropoloji yatmaktadır. Başka bir anlatımla "kültürel gereksinimler" hipotezi, önceden belirlenmiş kültürel gereksinimlerin doyurulmasına, herhangi bir toplumsal talebin değil, ama uyarılmış gereksinimlerin karşılanmasına dayanmaktadır.¹⁶

Ancak, kamu erklerinin kültür eylemine müdahalesinin düzeyi ve yöntemi ne olursa olsun, iki temel gerekçe söz konusu olmaktadır: bir yandan kültür hakkı ve buna bağlı olarak kamu erklerinin bireylerin bu haktan yararlanmalarını sağlayacak ortam ve denetimi gerçekleştirmeleri, diğer yandan ise kültürel gelişme ve genel gelişme arasındaki karşılıklı ilişki.¹⁷

"Kültür hakkı", temel eğitim, yetişkin eğitimi ve öğrenim haklarının bir sentezi olmakla birlikte, söz konusu hakları aşan ve genelde "kültüre erişebilirlikte eşitlik" olarak tanımlayabileceğimiz anlamıyla kullanılmaktadır. 1974'te yayımlanan **Cultural Rights** adlı yapıtında Imre Szabó, kültürün

çeşitli ülkelerin anayasalarında eğitim hakkı yada sosyal haklar başlıkları altında yer almasına karşın, günümüzdeki biçimiyle "kültür hakkı"nın yeni bir oluşum ve özünde uluslararası ilişkilerin bir ürünü olduğunu savunmaktadır. ¹⁸ Bu bağlamda 1918 tarihli Sovyet Anayasası ekonomik ve sosyal hakların yanısıra kültürel haklardan da söz ederken, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensen Bildirisi'yle söz konusu hak uluslararasılaşmıştır. Gerçekten de, kültürel haklar gerek formülasyonu, gerekse de içeriğinin tanımlanması ve çeşitlendirilmesi açısından uluslararası düzeyde, ulusal anayasalarda olduğundan daha yüksek bir gelişme göstermiştir. Bunun temel nedeni, Avrupa ülkelerinin anayasalarının büyük bölümünün II. Dünya Savaşı öncesinde yürürlüğe girmesi ve söz konusu erken anayasalarda kültürel haklardan istisnai olarak, yada eğitimle ilgili bölümlerde söz edilmesinden kaynaklanmaktadır. ¹⁹

1946 tarihli Fransız Anayasası'nın giriş bölümünde çocuk ve yetişkinin eğitimi, mesleki formasyonu ve kültüre erişimdeki eşitliği "Ulus" güvencesi altına alınmış, başka bir anlatımla kültür, eğitimle örtüştüğü dar anlamıyla yorumlanmıştır. Federal Alman Cumhuriyeti'nin 1949 tarihli Anayasası'nda ise, kültüre doğrudan gönderme yapılmamakla birlikte Temel Haklar başlığı altında (madde 5) sanat ve bilimin, araştırma ve eğitimin özgürlüğü güvence altına alınmıştır. ²⁰ 1947 tarihli İtalyan Anayasası'nda Temel İlkeler bölümünde (madde 9) Cumhuriyetin kültürün gelişimini, bilimsel ve sanatsal araştırmayı teşvik ettiği, ulusun tarihsel ve sanatsal mirasını korumakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. ²¹ Sovyetler Birliği'nin 1977 tarihli Anayasası'nda Sovyet Devleti'nin "yüce hedefleri" arasında emekçilerin kültür düzeylerinin yükseltilmesi de yer alırken, kültürel değerlerin geliştirilmesi ve korunması, kültüre erişililikte eşitlik, yaratım özgürlüğünün "komünizmin inşası ilkelerine uygun bir biçimde sağlanması ve bu amaçla gerekli maddi koşulların yaratılması Sosyal Gelişme ve Kültür ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Vatandaşlarının Hakları, Özgürlükleri ve Görevleri başlıkları altında oldukça ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. ²² Kültür hakkı konusundaki en gelişkin metinlerden birini, 1978 tarihli İspanyol Anayasası oluşturmaktadır. Söz konusu anayasada, kültürün geniş anlamıyla ele alınmasının yanısıra, kültürel çoğulculuğun güvence altına alındığına ve kültürün, ekonomiyle eşdeğer bir biçimde bir refah göstergesi olarak tanımlandığına tanık oluyoruz. Önsözünde "tüm İspanyollar ve İspanya halklarının" kültür ve geleneklerinin, dil ve kurumlarının gelişmesini sağlamanın güvence altına alınmasının yanısıra, Giriş Bölümünde resmi dil olarak belirtilen Kastilcenin yanısıra, İspanya'nın "diğer dilleri"de özerk topluluklar içinde tanınmakta, hatta farklı diller saygı gösterilmesi ve korunması gereken kültür mirasın bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Sosyal ve İktisadi Politikanın Yönlendirici İlkeleri başlı-

ğı altında ise, kamu erklerinin bir hak olarak herkese tanınan kültüre erişilirliliği güvence altına alınacağı belirtilmektedir. ²³

Anayasaların yanısıra, kültür hakkının özel yasalarla düzenlendiği ülkelerden birini de yakın zamanlara kadar Macar Halk Cumhuriyeti temsil etmekteydi. Sosyalizmin inşasında siyasal iktidar ve ekonominin yanısıra, kitlelerin kültürel açıdan bilinçlenme ve gelişmesinin önemini de vurgulayan 1958 tarihli Macaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin "Macar Sosyalist İşçilerinin Kültür Politikasının Temel İlkeleri" başlıklı metinden sonra, ²⁴ 1976 tarihli Popüler Kültür Yasası'nda, Anayasada belirtilen kültür hakkı, daha ayrıntılı bir biçimde tanımlanırken, popüler kültür alanındaki "görevlere de" işaret edilmektedir. Popüler kültürün olanakları aracılığıyla kültürün demokratikleştirilmesini hedeflediği belirtilen yasada, Devlete nüfusun büyük bölümünü oluşturan işçilerin ve kooperatiflerdeki köylülerin kültürel gelişiminin koşullarını sağlama sorumluluğu yüklenmektedir. Aynı yasa ile, Macaristan'da yaşayan ve farklı kökenden gelen "macar vatandaşlarının" kültürel kimliklerini ve dil özelliklerini geliştirme ve koruma hakları güvence altına alınmakta, Devlet organları ile ülke çapında yada yerel düzeyde faaliyet gösteren kültür konseylerinin eşgüdümü esaslara bağlanmaktadır. Kısacası, 1980'li yılların sonuna dek Macaristan kültür politikasının temel referans belgesi haline gelen "Popüler Kültür Yasası", sanatsal ve bilimsel yaratım özgürlüğünü, "yıkıcı ve faşist" nitelikli olmaması koşuluyla güvence altına almaktadır. ²⁵

Kültür hakkının yanısıra, kamu erklerinin kültür alanına müdahalesinin ikinci gerekçesini oluşturan kültürel gelişmenin global gelişmenin bir değişkeni olarak tanımlanması ise, büyük ölçüde kültürel alan ile ekonomik alan arasındaki geleneksel ayrımın, 1970'lerden itibaren kültürel yaratımın bir gelişme unsuru olarak tanınmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. "Kültürel gelişme" kavramı, ilk kez açık bir biçimde 1970 yılında Unesco tarafından Venedik'te düzenlenen "Kültür Politikalarının Kurumsal, Yönetimsel ve Mali Yönleri Üzerine Hükümetlerarası Konferans"ta dile getirilerek, ekonomik alana indirgenmiş olan "gelişme" anlayışı, toplumun genel gelişme düzeyinin temel bir değişkeni olarak sunulmuştur. ²⁶ Bu bağlamda, Venedik Konferansı sonrası katılımcı devletler tarafından hazırlanan raporun giriş bölümü "gelişme" kavramını açıklamayı ve çeşitlendirmeyi açısından özel bir önem taşımaktadır. Söz konusu raporda, kültürel gelişme global gelişmenin bir parçası olarak tanımlanmanın yanısıra, kültür politikasının da yöntembilimsel açıdan kalkınma politikalarından ayrılmayacağı vurgulanmış, ²⁷ oniki numaralı kararla, bir bilim dalı olarak geliştirilmesinin kültür ekonomisi ve sosyolojisinin, kültür politikalarına ve genelde kültürel gelişmeye sağlayacağı

yararlar belirtilmiştir.²⁸

Öte yandan "kültürel gelişme" kavramı, kültürün öncelikle bir istihdam alanı, tüm özgüllüğüne karşın iktisadi bir sektör olarak kabul edilmesiyle, önemli bir nitelik değişimine uğramıştır. Sanayiciler için şüpheli, marjinal bir alan olan kültür, kâr, verimlilik ya da rekabet gibi iktisadi zorunluluklara bağımlı olan kültür sanayilerinin gelişmesine paralel olarak, özellikle batılı ülkelerde büyük bir zihniyet dönüşümüne yol açarken, sermaye karşısında bağımsızlığını koruma kaygısında olan kültür adamlarının büyük bir bölümü de bu değişimin dışında kalamamışlardır. Bu konuda Fransa'daki sosyalist hükümetin 1991'de yayımlanan ve "on yıllık kültür politikası"nın bilançosunu oluşturan belge ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Söz konusu belgede, kültür ve ekonomi arasındaki yakınlaşmanın, kültürel gelişmeye katkısı, 1981-1991 döneminde büyük artış gösteren istihdam kapasitesi ve iş hacmi, kültürel yaşamın yeni aktörleri haline gelen şirketler ve bankalar bağlamında ele alınmakta, sosyalist hükümetin 1981'de dile getirilen "kültürel tutkusu"nun zihniyetlerin bu yöndeki dönüşümüne ivme kazandırmasından övgüyle söz edilmektedir.²⁹

Kültürel alanın zorunlu bir biçimde kamu politikaları aracılığıyla düzenlendiği ülkelerde, 1970'li yıllardan başlayarak Devletin söz konusu alana müdahalesine a priori karşı çıkan, yada müdahalenin yöntem ve düzeyini sorgulayan tartışmaların ortaya çıktığına tanık oluyoruz.

Devletin kültür alanına müdahalesine karşı çıkan düşünür ve politikacılar, genellikle özünde bireysel olan bir soruna kolektif bir çözüm aranmasındaki çelişkiye dikkati çekmekte ve Devletin bir kamu politikası aracılığıyla kültürel alanı düzenlemesinin, gerçekte "zihniyetler üzerine el koymak" anlamına geldiğini savunmaktadırlar.³⁰

1971-1973 döneminde Fransa'da Kültür Bakanlığı yapan Jacques Rigaud, yayımlandığı dönemde büyük tartışmalara neden olan *La Culture pour Vivre* (1975) adlı yapıtında, Devletin kültür alanına müdahalesinin meşruiyetinin hiçbir biçimde açık olmadığını ileri sürmektedir. Devletin tanımı gereği, kültür alanının kaçınılmaz düzenleyicisi/yönlendiricisi olduğu yaklaşımına karşı, Rigaud Devletin laiklik ilkesinin yalnızca iman sorunlarına indirgenmemesini, manevi alanın bütününe yönelik olması gerektiğini savunmaktadır.³¹ "Kadiri mutlak" Devlet anlayışının uzantısı sonucu, Devletin kültür alanındaki varlığı günümüzde neredeyse bir "saplantı" halini almıştır. Birçok alanda Devletin işlevlerinin sınırlandırılması, geleneksel sorumluluklarını kısmen ya da bütünüyle yeni aktörlere devretmesi tartışılırken, kültür alanındaki müdahaleci zihniyet, ontolojik sorgulama süreçlerinin dışında bırakılmaktadır. Düzenleyen, saptayan, teşvik eden, öğreten, satın alan, donatan, izin veren,

sınıflandıran, yayımlayan Devlet için kültür adamlarının birer "teba" olduğu gerçeği gözden kaçmaktadır. Bu bağlamda Rigaud, kültür adamlarının Devlet karşısındaki "tedavi kabul etmeyen" Oedipus kompleksinden söz etmektedir. Kısacası, dinsel sorunlarda müdahale etmeyi bırakan, ekonomik ayrıcalıklarını paylaşan Devlet, kültür alanında "vazgeçilmez" ve "devredilmez" haklara sahip değildir.³² Aynı yaklaşım, 1980'li yıllar boyunca muhalefet tarafından "kültürel jdanovizm" ve "colbertizm"le³³ suçlanacak olan Jack Lang tarafından da paylaşılacak ve Kültür Bakanlığının ya da kültür yönetiminin nihai ve gerçek amacının ortadan kalkmak olduğu ileri sürülecektir.³⁴

Devletin kültür alanına müdahalesini a priori reddeden yaklaşımlar, özellikle söz konusu müdahaleciliğin yarattığı korporatist eğilim noktasında yoğunlaşmaktadır. Buna göre, kültürel mesleklerden herbirinin Devletin haklarının tanınmasını, mesleklerinin güvence altına alınmasını, maddi ve manevi teşviki bekledikleri bir ortamda, Kültür Bakanlığı öncelikle kültürel mesleklerin sözcüsü durumuna düşecek ve kültür ya da sanat adamlarının korporatizme olan doğal eğilimlerini teşvik edecektir.³⁵ Öte yandan Devletin vatandaşlarına bir tür "vesayetçi" ulusal kültür sunma iddiası ve onların entelektüel ve "ruhani" rehberi olma çabası, vatandaşların kültürel açıdan "reşit" olmadığı ve bu nedenle de kültürel gerçeği kendilerinin yaratamayacağı, ama edilgin olarak kabul edeceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.³⁶

Kültür alanının bir kamu politikası aracılığıyla düzenlenmesine karşı çıkan yaklaşım, Devletin söz konusu alandaki yetki ve sorumluluklarının azalmasını özünde yetkin bir kültür politikasının başarısı olarak tanımlamaktadırlar. Devletin inisiyatif çoğulculuğunu, sorumluluk dağılım ve paylaşımını, özerk yapıların varlığı ve gelişimini teşvik etmesi, kısacası Devletin kültürel yaşamdaki geleneksel "mevzilerinden" çekilmesi, yeni ortakların varlığını onaylayan bir kültür demokrasisinin sonucu olmalıdır. Kısacası, Devlet normatif bir rol ve mali destekle yetinmelidir.³⁷

Gerçekten de kültürün, dolayısıyla da kültür politikasının geleceği, yalnızca Devletin artan ya da azalan rolü bağlamında değerlendirilmemelidir.³⁸ Günümüzde, bir yandan kültür alanının yaratıcıları ve izleyicileri arasında, diğer yandan da kültürel arz ve talep arasındaki giderek karmaşıklaşan ilişkiler ağı, inisiyatif kutuplarının sayısını artırırken, Devletin bu alanın tek yönlendiricisi olamayacağı ortaya çıkmış ve Devletin kültürel rolünün yeniden tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

DİPNOTLAR

1. *Réflexions préalables sur les politiques culturelles*, (Paris, 1969), ss.7-8.

2. Edgar Morin, "De la culturalanalyse à la politique cul-

turelle", *Communications*, no.14, Décembre 1969, ss.5-6.

3. Carl-Johan Kleberg, "Objectifs culturels: mots vides de sens ou politique concrète", *Cultures*, no.1, Janvier 1983, s.83.

4. **Cultural development, some regional experiences**, (Paris 1981), s.384.

5. Carl-Johan Kleberg, *a.g.m.*, s.83.

6. Giovanni Bechelloni (ed), *Politica culturale, studi, materiali, ipotesi*, (Bologna, 1970), s.7.

7. Guy Saez, "La structure de la politique culturelle et de la démarche évaluative", in Guy Saez (ed), *Recherche, évaluation dans les politiques culturelles, Actes du Séminaire de Grenoble*, 13-14 Juin 1989, (Paris 1989), s.3.

8. Jacques Palard, "Décentralisation et conduite des politiques culturelles, le cas de l'Aquitaine (1982-1984)", in (ed) Dominique Colas, *L'état et les corporatismes*, Paris, 1988, s.109.

9. Ivan Vitányi, "Politique de la culture: Typologie et effets", *Cultures*, no.1, Janvier 1983, ss.98-99

10. *Ibid.*, ss.99-101.

11. *Ibid.*, ss.101-102.

12. Antonio Ca'zozzi, *Administration et financement public de la cultura dans la Communauté Européenne*, (Bruxelles, 1987), s.102.

13. Antonina Kloskowska, "La sociologie et les problèmes de la politique culturelle: l'exemple de la Pologne", *Communications*, no.14, Décembre 1969, s.183.

14. Guy Saez, "Les politiques de la culture", in M.Grawitz, J.Leca (ed.), *Traité de science politique*, IV, (Paris 1985), s.390.

15. Pierre Gaudibert, *Action culturelle, Intégration et/ou subversion*, (Paris 1977), ss.13-15.

16. *Ibid.*, ss.17-19.

17. Augustin Girard, *Développement culturel: expériences et politiques*, (Paris 1982), s.150.

18. Imre Szabo, *Cultural Rights*, (Budapest 1976), s.43.

19. *Ibid.*, s.70.

20. Yves Meny, *Textes Constitutionnels et Documents Politiques*, (Paris, 1989), s.225.

21. *Ibid.*, s.332.

22. *Ibid.*, s.301.

23. *Ibid.*, ss.414-425.

24. *Ibid.*, s.247.

25. György Aczel, "Aspects of cultural policy", *The New Hungarian Quarterly*, no.97, Spring 1985, s.16.

26. Imre Pozsgay, "Le développement culturel en Hongrie: la loi de 1976 sur la culture populaire", *Cultures*, no.1, Janvier 1978, ss.119-122.

27. **Cultural development, some regional experiences**, s.374.

28. **Conférence intergouvernementale sur les aspects institutionnels, administratifs et financiers des politiques culturelles**, Venise 24 août-2 septembre 1970, (Paris 1970), s.7.

29. *Ibid.*, s.22.

30. **La politique culturelle 1981-1991, Supplément à la lettre d'information**, no.308, 22 Juillet 1991, s.2.

31. Marc Netter, "Appunti per una politica culturale", (Giovanni Bechelloni, *Politica Culturale, Studi, Materiali, Ipotesi*, Bologna, 1970), s.127.

32. Jacques Rigaud, *La Culture pour Vivre*, (Paris 1975), s.105.

33. *Ibid.*, ss.106-107.

34. Jean-Yves Potel, "De la Culture Considérée comme un choix politique", *Les Temps Modernes*, no.475, Février 1986, s.6.

35. Jacques Palard, *a.g.m.*, s.112.

36. Jacques Rigaud, *Libre Culture*, (Paris 1990), ss.340-341.

37. Philippe de Villiers, "La Fin de la Culture d'Etat", *Revue de de Deux Mondes*, Octobre 1986, ss.23-24.

38. Jacques Rigaud, *Libre Culture*, ss.371-373.

39. *Ibid.*, s.366.

İSTANBUL MAHALLE MUHTARLARI ÜZERİNE BİR SİYASAL KÜLTÜR ARAŞTIRMASI

A. Hikmet HORASAN
Sosyal Antropolog

Kültür: Kültür sözcüğü günümüzde çok kullanılan ama az anlaşılan anlam yüklü kavramlardan biridir. (Güvenç, 1985; 110) Bu kavramı başlı başına bir denemeye bile anlatmak, tanımlamak kolay değildir. Amerika'lı iki antropolog (Kroober ve Kluchon, 1952) kültür konusunda yayımladıkları bir antolojide kültür kavramının 164 farklı tanımını derlemiş ve tartışmışlardır. (Güvenç, 1984; 95)

Kültür üzerine bugüne kadar yapılan en iyi açıklamalardan biri, Edward Tylor'un 1871 yılında yaptığı tanımdır; kültür, bir toplumun üyesi olarak insanın öğrendiği bilgi, sanat, gelenek, görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür. (Akkayan, 1979; 11) (Güvenç, 1984; 102) (Turhan, 1987; 36)

Marx kültürü şöyle tanımlar; kültür doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı her şeydir. (Güvenç, 1984; 97)

Ziya Gökalp ise, kültürü uygarlıktan (medeniyetten) ayırarak "hars" diye niteler ve din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve bilim hayatlarının bütünü olarak tanımlar. (Gökalp, 1970; 30)

Teknoloji, tüketim malları, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasalar, insana özgü düşünce ve beceriler ile inançların ve törelerin bütünsel bir toplamı olan kültürü, (Malinowski, 1990; 39) daha yakından tanımak için özelliklerine değinelim.

1. Kültür katılsal değil, edimsel bir olaydır. (İrsi yanı yoktur.)

2. Kültür sürekli bir olaydır. (Bir kuşak diğer kuşağa aktarır.) Bu olayda dilin önemli bir rolü vardır.

3. Kültür, toplumun malıdır.

4. Kültür dinamik bir olgudur, zaman çizgisi boyunca değişir.

a) Maddi kültür alanında hızlı değişimler olmasına rağmen,

b) Manevi kültür (din, mitler, törenler vb.) alanında aynı hızda değişimler olmayabilir.

5. Kültür, toplumun gereksinimlerini sağlar. (Kendi toplumu için doyurucudur.)

6. Kültür, bir soyutlamadır. Bir sistemler bütünüdür. (Ölçülemez, ele alınıp somut bir olay gibi incelenemez.)

(Güvenç, 1984; 102) (Akkayan, 1979; 11-14)

İnsanlık için evrensel olan kültürün bu ortak özelliklerinin yanı sıra bir de her kültürün kendine özgü biçimleri vardır. Bir çok davranış farklı toplumlarda aynı şekilde yapılmaz. Örneğin; "Bir İngiliz kilisesine girdiğinizde erkeklerin başlarındakini

çıkardıklarını fakat ayakkabılarını muhafaza ettiklerini görürsünüz. Bir İslam ülkesinde camiye girdiğinde ise, erkeklerin ayakkabılarını çıkardıkları ve başlarını örtülü bıraktıkları dikkatinizi çeker. Bunlar, kültür farklılıklarıdır. Davranışın "gayesi" her iki durumda da aynıdır. "Saygı göstermek". (Fallers, 1971; 229)

Bu tür insan davranışlarından öte yürüme, uyuma, aksırma gibi biyolojik olan hareketlerde bile kültürün önemli bir yeri vardır. (Malinowski, 1990; 67) Farklı kültürlere sahip insanlar bu davranışları aynı şekilde yapmazlar. Bir turizm merkezinde Arapın, İngilizin veya Anadolu'nun herhangi bir bölgesinden gelen insan gruplarının yürüyüşlerindeki farkı görmek için sosyal bilimci olmak gerekmez.

Bunun yanı sıra insanın duyu organlarının nelere karşı daha duyarlı olacağının belirlenmesinde bile, kültürün önemli bir rolü vardır. Doğal görünümün yok edildiği, onun yerine beton yığınlarından oluşan blokların dikildiği bir ülkede en çok değer verilen şeylerden biri de para ise; böyle bir toplumda madeni parayı yere düşürdüğünüzde büyük bir olasılıkla çevredeki herkes para sesinin geldiği yöne bakacaktır. Aynı insan grubunun içinde paranın çıkardığı sesin desibeli (şiddeti) kadar bir kuş ölse pek fazla insanın duyacağını, duyanların büyük bir kısmının da geri dönüp bakacağını sanmıyoruz.

İnsan davranışlarını böylesine etkileyen kültür, insana uzun bir eğitim sonunda verilir. Bu eğitim bir çoğumuzun yanlış bildiği gibi, formal eğitim kurumlarında verilmez. Bu yanlış ve eksik bilginiz okulu olmayan toplumlardaki insanlara ve okuyamayan insanlara kültürsüz ya da eğitimsiz olduklarını söylememize neden olur. Bizler kültürümüzü okulda aldığımızı sanırız. Halbuki altmış yıllık bir ömrün, onbeş yılını okullarda geçiren bir insan tüm bildiklerinin ancak % 1'ini okulda öğrenmiştir. Yatılı askeri okullarda bu oran % 2-3'e çıkar. (Güvenç, 1985; 11) (Akkayan, 1986; 171)

İnsanın nasıl davranacağını, hangi kültürü öğreneceğini içinde doğduğu toplum belirler. (Akkayan, 1979; 11) Doğumdan sonra ilk ve en önemli kurumlardan biri olan aile, kişinin sahip olacağı kültürel değerleri kazanmasında bir eğitici rol üstlenir. Başarının en önemli faktörlerinden biri olan dili (Türkçeyi) iyi ve yeterli konuşabilmek aile içerisinde öğrenilir ve geliştirilir. Örneğin; ailede çocuğu eğitmekle görevli ve yükümlü kişi bu yeteneğin yoksunsa çocuğa bunu veremeyecektir. Aile, topluma özgü geleneksel davranış kurallarını ve hareket normlarını çocuğa öğreten en önemli sosyal gruptur. Yaşa, cinsiyete ve kişinin toplum içinde bulunduğu konuma ve farklı sosyal grup üyelerine karşı göstereceği uygun davranış kuralları çocuğa aile içinde öğretilir. Aile, toplumun çeşitli sosyal kurumlarına çocuğu hazırlar. Okulda, resmi dairede, dini kurumlarda, siyasal ortamlarda nasıl

davranması gerektiğini öğrettiği gibi, yapılması ya da yapılmaması gereken davranış modellerini de öğretir. Toplumun formel (yasalar) ve informal (örf ve adetler, yazılı olmayan yasalar) kontrol kurallarını, toplumun değer verdiği ahlak kurallarını, değer yargılarını ve dünya görüşünü çocuğa aktarır. (Saran, 1979; 15-16) Aileden sonra çocuk kendini arkadaş ve okul çevresinde oluşan küçük gruplarda bulur.

Beş altı yaşına gelen bir çocuğun kişilik çatısı yavaş yavaş oluşur. Okul sıraları ile evleri çocuğa kuşkusuz yeni bilgiler ve beceriler kazandırır ama okul çocuğun temel kişiliğini ve davranışını pek değiştirmez. Ancak var olanı pekiştirebilir. Böylece birey yaşamı boyunca izleyip gerçekleştirmeye çalışacağı kişisel yazgısını, hayattaki başarı yörüngesini okul öncesi yıllarda izlemeye başlar. (Güvenç, 1984; 323)

Böylece, dünyaya gelen bir çocuk etrafındaki kilerden etkilenecek çevresindeki insanlara benzer davranışlar geliştirir. Kişisel farklılıkların yanı sıra birbirine büyük benzerlikler gösteren bireyler oluşur. (Kağıtçıbaşı, 1983; 245) Artık bu insanlar içinde yaşadığı toplumun birer parçalarıdır.

Toplum içinde her ferдин eşsiz bir kişiliği vardır. Bireylerin kişiliğine bağlı olarak değişik davranışlar beklemek doğal olmakla beraber, davranışlardaki sapmalar, belirli sınırlar içinde kalacak şekilde kültür tarafından kontrol edilir. (Akkayan, 1979; 12)

İnsanın siyasal davranışları da toplum tarafından belirlenir ve aile ve küçük gruplar (okul ve arkadaş) aracılığı ile bireye öğretilir. İlerleyen yıllarda bireye öğretilmeyen veya onun görmediği bir davranış yapması istendiğinde haklı olarak bocalayacaktır.

Örneğin, insanların ebeveynlerini, içinde yaşayacağı toplumu ve sahip olacağı kültürü doğal olarak seçme hakkı yoktur. Bu doğal seçimsizliklerin yanı sıra Türk toplumunda, geleneksel kültürün de bireyi seçim konusunda yalnız bırakmadığını görüyoruz. İstanbul'da usta, kalfa ve çirak üzerinde yapılan bir alan araştırmasının sonucuna göre; formal eğitimi kısa sürenberberilerin işe başlama zamanı, yeri, işin türü vb. kararlar bireyin dışında alınmış, en azından bireyin karar almasına çevrede yardımcı olmuştur. (Saran-Akkayan, 1988; 113) İnsanların meslek seçiminden sonra vereceği önemli kararlardan biri de yaşamı boyunca beraber olacağı eşinin seçimidir. Bu aşamada da bireyler (özellikle kırsal kesimde) (Saran, 1984; 169) seçimlerini tek başına yapmazlar.

Aysel Ekşi gençlerin ruhsal gelişimi ve üniversite sorunları karşısındaki tutumlarına yönelik yaptığı bir araştırmada anne ve babaların çocuklarına bağımsız ve doğru kararlar almayı öğretmediklerini ve bunu önemsemediklerini saptamıştır. (Kongar, 1983; 160)

Verdiğimiz örneklere yakın veya benzer davranış gösteren kişi veya gruplar kendi sınıfını temsil edecek veya problemlerini çözecek kişileri seçemiyorsa bunun bir nedeni de kişilerin bağımsız seçim konusundaki eğitimsizliğinde ve deneyimsizliğinde aranmalıdır.

Genel kültürden etkilenen ve onun bir parçası olan siyasal kültür, kişinin siyasal davranışlarını belirler. Kişinin çeşitli yer (aile, iş vb.) ve zamanlarda gösterdiği davranışların bir dilimini de siyasal davranışlar oluşturur. Kişi, evinde, işyerinde veya siyasal bir ortamda birbirinden son derece farklı davranışlar göstermez. Örneğin, ailesinin, iş arkadaşlarının veya öğrencilerinin düşünce ve görüşlerini dikkate almayan, aile içinde ve görev aldığı yerlerde otorite kurma eğiliminde olan insanların demokrat olma şansı yoktur.

Siyasal Kültür

Siyaset kavramının sınırları yalnızca, belirli toplumsal ilişki düzeylerine göre çizilmez; bütünü ya da belirli öğeleriyle (din, mitler, törenler vb.) ele alınmalıdır. Bunun yanı sıra siyasal nitelik taşıyan birçok olgu maskelenmiş olabilir (aile, sağlık, eğitim, din vb.) ve siyaset dışıymış gibi görünebilir. Bu nedenle bir toplumun siyasal yapısı; o toplumda hakim olan kültür aracılığı ile incelenmelidir.

Çocukluğu ve gençliği boyunca hata yapmaması için sürekli göz hapsinde tutulan, bir zarar gelmesin diye çevresine güvenlik ağı örülen ve bu nedenle yaşamının ilk yıllarında rahat hareket edemeyen bir kişi ilerki yaşlarında özgürlüğü tanımadığı için, devletin baskısından rahatsız olmayacaktır. Köyden kente göç dolayısı ile gençlik ve çocukluk yıllarına oranla daha özgür ve demokratik bir ortamda yaşamaya başlasa bile bu insanların büyük bir kısmı suya sabuna dokunmadan yaşamını sürdürecektir.

Bir toplumdaki siyasal davranışlar toplumun tüm parça ve katmanlarında aynı hızla ve yönde değişmediği gibi, kimi kurum, grup ve kesimler ötekilerinden biraz daha hızlı veya yavaş değişir. (Appelbaum, 1970; 58) (Güvenç, 1984; 333) Dolayısıyla toplumun bir kesiminde yenilikler ve ilerleme görülürken bir başka kesiminde ise tutuculuk ve gericilik tarafından toplumun gelişmesine engel olunur. Siyaset bütün bu etkilere karşı duyarlıdır. Bu nedenle demokrasinin serpilmesi, gelişmesi ya da bodur kalması toplumdaki köklere bağlıdır. Demokrasi kendine eşlik eden, öbür toplumsal öğelerden hem etkilendiği, hem de onları etkilediği için, başarısının ya da başarısızlığının kaynakları toplumsal sistemin tümünü kapsayan nedenlere kadar izlenebilir. Ayrıca demokrasiye ne ölçüde ulaşıldığı, toplumun sunduğu fırsatlara ve koyduğu engellere, bir başka deyişle toplumsal kültüre bağlıdır. (Lipson, 1984; 74)

Bir toplumda hakim olan siyasal kültürü öğrenmenin en iyi yolu o toplumun tutum ve davranışlarını öğrenmektir. (Cassier, 1980; 22) Toplumdaki siyasal yapıyı öğrenmeye de halktan başlanmalıdır. (Lipson, 1984; 234)

Görüşlerine katıldığımız Lipson ve Cassior'la bu yaklaşımını saha çalışmasıyla uygulamaya koyduk. Halk ile devlet arasında köprü görevi üstlenen İstanbul Mahalle Muhtarlarından (müccavir alan içinde görev yapan muhtarlar arasından) % 10 örnek seçerek araştırma grubumuzu oluşturduk. Sizlerle paylaşacağımız bilgileri görüşme formu ve gözlem aracılığı ile sahadan edindik.

İstanbul Mahalle Muhtarlarının Çağdaş Demokراسi Anlayışı: Örneğimizde yer alan 58 mahalle muhtarının biri hariç tümü erkektir. İmamlardan devir alınan (Ortaylı, 1985; 100) ve geleneksel olarak erkeğin görev aldığı bu kurumda günümüzde de ağırlıklı olarak erkekler yer almaktadır.

Araştırma grubunda yer alan muhtarların aşağı yukarı hepsi, çok rahat konuşabilen ve iyi bir iletişim kurabilen sosyal yanları güçlü kişilerdir. Sosyal demokrat olduğunu söyleyen (1) sosyalist düşünceyi benimseyen (2) ve islami kurallara uyulmadığı için toplumun bugünkü problemlere karşı karşıya olduğunu iddia eden muhtarlar (3) grubun diğer üyelerine oranla çok daha cesaretli bir üslupla görüşlerini dile getirdiler.

Seçimle iş başına gelen muhtarlara göre, seçilme şansını artıran faktörlerin başında şunlar gelmektedir; çalışkan, insanlarla iyi ilişki kurabilen, seviyeli (%14.7) karakter sahibi (%32.9) ve konuşmasını bilmek (%8.6) seçilme şansını yaklaşık %50 etkileyen ve en sık tekrarlanan özelliklerdir.

Kuşkusuz seçilebilmek için, toplumun aradığı kişisel özellikler, yeterli bir sosyal geçmiş ve sosyal ilişkiler ağı gerekmektedir. Fakat bunların yanında fark edilmeyen, ama seçmenin gelenekselleşmiş davranış kalıplarını da gözden kaçırmamak gerekir. Adeta kişiler bir defa seçtiklerini tekrar seçme eğilimindedirler. Hatta seçtiklerinin hoşlanmadıkları yönleri olsa bile hiç denememişse oy vermek yerine yine bir önceki kişiyi seçme taraftarındırlar.

Muhtarlar mahalle halkının sorunlarıyla yakından ilgilenmelerine rağmen, grubun %70.7'si yönetimin mahallesi için vereceği bir karara mahalle halkı adına katılmıyor. Büyüyen ilçelerde* bu oran daha da kabarık. (Tablo 1)

Tablo 1. Görüşülen, yönetimin mahallesi ile ilgili vereceği bir karara mahalle halkı adına katılıyor mu?

	Büyüyen İlçeler		Küçülen İlçeler		Genel Toplam	
TOPLAM	39	%	19	%	58	%
EVETKATILIYOR	9	23.1	8	42.1	17	29.3
HAYIR KATILMIYOR	30	76.9	11	57.9	41	70.7

* Büyüme ve küçülme kavramları ile ilçelerin yıllık ortalama nüfusunun artması veya azalması kastedilmektedir.

Yönetimin verdiği karara katkısı olduğunu söyleyen muhtarların büyük bir kısmı sadece bina ve arsa değer tesbiti için oluşturulan komisyonda yer alıyor. Arsa ve binaların değerini belirleyen komisyonun dışında da yönetimin verdiği karara katılıyorum diyen muhtarlar genellikle belediye başkanının kendileri ile yaptığı toplantılarda düşünce ve görüşlerini başkana söyleyerek bu katılımı gerçekleştireyorlar.

Yönetimin vereceği kararda hiçbir etkisi olmayan ve bundan rahatsız olan muhtarların kücümsemeyecek oranda bir kısmı halkın görüş ve isteklerini dikkate almıyor. Yaklaşık olarak her iki muhtardan biri (%51.7) mahalle halkı için faydalı olacağına inandığı bir iş oldu mu, halk karşı çıksa bile işe devam ediyor. Böyle davranan muhtarlar büyüyen ilçelerde daha sık (%64.1) rastlıyoruz. Küçülen ilçelerde* görev yapan yaklaşık her dört muhtardan üçü (%73.7) halkın istemediği bir şeyin yapılmasından yana değil. Ataköy, Kadıköy, Göstepe, Bbek vb. gibi ekonomik ve sosyal açıdan elit grupların oturduğu mahallelerde görev yapan muhtarlar, mahalle sakinlerinin isteklerini dikkate alarak yapmaya niyetli oldukları işten vazgeçerken, İstanbul'un çevresinde yer alan mahalleler ile gecekondu semtlerinde görev yapan muhtarların % 64.1'i halk istemese bile yapacakları işten vazgeçmiyorlar. (Tablo: 2) Bir kısmı bu davranışın gerekçesi olarak halkın cahil olduğunu ve ileriye goremeyeceğini düşünüyor.

Tablo 2. Görüşülen, mahalle halkı için ileride iyi olacağını düşündüğü bir işe kalkıştığı vakit, mahalle sakinlerinin çoğu bu işi yapmamasını isterse, işe devam mı eder, bırakır mı?

	Büyüyen İlçeler		Küçülen İlçeler		Genel Toplam	
TOPLAM	39	%	19	%	58	%
DEVAM EDERİM	25	64.1	5	26.3	30	51.7
BIRAKIRIM	14	35.9	14	73.7	28	48.3

Belediye başkanı, kaymakam vb. yöneticiler yaklaşık olarak her dört muhtardan üçünün (%72.4) sorunlarını dinliyor. Fakat bu yöneticiler çoğunlukla muhtarı dinlemekle kalıyor. Onların görüşlerini ve isteklerini dikkate almıyor. Bu olayın farkında olan muhtarların büyük bir kısmı, bu şekilde davranan yöneticilere tepkilerini çeşitli şekillerde dile getirdiler. Muhtarlardan biri ise kendilerine olan ilgisizliği şu şekilde ifade etti.

"Medeni ilişki olarak dinliyorlar. Dinlerken bile tepeden bakıyor. Muhtar ne içersin diye sormuyor. Muhtara çay getiriyor. Belki ben rahatsızım."

Başta belediye olmak üzere ilgili makamların bu tutumundan muhtarların büyük bir kısmı şikayetçi. Muhtarların % 17.2'sinin görüşlerini ne belediye başkanı ne de kaymakam dinliyor.

Aile Yaşamı: Kişilerin siyasal davranışlarını belirleyen sayısız faktör vardır. Kavanoğ'a göre bunların başında aile gelir. (Altındal, 1982; 37) Kişinin sosyalist, tutucu, demokrat, anarşist ya da terorist olmasında ailenin çok önemli bir rolü vardır. (Kışlalı, 1987; 171)

Ailenin kişi üzerindeki etkisini kısaca belirledikten sonra araştırma grubumuzun aile yaşamını irdeleyelim.

Muhtarların %94.8'i evlidir. Eşinden ayrılan (%3.5) ve hiç evlenmeyen (%1.7) muhtarların bütün içersindeki oranı çok azdır.

Evli olan muhtarların %90.9'unun eşi çalışmıyor. Kadınların kazanç sağlayan bir işte çalışmasını engelleyen faktörlerin başında (%36) ev işleri ve çocuk bakımı geliyor. Ekonomik olarak eşinin çalışmasına ihtiyacı olmadığını söyleyen muhtarların oranı % 18'dir. Evli her on muhtardan biri de gelenek ve göreneklerini ileri sürerek eşlerinin çalışmasına karşı çıkıyor.

Erkek çocuğuna sahip yaklaşık her dört muhtardan üçü (%72.5) oğlunu, kız çocuğuna sahip muhtarların %40.5'i de kızlarını dövüyor/dövmüş. Ebeveynlerin kız ve erkek çocuklarına yönelik fiziki cezalandırma Türk toplumunda oldukça sık görülen bir davranıştır. (Kağıtçıbaşı, 1990; 51)

Muhtarların % 17.2'si çocuklarla ilgili konularda son sözü babanın söylemesinden yana, grubun %70.7'si ise çocuklarla ilgili bir kararı eşiyle birlikte verdiğini söylüyor. Anne, baba ve çocuk birlikte karar veren muhtarların oranı ise %5.2'dir.

Muhtarların yarısından çoğu (%53.5) kadının kendisi ile ilgili konularda yalnız başına karar vermesinden yana değil. (Tablo:3) Böyle düşünen bir muhtar; "Kadının kendisi ile ilgili ne olabilir?" diyerek sorumuza soru ile karşılık verdi. Bir başka muhtar ise kadının tek başına karar veremeyeceğini iddia etti.

Tablo 3. Görüşülene göre ailede kadının kendisi ile ilgili konularda karar hakkı kendisinin mi olmalıdır?

GENEL TOPLAM	58	%
EVET	26	44.8
HAYIR	31	53.5
BAŞARILIYSA EVET	1	1.7

Siyasal Tutum ve Kanaatler: Muhtarların %70.7'si çoğunluğun düşüncesine aykırı fikirlere sahip olanların halk huzurunda konuşmasından yana, böyle düşünmeyenlerin oranı ise %22.4'dür. Görüştüğümüz kişilerin %44.8'i Türkiye'nin halk iradesiyle yönetilmesini istiyor. Türkiye'nin bir grup tecrübeli ve aydın kişi tarafından yönetilmesini isteyen muhtarların oranı %38'dir.

Muhtarların %62.5'i hükümetin uzun vade-

de faydalı olacağına inandığı bir yasa önerisini halk karşı bile çıksa Meclisten geçirip uygulamaya koymasını istiyor. Böyle düşünen muhtarların bir kısmı halkın cahil olduğunu ve ileriye göremeyeceğini iddia etti. Yaklaşık her üç muhtardan biri de (%32.8) halkın istemediği bir yasa önerisini hükümetin geri çekmesini istiyor. (Tablo:4)

Tablo 4. Görüşülene göre, hükümet uzun vadede faydalı olacağına inandığı bir yasa önerisini halk karşı bile çıksa meclisten geçirip uygulamaya koymalı mı?

	Büyüyen İlçeler		Küçülen İlçeler		Genel Toplam	
TOPLAM	39	%	19	%	58	%
EVET KOYMALI	24	61.5	14	73.7	38	62.5
HAYIR KOYMAMALI	14	35.9	5	26.3	19	32.8
BOŞ BİLMEZ	1	2.6	-	-	1	1.7

Görüşülen muhtarların yarısından çoğu (%56.9) halkın seçiminden seçime siyasete eğilerek kararını vermesini, seçimden sonra ise, ileri geri konuşmamasını istiyor. Hızla büyüyen ilçelerden, küçülen ilçelere doğru gidildikçe bu görüşe taraf olan muhtarların oranı artıyor. Halkın sadece seçimden seçime değil, her zaman düşünce ve isteklerini söylemesi gerektiğine inanan muhtarların oranı ise % 39.7'dir.

Halkın seçimden seçime düşünce ve isteklerini belirtmesini isteyen muhtarların %21.2'si seçim zamanı dışında yapılacak konuşmaların faydası olmayacağına inanıyor. Halkın seçimle iş başına getirdiği insanların yanlışını gördümü arkasından konuşarak değil, bir dahaki seçimde oy vermeyecek tepkisini göstermesini isteyen muhtarların oranı %15.1'dir. Halkın seçim zamanı dışında konuşmasına taraf olmayan yaklaşık her on muhtardan biri (%9.1) siyasetle ilgisi olmayan insanların ileri geri konuşmasını istemiyor. Halkın seçim zamanı dışında da düşünce ve isteklerini söylemesi gerektiğine inanan yaklaşık her üç muhtardan biri (%34.7) halkın rahatsız olduğu veya gördüğü yanlış bir davranışı hemen söylemesinden yana. Halkın her zaman sesini duyurmasını isteyen yaklaşık her beş muhtardan biri (%21.7) seçilen kişiler eşleştirildiği vakit daha dikkatli davranacaklarına inanıyor.

Tablo 5. Görüşülen Türkiye'de kurulmaması gerektiğine inandığı bir siyasi parti var mı?

GENEL TOPLAM	58	%
Evet Var	21	36.2
Hayır yok	34	58.6
Cevap vermedi	3	5.2

Muhtarların %65.5'i düşüncelerine katıldığı insanların görüşlerini açıklamasından yana, böyle düşünmeyen muhtarların oranı ise %34.5

dir. Düşüncelerine ve savunduğu ilkelere katıldığı için en az bir partinin Türkiye'de kurulmasını isteyen muhtarların oranı %36.2'dir. Görüşülen muhtarların %58.6'sı ise Türkiye'de her türlü partinin kurulmasından yana (Tablo:5) Her türlü partinin kurulmasını isteyen muhtarların bazıları eskiden komünist partiye karşı olduklarını, şimdi ise kurulmasında bir sakınca görmediklerini söylediler. Türkiye'de her türlü partinin kurulmasını istemeyen muhtarların %42.8'i komünist partiye karşı.

Muhtarların yarısı (%51.7) işçi, memur, öğrenci ve tüm kesimden insanların siyasetle ilgilenmesini istiyor. Yaklaşık olarak görüşülen dört muhtardan biri (%24.1) herkesin sadece kendi işiyle ilgilenmesinden yana. Memur ve işçinin siyasetle ilgilenmesini fakat öğrencinin uzak durmasını isteyen muhtarların oranı %13.8'dir.

Muhtarların %27.5'i demokrasiden özgürlüğü anlıyor. Demokrasiyi insanların özgürce düşüncelerini söylemesi ve eşit şartlarda yaşaması olarak değerlendirenlerin oranı %22.4'dür. Grubun %6.8'i ise demokrasiyi insanların kendi kendini yönetmesi olarak tanımladı.

Tablo 6. Görüşülen farklı kültürlere sahip insanlarla aynı yerde yaşamaktan rahatsız olur mu?

	Büyüyen İlçeler		Küçülen İlçeler		Genel toplam	
Toplam	39	%	19	%	58	%
Evet Eder	23	59	14	74.7	37	63.8
Hayır Etmez	16	41	5	26.3	21	36.2

Çağdaş demokrasilerde farklı kültürlere sahip insanların rahatsız edilmemesi ve onlardan rahatsız olunmaması gerekir. Fakat muhtarların %63.8'i günümüz İstanbul'unda yaşanan alt yapı sorunları olmasa da Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen insanlarla aynı yerde yaşamak istemiyor. Büyüyen ilçelerde görev yapan muhtarların %59'u böyle düşünüyor. (Tablo:6) Türkiye'nin farklı alt kültürlerine sahip insanlarla İstanbul'da yaşamak istemeyen muhtarların %21.6'sı o insanların farklı davranış ve yaşam biçimlerine sahip oldukları için böyle düşünüyor. Grubun %18.9'u ise İstanbul'un çok kalabalık olduğunu, az kişiyle bu kentte yaşamının daha iyi olacağına inanıyor. Anadolu'dan gelen insanlarla yaşamaktan rahatsız olduğunu söyleyen her on muhtardan biri de (%10.8) onların demokrasi ve insan haklarından habersiz olduklarını ve çevreye uyum sağlayamadıklarını söyledi.

Siyasi Davranışlar: Görüşülen muhtarların %36.2'si siyasi yöneticilerin en az bir kere kendilerini olumsuz etkileyen bir karar aldıklarını söyledi. Siyasi otoritenin muhtar açısından verdiği bu olumsuz karara grubun %90.5'i tepki gösterirken, tepki göstermeyen iki muhtardan biri, Türkiye'de demokrasi olmadığı için, diğeri de büyüklerinin da-

ha iyi bileceği gerekçesiyle tepki göstermemiş. Yönetimin verdiği bir karar sonucu olumsuz etkilenen ve buna tepki gösteren muhtarların %15.7'si yakın arkadaşları ile haksızlığa uğradıkları konu üzerinde konuştuklarını ve bu davranışlarını bir tepki olarak değerlendirdiklerini söylediler. Aynı oranda (%15.7) bir başka grup ise, yürüyüşlere katılarak, pankart taşıyarak ve sokaklara yazı yazarak tepki göstermiş.

Araştırma grubunda yer alan muhtarların %77.6'sı siyasi ve toplumsal amaçlı hiçbir yürüyüşe katılmazken grubun %22.4'ü yasaların izni olmak koşuluyla en az bir yürüyüşe katılmıştır. Görüşülen her bir muhtardan biri (%20.7) siyasi bir tartışma sonucu en az bir kişiye darılmıştır.

Sahadan edindiğimiz bilgileri sizlerle paylaştıktan sonra heterojen bir yapıya sahip olan muhtarlar için söyleyebileceğimiz en önemli sonuçlardan biri; grubun aşağı yukarı hepsi demokrasiye sıcak bakıyor. Bu olumlu yaklaşımlarına rağmen, bütün muhtarların demokratik davranışlara sahip olduğunu söyleyemeyiz. Muhtarların bu davranışının arkasında bir dizi neden olmakla birlikte belki de bunların en önemlisi Türk siyasi kültüründe demokratik değer ve davranışların eksikliğidir.

Türk Siyasal Kültürü

Türk halkının, Anadolu'nun üzerinde bin yıldan beri yaşayarak ağır ağır oluşturduğu kültürü; Anadolu uygarlıklarının üzerine Selçuklular tarafından kuruldu, Osmanlı gücüyle yayıldı, Türk diliyle Anadolu'ya egemen oldu. 16. ve 17. yy.'da durakladı ve 18. yy.'da sanayileşmeye başlayan Avrupa karşısında geriledi. Yenileşme çabalarına rağmen 19. yy.'ı zor çıkardı. 20. yy.'ın başında ise varlığını sürdürecektir gücü kalmadı. (Güvenç, 1985; 121-122) Tüm kültürel mirasını Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktı.

Türkiye Cumhuriyeti siyasal açıdan Osmanlı İmparatorluğu'na bir tepki olarak kurulmasına rağmen, Türk siyasal yapısı, Osmanlı'nın toplumsal yaşamında önemli öğeler devir aldı. (Kongar, 1985; 318)

Hoşgörüsüzlük, zulüm ve yeniliğe tahammülsüzlük gibi davranışlar, Osmanlı Siyasal yaşamının her döneminde görülen şeylerdi. Bunların yanı sıra vatandaşın devletin karşısında hiçbir değerinin olmaması, onu korkak, haklarını almayı ve korumayı bilmez hale getirdi. (Mumcu, 1985b; 206)

Doğu'nun Sasani ve İslam yönetim anlayışını Türk ve Bizans gelenekleri ile birleştiren Selçuklular model olarak benimseyen Osmanlı Devleti'nin yöneticileri halkı sürekli eziyorlardı. Özellikle 16. yy.'dan sonra bu davranış büyük boyutlara ulaştı. (Mumcu, 1985a; 1-2)

Zulüm çoğunlukla askeri sınıf tarafından

halka yapılırdı. Bu davranışın yaygınlaşmasının en önemli nedenlerinden biri de yönetici ve yargıçların yasal konumlarıydı. Onlar bugünkü anlamda kamu hizmetlileri olmayıp, Tanrı adına hükmetme yetkisine sahip padişahın hizmetlisiydiler. Yöneticiler doğal olarak halka iyi davranmak zorundaydı, fakat bunu çağdaş demokrasilerde olduğu gibi kamuya hizmet amacı ile yapmıyorlardı.

Osmanlı memurunun halka yaptığı zulümün yaygınlaşmasına rağmen, Osmanlı devlet adamları bu olayın önüne geçemedi. Bu problemin çözümü için devlet adamları ve düşünürlerin ileri sürdükleri çözümler birbirinin aynıydı, zulüm yaygın bir duruma geldi. Zulüm ile mülk harap olur Padişah halkın hayır duasını almak için zulmü önlemeli. İlgililerin bu ve benzeri görüşlerden başka çözüm üretememelerinin sebebi bulundukları sistemin dışına çıkamamalarıdır. Troilo "eğer gözlerimle görmeseydim, Türklerin kendi öz vatanındaki köyleri tahrip ettiklerine asla inanmazdım" diyor. (Mumcu, 1985a; 38-49)

Osmanlı'nın memuru halkına böylesine acımasızca davranırken yönetimin üst kademelerinde ise, siyasi olaylar bu anlattıklarımızdan pek farklı değildi. Orhan Bey'den Abdülmecid'e kadar 182 veziriazamdan 24 tanesi azledilmeden, 20 tanesi de azledildikten sonra padişah emri ile katledildi. Çoğunlukla bu olaylar, padişahın mutlak otoritesine karşı oluşan veya oluşacağı sanılan, başka bir otoriteye tahammül edilememesinden kaynaklanıyordu. Bunun yanı sıra padişaha alternatif olma kaygısı ile, Türk-İslam devletlerinde, özellikle de Anadolu Selçuklu Devletinde suçsuz hanedan üyelerinin öldürülmesi çok yaygın bir davranıştı. Osmanlı devletine de giren bu davranış Fatih ile yazılı bir hukuk kuralı haline geldi. (Mumcu, 1985b; 73-188)

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın bir davranış olan şiddet ve iktidar alternatiflerine karşı olan tahammülsüzlük Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemlerinde bile görülen davranışlardı.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte çağdaş bir devlet için gerekli tüm reformların yapılmasına rağmen, yüzyılların oluşturduğu hoşgörüsüz ve tahripçi bir yapıya sahip bu derin yara günümüzde de eski şekli ve şiddeti kadar olmamakla birlikte Türk siyasal yaşamında hissedilmektedir. Örneğin, 1936 yılında çıkarılan 2884 sayılı Tunceli yasası, devletin memuruna bu bölgede insanlık dışı uygulamalar yapmasına olanak sağladı. (Okçuoğlu, 1985; 72)

Ozankaya'nın Anadolu'nun dört köyünde yaptığı bir alan araştırmasına göre, bu köylerden biri hariç diğer üç köyde iktidar sahibi kişinin çıkar ve otoritesine karşı gelecek herhangi bir kimse o kişinin başta oğulları olmak üzere yakın akrabalarınca dövülürler. Dövülenler kendilerini dövenler çoğunlukla resmi makamlara şikayet bile etmez-

ler. Çünkü köyde rahatlarının kalmayacağını bilirler. (Ozankaya, 1971; 70)

Uluslararası Af Örgütü'nün Türkiye ile ilgili raporu ise şöyle;

"12 Eylül 1980'i izleyen sekiz yılda:

- 250.000 siyasal hükümlü hapsedildi ve hemen hemen hepsi işkence gördü,

- Binlercesi şiddet dışı siyasal ve dinsel faaliyetlerden ötürü hapsedilmişlerdi. (düşünce suçları)

- 60.000'den fazla siyasal hükümlü adil olmayan mahkemeler sonucu mahkum oldular,

- 700'den fazla ölüm cezası kararlaştırıldı,

- 200'den fazla bütün başvuru yolları kapanarak kesinleşti,

- 1980 Ekim'i ile 1984 Ekim'i arasında 50 idam cezası uygulandı,

- Bir çoğunun işkence sonucu olduğu iddia edilen 200'den fazla gözaltında ölüm gerçekleşti." (Uluslararası Af Örgütü Raporları, 1989; 9)

Türkiye Cumhuriyeti'nin yedinci Cumhurbaşkanı ise, 1983 yılında siyasal tutuklular için şu sözleri söyledi. "Asmayalım da Besleyelim mi?"

Türk siyasal tarihinin derinliklerinden sıyrılıp günümüze kadar gelen şiddet ögesinin demokrasilerde kesinlikle yeri yoktur. Demokrasi, bir anlamda iktidar mücadelesinden şiddeti uzaklaştırmak için kurulmuş bir yönetim biçimidir. (Kongar, 1983; 14)

Bunun yanı sıra muhalefetsiz bir demokrasi düşünülemez. Fakat bugün bile Türk siyaset hayatında muhalefete karşı aşırı bir hoşgörüsüzlük hakimdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onun mirascısı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal davranışlarına yönelik verdiğimiz bu örneklerin hepsi, Türk halkının demokrasi yolundaki engellerini oluşturmaktadır. Tüm bu engellemelere rağmen Türkiye, geri dönüşü olmayan bir demokratikleşme sürecine girmiştir.

KAYNAKÇA

Akkayan, Taylan. Göç ve Değişme, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979

Akkayan, Taylan. "Eğitim, Göç ve Güvenlik" Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi, Sayı:4. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986

Altındal, Aytunç. Siyasal Kültür ve Yöntem, Havass Yayınları, İstanbul, 1982

Appelbaum, P.Richard. Toplumsal Değişme Kuramları, çev: Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 284, Ankara, 1970

Cassirer Ernst. İnsan Üstüne Bir Deneme, Çev: Nec-la Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980

Fallers, A.Lloyd. "Türkiye'de Sosyal İlimler", Türkiye: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, Çağlayan Matbaası, İstanbul, 1971

Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970

Güvenç, Bozkurt. Kültür Konusu ve Sorunlarımız, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985

Güvenç, Bozkurt. İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1984

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. İnsan ve İnsanlar, Beta Yayın Dağıtım, İstanbul, 1983

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. İnsan Aile Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990

Kışlalı, A.Taner. Siyaset Bilimi, A.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara, 1987

Kongar, Emre. Demokrasi ve Kültür, Hit Yayınları, İstanbul, 1983

Kongar, Emre. Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985

Lipson, Leslie. Demokratik Uygurlik, Çev: Gülalp H. Alkan, T., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984

Malinowski, B. İnsan ve Kültür, Çev: Fatih Gümüş, V Yayınları, Ankara, 1990

Mumcu, Ahmet. Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985 a

Mumcu, Ahmet. Osmanlı Devletinde Siyasetten Katt, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985 b

Okcuoğlu, A.Zeki. "Anadiliyle Konuşmak" Ben Devletim İnsan Hakları Tanımam, Der: Düzgören, K. BDS, İstanbul, 1989

Ortaylı, İber. Yerel Yönetim Geleneği: Tanzimattan Cumhuriyete, Hit Yayınları, İstanbul, 1985

Ozankaya, Özer. Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971

Saran, Nephane "Aile Hayatı ve Toplum" Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi, Sayı:3, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979

Saran, Nephane. Köylerimiz, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984

Saran, N. Akkoyan, T. Çalışan Gençliğin İşbaşında Eğitimi: Çıraklık, Kalfalık Mesleğe Yönelme Sorunları, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Ankara, 1988

Turan, İter. "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Der: Kalaycıoğlu, E-Sarıboy, Y.A., Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1986

Turhan, Mümtaz. Kültür Değişimleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No.16, İstanbul, 1987

Uluslararası Af Örgütü Raporu, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989

Duvarlarınıza saten giydirin.

Şimdi yepyeni bir boya var.
ÇBS Saten. Gerçekten silinebilir,
mum parlaklığında sentetik boya.
Modern dekorasyon anlayışı
doğrultusunda geliştirilmiş
pastel tonlarda, birbirinden çekici 25 renk.
Duvarlarına saten giydirmek isteyenler için
artık ÇBS Saten var.

çBS
Saten

YARI MAT SENTETİK BOYA

1991 YILINDA PARASAL GELİŞMELER VE BANKACILIK SİSTEMİ

Dr. Ekrem KESKİN
İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi

Para Politikası

Merkez Bankası, önemi henüz tam olarak anlaşılmayan, Türk Lira'sının uluslararası paralar karşısındaki değerinin değişiminde istikrarın sağlanması ve parasal gelişmelerin öngörülebilirliğini artırılarak belirsizliklerin azaltılmasını amaçlayan para politikasını 1991 yılında da uygulamaya çalışmıştır.

Ancak uygulanan genişleyici mali politikalar, 1990 yılında olduğu gibi 1991 yılında da para politikasının etkinliğini sınırlandırmış, Körfez savaşı da programın uygulanmasını kısa süreli de olsa olumsuz yönde etkilemiştir. Körfez krizi ile başlayan kısa vadeli sermaye çıkışı, sıcak savaşla birlikte hızlanmıştır. Ocak-Nisan döneminde toplam döviz tevdiat hesapları 2 milyar dolar azalmış, TL mevduatında da toplam mevduatın % 11 oranında bir çekilme gerçekleşmiştir. Merkez Bankası, muhtemel bir paniği önlemek amacıyla bankalara munzam karşılık iadesini ve bankalara açılan kredileri hızlandırmış, yurtdışından efektif döviz getirerek döviz taleplerini karşılamıştır. Bu dönemde döviz rezervleri 2.2 milyar dolar düzeyinde azalmıştır. Öte yandan munzam karşılıklarının azalmasına bağlı olarak bankaların portföylerinde bulunan devlet tahvili ve hazine bonosu azalmış, sonuçta Merkez Bankasının bankalara açtığı krediler hazineye açılan kredilere dönüşmüştür. Rezervler azalırken, piyasaya çıkan para miktarındaki artış ve portföy yapılarındaki değişim TL'ye olan güvenin azalmasına neden olmuştur. Ancak hemen uygulamaya konan akılcı ve kararlı politikalar mali piyasalarda güvenin yeniden ve hızla tesis edilmesini sağlamış; Mart ayından sonra rezervler yeniden artmaya başlamıştır. Körfez savaşının yarattığı olumsuzluklar ve de kamunun borçlanma gereksinimindeki belirsizlikler nedeniyle Merkez Bankası'nın, 1991 yılında para programını açıklayamaması; para piyasalarındaki belirsizliğin yeniden artmasına neden olmuştur.

1991 yılının ilk yarısında TL, özellikle ABD doları karşısında hızlı bir değer kaybına uğramıştır: TL'nin 1990 yılının tümünde ABD dolarına karşı % 27 olan değer kaybı, 1991 yılının ilk üç ayında yıl sonuna % 26, on iki aylık dönemde % 49, ilk yarısında ise sırasıyla % 47 ve % 63 olmuştur. Haziran ayından sonra ise değer kaybı dikkati çeken bir yavaşlama göstermiştir. Buna karşılık, ilk yarının aksine ikinci yarıyıldan itibaren TL, DM karşısında hızlanan oranlarda değer kaybına uğramıştır. 1990 yılında 2.927 TL/ABD doları ve 1.948 TL/DM olan kurlar 1991 yılı sonunda 5.075 TL/ABD doları ve 3.340 TL/DM'ye yükselmiştir.

Merkez Bankası TL'nin değerinin yabancı paralar karşısındaki değişiminde istikrarın sağlan-

ması yönünde açık piyasa işlemlerinde aktif olarak düzenleyici bir rol oynamıştır. Merkez Bankası yıl boyunca açık piyasa işlemlerinde TL'de net borçlu pozisyonunu korumuş, özellikle seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra pozisyonunun artırmıştır.

1990 yılı sonunda % 60 düzeyinde bulunan interbank faiz oranı Mart ayında % 104'e, Nisan ayında ise % 108'e yükselmiştir. Mevduat faizleri de benzer bir gelişme göstermiş ve % 57 düzeyinde bulunan 1 yıl vadeli mevduat faiz oranı 1991'in ilk yarısında % 66'ya yükselmiştir. Yılın ikinci yarısında interbank faiz oranları yavaş da olsa düzenli bir yavaşlama göstermekle birlikte gerek mevduat faiz oranlarında ve gerekse kamu kağıtları faizlerinde, (özellikle kısa vadelielerde olmak üzere) hızlı bir tırmanma gözlenmiştir.

Faiz oranlarının 1991 yılının ikinci yarısının başlarından itibaren gösterdiği yükselme eğilimi, Merkez Bankası'nın 1991 yılının ikinci yarısından itibaren kamu kesimine açtığı nakit kredilerin neden olduğu likidite artışını kontrol etmek amacıyla uyguladığı repo işlemlerinden kaynaklanmıştır. 1990 yılından farklı olarak, 1991 yılında Merkez Bankası bilançosundaki büyümenin en önemli nedeni, bankanın kamu kesimine kullandığı nakit kredilerdeki artış olmuştur.

Merkez Bankası toplam varlıkları % 58 büyürken, kamu kesimine açılan nakit krediler % 332, Merkez Bankası'nın kamu kesiminden kur farklarından doğan alacaklarını ifade eden değerleme hesabı ise % 23 artmıştır. Buna karşılık son derece sınırlı bir düzeyde bulunan bankalara kullandırılan krediler sadece % 1 oranında artmıştır.

Faiz Oranları (ortalama)

%

	1988	1989	1990	I	II	III	IV
Vadeli mevduat							
3 ay	50.1	53.5	47.6	54.9	61.3	63.1	70.1
6 ay	55.8	56.5	51.6	55.8	60.8	61.9	70.2
1 yıl	55.6	52.1	47.6	55.6	57.4	65.9	73.0
Kamu kağıtları							
3 ay	55.4	49.8	47.7	59.5	69.0	67.6	71.9
6 ay	57.9	53.1	48.9	62.8	68.2	65.3	74.0
9 ay	59.2	56.4	49.3	66.9	70.7	64.5	72.5
1 yıl	62.4	58.3	51.9	65.1	69.6	68.3	75.7
Interbank	60.6	40.7	51.9	78.6	85.5	64.5	61.2

* 3 er aylık dönemler

Merkez Bankası Bilançosu (Milyar TL)

	27.12.1991	Yıl sonundan milyar TL	değişme %
Dış varlıklar	39.253	13.748	53
İç varlıklar	56.773	21.666	62
Nakit krediler	26.882	16.628	161
Kamu sektörü	21.485	16.521	332
Bankacılık sektörü	5.397	77	1
Değerleme hesabı	32.426	6.032	23
Toplam varlıklar	96.296	35.414	58
Toplam döviz yükümlülükleri	53.741	16.264	43
Dış yükümlülükler	39.207	12.873	49
İç yükümlülükler	14.534	3.391	30
Merkez Bankası Parası	42.555	19.150	82
Emisyon	20.707	6.633	47
Bankalar mevduatı	13.866	4.980	56
Açık piyasa işlem borcu	5.323	6.250	
Kamu mevduatı	1.461	786	116
Diğer	1.193	501	72

Toplam aktiflerdeki büyümenin finansmanında Merkez Bankası parasının payı artmaya devam ederken, MB parası içinde emisyonun payı % 60'dan % 49'a gerilemiş (artmıştır.) 1991 yılında emisyondaki artış, 1990 yılından farklı olarak büyük oranda TL işlemlerindeki artıştan kaynaklanmıştır.

deki yapı 1991'de yaklaşık sabit kalmış, döviz tevdiat hesaplarının M2Y içindeki payı ise % 21'den % 29'a yükselmiştir. Aynı dönemde vadesiz mevduat talebi de dikkati çeken bir azalma göstermiştir. 1991 yılındaki artışa rağmen nominal mevduat faiz oranları mevduat talebi üzerinde önemli bir et-

Emisyondaki Değişimin Analizi (Bir önceki yıl sonuna göre, Milyar TL)

	1990	1991 (1)	1991 (2)
Arttıran faktörler			
Fx işlemlerindeki artış (azalış)	9.820	4.881	6.907
Net dış varlık	5.384	4.148	875
Değerleme hesabı	3.986	733	6.032
TL işlemlerindeki artış (azalış)	2.565	3.892	16.598
Nakit krediler			
Kamu sektörü	-247	3.052	16.521
Bankalar	2.812	840	77
Diğer işlemlerdeki artış (azalış)	-1.219	-316	6.032
Azaltan Faktörler			
TL yükümlülüklerindeki artış (azalış)	964	3.057	12.517
Bankalar mevduatı	1.124	952	4.980
Açık piyasa işlemlerinden borç	-426	1.800	6.250
Diğer	266	305	1.287
Döviz yükümlülüklerindeki artış (azalış)	4.494	737	3.391
Emisyondaki artış (azalış)	5.708	4.663	6.633
(1) Haziran itibarıyla			
(2) Yıl sonu itibarıyla			

1991 yılı süresince var olan belirsizlikler ve kamu kesiminin önlenemeyen finansman ihtiyacı enflasyonist beklentilerin artmasına neden olmuş, TL'ye talep azalmıştır. Dar anlamda para arzı (M1) % 44 oranında artmıştır. Nominal faiz oranlarının özellikle yılın ikinci yarısındaki artış eğilimine bağlı olarak mevduatın vade yapısında vadeli mevduat lehine meydana gelen değişme geniş anlamda para talebinin M2'nin hızlanmasını sağlamıştır. Yurt içinde yerleşik kişilere ait döviz hesaplarını da içeren M2Y ise çok hızlı bir artış göstermiştir.

Ekonomik birimlerin likidite tercihlerindeki artışa bağlı olarak dolaşımdaki paranın M1 içindeki payı ve enflasyonist beklentiler nedeniyle de TL'den kaçışlarına bağlı olarak döviz tevdiat hesaplarının M2Y içindeki payı yükselmiştir: 1990 yılı sonunda % 43 olan dolaşımdaki paranın M1 için-

ki yapmamış ancak mevduatın vade yapısını etkilemiştir.

1991 yılında toplam mevduat % 63 oranında artarken reel olarak yaklaşık sabit kalmıştır. Vadeli mevduatta % 72 oranında artışa karşılık vadesiz mevduat % 44 oranında artmıştır. Mevduat türleri arasında en hızlı artış tasarruf mevduatında gerçekleşmiştir; % 76 oranındaki artışa bağlı olarak bu mevduatın toplam mevduat içindeki payı % 52'den % 56'ya yükselmiştir. Enflasyonist beklentiler, belirsizliklere bağlı olarak yatırım araçları arasındaki fırsat maliyetinin önem kazanması tasarruf mevduatının vade yapısını da etkilemiş: mevduat talebi kısa vadeli mevduat türlerinde yoğunlaşmıştır. Nominal olarak, ticari mevduat % 47, resmi mevduat % 53 oranında artarken, reel olarak azalmıştır.

Parasal Gelişmeler (Milyar TL)

	1989	% Değ.	1990	% Değ.	1991	% Değ.
M1	20.358	81	29.326	44	42.116	44
Dolaşımdaki para	7.016	93	12.699	81	18.546	46
Vadesiz mevduat	13.342	75	16.627	25	23.570	42
M2	49.153	81	70.707	44	113.566	61
Vadeli mevduat	28.795	81	41.381	44	71.450	73
M2Y	60.555	76	89.713	48	158.967	80
DTH	11.402	60	19.006	67	45.410	139

Mevduat ve Kredi Stokundaki Gelişmeler
(Milyar TL)

	1989	% Değ.	1990	% Değ.	1991	% Değ.
Toplam mevduat	40.926	80	61.395	50	100.161	63
Vadeli	28.205	80	41.544	47	71.554	72
Vadesiz	12.721	81	19.851	54	28.607	44
Kredi Stoku	35.046	56	61.746	76	106.605	73
MB dolaysız kredileri	3.165	16	4.526	43	17.671	290
Mevduat bankaları kredileri	27.987	63	51.385	84	78.663	53
Kalinma ve Yatırım bankaları	3.894	55	4.903	26	10.271	109

Toplam mevduat kamu bankalarındaki % 65 özel mevduat bankalarında ise % 62 artmıştır. Kamu bankaları mevduatının toplam mevduat içindeki payı % 54'den % 55'e yükselmiştir.

1991 yılında kredi stokunu etkileyen en önemli etken, özellikle yılın ikinci yarısında dikkati çeken bir artış gösteren Merkez Bankası dolaysız kredilerindeki genişleme olmuştur. MB kredileri 1991 yılında % 290 artmıştır. Buna karşılık özellikle kamu bankaları kredilerindeki sınırlı artışa bağlı olarak mevduat bankalarının kredilerindeki artış % 49 düzeyinde olmuştur. Mevduat bankaları kredileri/mevduat oranı 1990'da % 84 iken 1991'de % 79 olmuş, bu oran kamu bankalarında % 76'dan % 68'e gerilemiş, özel bankalarda ise % 93'den % 86'ya gerilemiştir.

Enflasyonun uzun süreden beri yüksek düzeylerde değerler alması ve uygulamaların enflasyonun kontrol edilmesi ve aşağıya çekilmesi yönünde ciddi bir sonuç vermemesi ekonomik birimlerin TL'den kaçışını hızlandırmıştır. Buna ek olarak, sınırlı sayıda da olsa mevduata alternatif yatırım araçlarının (hisse senedi, kamu kağıtları, repo, döviz) gelişmesi ve kamu kesiminin yüksek düzeydeki borçlanma ihtiyacının özellikle kısa vadeli kamu kağıtlarının faizlerini artırıcı etkisine bağlı olarak finansal aktifler içinde mevduatın payı azalmaya devam etmiştir.

Finansal aktifler içinde TL mevduatın 1986 yılında % 59 olan payı 1991 yılında % 39'a gerilemiştir. Döviz mevduatının payı % 9.6'dan % 19'a, özel sektör menkul kıymetlerinin payı ise % 5.4'den % 15'e yükselmiştir. Payı yavaş da olsa artan kamu menkul kıymetlerinin vade yapısında hazine bonusu lehine hızlı bir değişime geçmiştir.

Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler

Bu gelişmeler bir yandan bankacılık sisteminin kaydı para yaratma gücünü sınırlandırmış diğer yandan da bankaların kaynak yapısını ve maliyetini olumsuz yönde etkilemiştir. 1980'li yılların hemen başında mali sistemde yaşanan kriz özellikle bankacılık sisteminin güvenilirliği, fonksiyonları ve verimliliği ile ilgili konuların önemini artırmıştır. Ekonomik yapıda meydana gelen değişimlere

ve Türkiye'de faaliyetlerini arttıran yabancı bankaların sisteme getirdikleri rekabete uyum sağlamak amacıyla bankacılık sisteminde yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Kurumsal anlamda meydana gelen gelişmeler ve kambiyo rejiminde yapılan radikal anlamdaki düzenlemeler de bu sürece olumlu katkı yapmıştır. Ne var ki, bu süreç kamu kesiminin ekonomide makro dengeleri bozucu yöndeki artan müdahalesine bağlı olarak yeniden olumsuz yönde etkilenmiştir. Bankalar, belirsizliğin arttığı, risklerin yükseldiği bir durumda ve kamu kesiminin yarattığı haksız rekabet ortamında varlıklarını koruma çabası içine girmişlerdir. Bu durum özellikle uluslararası rekabete açık ve uluslararası standartlarda örgütlenen bankaları fırsat maliyetleri açısından çok olumsuz yönde etkilemiştir.

1991 yılında bankacılık sisteminin performansını etkileyen en önemli faktörler, 1990 yılının aksine kurlardaki hızlı değişme, kamu kesiminin artan borçlanma ihtiyacına bağlı olarak kamu kesimini mali piyasalarda artan fon talebinin nominal faiz oranları üzerindeki artırıcı etkisi, enflasyonist beklentiler, ekonomik büyümedeki yavaşlamanın kredi talebi üzerindeki olumsuz etkisi olmuştur. 1991 yılında bankaların toplam aktifleri % 75 oranında büyümüştür. Likit değerlerin toplam aktifler içindeki payı % 33.7'den % 36.3'e yükselirken, kredilerin payı % 46'dan % 42.8'e gerilemiştir. % 63 oranında artan krediler, 1990 yılına göre daha yavaş bir büyüme gösterirken kredi risklerindeki artışı gösteren tahsili gecikmiş alacaklar 2 katı bir artışla en hızlı büyüyen kalemlerden biri olmuştur. Bankacılık sisteminde bilançoların şeffaflaştırılması ile ilgili çok olumlu ilerlemeler olmakla birlikte kamuya açıklanan bilançoların tam anlamıyla bankaların gerçek değerlerini olduğu kadar gerçek risklerini de yansıtmadığı kabul edilmektedir. Bunun en önemli göstergesi de banka bilançolarında yer alan iştirakler, sabit kıymetler ve diğer kalemlerinin toplam aktifler içindeki payının düzeyidir.

1991 yılında aktiflerdeki büyümenin finansmanında en önemli kalem mevduat olmaya devam ederken, mevduat içinde yabancı para mevduatının payı % 23.8'den % 31.6'ya yükselmiştir. Bu arada yurtdışı kredi kullanımı yüksek oranlı artı-

Tahsili gecikmiş alacaklar (TGA), iştirakler ve sabit kıymetler
(Milyar TL)

	Kamu B.			Özel B.			Sektör		
	1989	1990	1991	1989	1990	1991	1989	1990	1991
TGA	1.490	2.206	4.806	807	1.009	1.569	2.357	3.298	6.495
İştirakler (net)	847	1.221	1.831	1.937	3.046	4.788	2.803	4.289	6.649
Sabit kıymetler (net)	3.024	5.126	8.731	2.134	3.592	5.972	5.228	8.834	14.537

şını sürdürmüştür. Bankaların zorunlu likidite oranlarının yüksek düzeylerde olması ve bunun mevduat maliyetleri üzerindeki olumsuz etkisine bağlı olarak bu kaynağın kullanımındaki artış, enflasyonun düzeyi ve ekonomideki istikrarsızlık dikkate alındığında banka risklerinin önemli bir kaynağını teşkil etmektedir. 1991 yılında yabancı para aktiflerin toplam aktifler içindeki payı % 29, YP kaynakların toplam kaynaklar içindeki payı ise % 32 olmuştur.

Sadece bilanço kalemlerinin vade ve TL-YP yapısından değil, siyasal ve ekonomik alandaki gelişmelerden de kaynaklanan risklerin karşılanmasında bankalar özkaynaklarını arttırmaya azami gayret göstermişler. Ancak, uluslararası standartlar ile karşılaştırıldığında, özkaynakların mevcut ve muhtemel risklerin karşılanmasında yeterli düzeyde bulunmamaktadır. Özellikle serbest çalışma sermayesi (özkaynaklar -(TGA+iştirakler+sabit kıymetler) negatif değerler almaya devam etmektedir.

Serbest çalışma sermayesi			
	(Milyar TL)		
	1989	1990	1991
Kamu B.	-1.731	-2.496	-4.740
ÖzelB.	47	1.093	3.216
Sektör	-1.417	-950	-371

1991 yılında özkaynaklardaki artışa, ödenmiş sermaye yanında, kar hacmindeki gelişme de olumlu bir katkı yapmıştır. 1990 yılında % 73 oranında artan net kar hacmi, 1991 yılında % 79 oranında büyümüştür. Ancak, özellikle mevduat faiz oranlarının yükselmesi ve TL'nin yabancı paralar karşısındaki değer kaybının hızlanmasına bağlı olarak kar artış oranı ilk ve ikinci üç aylık ve dokuz aylık veriler ile karşılaştırıldığında yavaşlama eğilimi göstermiştir. Kara en büyük katkıyı kredilerden alınan faiz gelirleri yaparken, faiz dışı gelirler ile faiz dışı giderler arasındaki negatif fark, kambiyo zararları nedeniyle önemli miktarda artmıştır.

Sermaye rasyoları, aktif kalitesi, likidite, karlılık gibi temel bankacılık performans göstergeleri dikkate alındığında, ilgili göstergeler ait rasyoların 1990 yılına göre daha olumlu değerler aldığı görül-

mektedir. Ancak, sektör genelindeki bu olumlu gelişme, sektörde en önemli paya sahip olan özel bankalar ve kamu bankaları arasında, önemli farklılıklar göstermektedir; kamu bankalarının performansları, sektör performansının daha düşük düzeylerde kalmasına neden olmaktadır.

Türkiye istikrar içinde bir ekonomik kalkınmanın sağlanmasında iksitadi politika tercihlerini serbest piyasa ekonomisi yönünde seçtiğini en yetkili ağızlardan hem yurtiçi kamuoyuna ve hem de uluslararası kamuoyuna defalarca açıklamıştır. Serbest piyasa modelinin başarısı her şeyden önce bu modelin öngördüğü tüm kurum ve kuralların tesisine bağlıdır. Bu nedenle de tercihin, öncelikle ciddiyeti ve sonrada başarısı açısından tercih ve uygulamalar arasındaki uyum büyük önem kazanmaktadır. Türkiye, ekonomi politikası aynı kalmakla birlikte, serbest piyasa ekonomisinin işlerliğinin artırılmasını amaçlayan uygulamaya yönelik yeni bir süreç içindedir. Bu sürecin en önemli aşaması, ekonomide verimlilik esasına dayanmayan ve bu nedenle de ekonomik olmayan kuruluşların saptanmasıdır ve bu kuruluşlarla ilgili ekonomik çözümlerlerin (rehabilitasyon, özelleştirme veya tasfiye) sağlanmasıdır. Kamu bankaları ekonomik çözümlerlere şiddetle gereksinim duyan kuruluşların başında yer almaktadır. İleriye yönelik her adım, rekabete, gelişmeye ve büyümeye yönelik olmalıdır. Kaynakların doğru belirlenmesi, tercihlerin doğru saptanması ve cesaretle kararların alınması için başlangıçta harcanacak zaman gelişme sürecinde katkı ve tasarruflar sağlayacaktır.

AKTİF (Milyar TL)	SEKTÖR			ÖZEL BANKALAR			KAMU BANKALARI		
	1991	% Pay	% Değ. 91/90	1991	% Pay	% Değ. 91/90	1991	% Pay	% Değ. 91/90
Likit değerler	105,413	36.3	89	58,765	42.5	104	42,343	29.9	73
Nakit değerler	11,574		59	7,937		72	3,649		47
Bankalar	39,637		105	22,975		129	14,395		81
Interbank	2,409		190	1,069		323	1,237		178
Menkul değerler	34,960		101	17,706		116	15,620		83
Munzam karşılıkları	16,833		53	9,078		60	7,442		46
Krediler	124,319	42.8	63	52,565	38.0	62	66,001	46.6	62
Tahsili G.A. (net)	2,617	0.9	165	428	0.3	67	2,139	1.5	201
Sabitleşmiş aktifler	21,186	7.3	61	10,760	7.8	62	10,202	7.2	61
İştirakler	6,649		55	4,788		57	1,831		50
Sabit kıymetler	14,537		65	5,972		66	8,371		63
Diğer aktifler	36,848	12.7	90	15,739	11.4	100	21,047	14.8	88
TOPLAM	290,383	100.0	75	138,257	100.0	82	141,732	100.0	70
PASİF (Milyar TL)									
Mevduat	165,436	57.0	76	82,638	59.8	80	79,291	55.9	73
TL	113,165		57	51,224		56	59,721		58
YP	52,271		140	31,414		143	19,570		142
Interbank	832	0.3	(35)	671	0.5	12	73	0.1	(78)
Krediler	36,398	12.5	76	19,660	14.2	96	12,780	9.0	39
TCMB	4,610		19	1,570		41	2,827		5
Yurtiçi	6,710		88	2,408		70	3,731		95
Yurtdışı	22,962		86	14,967		105	4,821		29
Diğer	2,116		158	715		293	1,401		69
Diğer	61,026	21.0	70	19,743	14.3	81	38,320	27.7	79
Özkaynaklar	26,691	9.2	92	15,545	11.2	78	10,268	7.2	64
Özsermaye	12,764		93	6,552		84	5,441		104
Yedek akçeler	2,141		29	1,568		56	492		(30)
Yeniden değerlendirme	5,230		166	3,237		63	1,904		21
Net kar	6,556		79	4,188		91	2,431		85
TOPLAM	290,383	100.0	75	138,257	100.0	82	141,732	100.0	70

GELİRLER-GİDER (Milyar TL)	SEKTÖR		ÖZEL BANKALAR		KAMU BANKALARI	
	1991	% Değ. 91/90	1991	% Değ. 91/90	1991	% Değ. 91/90
Faiz geliri	65,506	97	29,690	99	33,278	95
Kredi faiz geliri	44,960	95	21,260	104	21,960	86
Diğer	20,546	101	8,430	87	11,318	114
Faiz giderleri	44,110	79	19,287	83	23,574	77
Mevduata verilen faiz	34,919	80	15,955	85	16,268	58
Krediler	7,668	77	3,118	90	4,046	67
Diğer	1,523	62	214	(32)	1,260	103
TGA karşılığı	1,974	102	585	70	1,333	120
Net faiz geliri	19,422	156	9,818	144	8,371	167
Faiz dışı gelirler	4,726	(19)	2,390	(22)	2,275	(13)
Komisyon (net)	3,419	74	1,991	65	1,229	85
Kambiyo karı (net)	(2,709)	1,083	(1,998)	1,126	(460)	970
Sermaye piyasası karları (net)	1,709	1	1,135	4	522	(7)
Kar payı	464	(3)	419	(6)	43	26
Diğer	1,843	(3)	843	76	941	(33)
Faiz dışı giderler	17,023	84	7,720	68	8,595	100
Personel giderleri	8,693	74	4,377	69	3,993	78
Diğer	8,330	95	3,343	66	4,602	123
Vergi öncesi kar	7,125	72	4,488	81	2,051	42
Vergi karşılığı	569	20	300	(1)	190	39
Net kar	6,556	79	4,188	92	1,861	42

RASYOLAR (%)	SEKTÖR			ÖZEL BANKALAR			KAMU BANKALARI		
	1989	1990	1991	1989	1990	1991	1989	1990	1991
Sermaye Rasyoları									
Özkaynaklar/Toplam aktifler	8.8	8.4	9.2	11.1	11.5	11.2	5.6	7.5	7.2
Özkaynaklar/Yabancı kaynaklar	12.5	12.0	13.2	14.7	15.5	15.1	8.4	11.3	11.1
TGA+sabitleşmiş varlıklar/Özkaynaklar	93.4	101.5	89.2	81.2	78.9	72.0	141.2	112.8	120.2
Aktif Kalitesi									
Krediler/Toplam aktifler	41.6	46.0	42.8	36.6	42.7	38.0	45.8	48.8	46.6
TGA/Krediler	0.6	0.6	0.9	0.5	0.3	0.3	0.8	0.9	1.5
TGA+sabitleşmiş aktifler/Toplam aktifler	8.2	8.5	8.2	9.0	9.1	8.1	7.9	8.4	8.7
Likidite									
Nakit deg.+bankalar+munzam kar ./Toplam mevduat	43.9	40.1	41.1	45.6	44.5	48.4	40.4	33.8	32.1
Likit değerler/Yabancı kaynaklar	54.6	48.3	52.0	56.6	51.1	57.1	51.5	44.3	46.0
Likit değerler/Toplam aktifler	38.5	33.7	36.3	42.8	37.9	42.5	34.3	29.3	29.9
Karlılık									
Net kar/Özsermaye	53.7	55.4	51.4	73.4	61.7	63.9	30.7	49.2	44.7
Net kar/Özkaynaklar	22.8	26.4	24.6	27.5	25.1	26.9	17.8	21.0	23.7
Net kar/Toplam aktifler	2.0	2.2	2.3	3.0	2.9	3.0	1.0	1.6	1.7
Net faiz geliri/Toplam aktifler	2.0	4.6	6.7	2.6	5.3	7.1	1.3	3.7	5.9
Faiz geliri/Faiz gideri	116.0	134.8	148.5	118.3	141.3	153.9	112.7	128.0	141.2
Faiz dışı gelirler/Toplam gelirler	20.1	14.9	6.7	22.4	17.0	7.5	17.9	13.3	6.8
Sektör payları									
Aktif				45.4	45.9	47.4	51.1	50.4	48.6
Krediler				40.0	42.6	42.3	55.5	52.8	53.1
Mevduat				50.6	48.7	50.0	47.3	48.8	47.9

Kartonsan

KARTON SANAYİ ve TİCARET A.Ş.

Sermaye: 108.000.000.000.-TL
(Capital)

Kapasite: 115.500 ton/yıl (year)
(Production Capacity)

KURULUŞ TARİHİ: 1967
(Date Established)

MAKİNA KAPASİTELERİ:

KM 1 33.000 Ton/Yıl (Year)
KM 2 82.500 Ton/Yıl (Year)

İMALAT ÇEŞİTLERİMİZ:

(Our Production Assortments)

- Ekokarton
- Normprint
- Exprint
- Süperprint

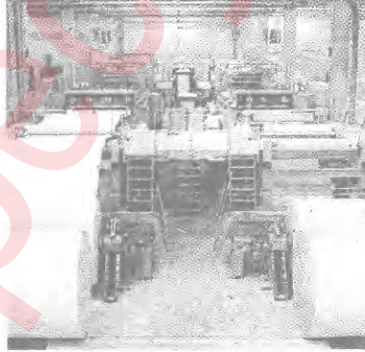
- Extriplex
- Luxtriplex
- Exbristol
- Luxbristol

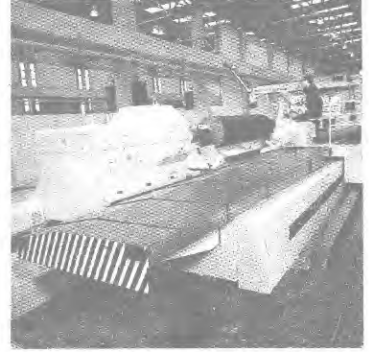
KM 1 ve KM 2 KUŞE KARTON TESİSLERİMİZ

KM 2 KARTON MAKİNESİ

KM 2 MAKAS SALONU

MERKEZİ ATÖLYEDEN BİR GÖRÜNÜŞ

CNC KONTROLLÜ VALS TAŞLAMA TEZGAHI
• Punta Aralığı: 6500 mm
• Maksimum Vals Çapı: 1100 mm
• Maksimum Vals Ağırlığı: 10 Ton

KARTONLARIMIZLA İMAL EDİLEN AMBALAJ KUTULARINDAN ÖRNEKLER

MERKEZ: Altan Erbulak Sok.
No: 10 Maya Han Kat: 1-3
80300 Gayrettepe-İstanbul
Tel: 175 48 10 (12 hat)
Telex: 26513 Kart tr.
Fax: 173 30 44
Telgraf: KARTON

FABRİKA: Kullar Köyü - İzmit
Telf: (21) 112100 (4 Hat)
Telefax: (21) 112597
Telex: 33131 KSAN TR
Telgraf: KARTONSAN

ORTADOĞU SU SORUNU

Erkan OKTAY
İsmail ÖZÜCAN
İ.Ü. İktisat Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bl.

ÖNSÖZ

Dünya kurulduğundan bugüne yaşamsal bir işleve sahip olan su, toplumlararası güç mücadelelerinin de konusu olmuştur. Yeryüzünün önemli bir bölümünü kaplamasına karşın, insan oğlunun hayatı ihtiyaçlarını karşıladığı su miktarı kıt ve dengelessiz bir şekilde dağılmıştır. Bu bağlamda; suyun ülkelerarası mücadelelere sahne olduğu bölgelerden biride Ortadoğu'dur. Bölgede Türkiye, suyun kaynağında bulunmasından dolayı önemli odak noktalarından biri konumundadır. Bu özelliğinden dolayı su konusu Türkiye ile Bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere yön verebilecek önemli bir unsurdur.

Biz araştırmamızda; Ortadoğu'daki su tartışmalarının dün ve bugününe, ayrıca gelecekte ortaya çıkabilecek sorunlar ve çözümlere ışık tutmaya çalıştık. Konu ile ilgili kapsamlı görüş verebilecek kişilerle konuşarak, somutlaşmış problemler üzerinde bilgi edinmeye çalıştık.

Su, bölgede ülkelerarası işbirliğine katkıda bulunabileceği gibi, tamir edilmesi çok güç yararlarda açabilir. Dileğimiz suyun, dünyanın en sorunlu bölgelerinden biri olan Ortadoğu çöllerini kıza boyamasına neden olmayıp, hayat demek olan yeşile boyamasıdır.

Soru: Su kaynaklarının, siyasi ve ekonomik açıdan Türkiye'ye sağladığı stratejik olanaklar nelerdir?

Cengiz Çandar: Şimdi su çok yakın bir gelecekte, 21. yüzyılın muhtemelen ilk çeyreğinde, dünyanın her yerinde özellikle de Ortadoğu'da çok önemli bir ihtiyaç metai haline gelecek yani 20. yy. başlarında petrol Ortadoğu ulusları ve ülkeleri için nasıl bir anlam taşımışsa adeta 21. yy.'ın başında su böyle bir anlam ve önem taşıyacaktır. Çünkü kıtlığı çekilen su gerek tarım ve sanayi için gerekse içme suyu anlamında bütün Ortadoğu ülkelerinin büyük sıkıntı çektiği, en yüksek talep oluşturacak bir metadır. Talep çok yüksek, arz da belli. Ortadoğu da; çeşitli sular var. İşte Türkiye'den çıkan Fırat ve Dicle var. Ası, Şeria, Nil ve Yarmuk gibi yan sular var. Bunların ne kadar su taşıdığı, hangi ülkelerden geçtiği ve bu ülkelerin ne tür ihtiyacı olduğu da belli. Yarmuk'u, Şeria'yı bir kenara bırakırsanız en önemli su kaynakları bir yönüyle Fırat ve Dicle diğer yönüyle de Nil oluyor. Bu iki havzadan ilkinin kaynakları Türkiye'nin elinde. Bu kadar önemli bir meta'nın kaynağına hükmeden bir ülke olarak Türkiye hiç bir şey dahi yapmasa, kendiliğinden Ortadoğu denklemine bir ağırlık sahibi olacak ve nitekim yakın geçmişte ve halen güneydeki Arap komşularımızla güvenlik dahil bir dizi sorunun temelinde 21. yüzyıla dönük bir kavganın tohumları var. Yani şu anda Türkiye

ve Suriye, Türkiye ve Irak merkezi rejimi arasında-ki meseleler bugünün değil yarının kavgasını yapmak için. Stratejik anlamda, tıpkı 20. yüzyılın başlarında petrol üretici ülkeler gibi Türkiye de su kaynaklarının sahibi bir ülke olarak uluslararası sistemin bir alt gücü. Ortadoğu bölgesinin temel gücü olma şansına su sayesinde sahip.

Toktamış Ateş: Türkiye, bölgede su kaynakları açısından en zengin kaynaklara sahip ülkedir. Bu kaynakları paraya çevirmek, dış ticaret unsuru haline getirmek hemen hemen mümkün değildir. Çünkü netice itibarıyla, Türkiye sınırlarında doğup, başka ülkelerde denize dökülen suları kapatma durumunda değiliz. Çünkü daha 1815 Urgan Kongresi'nden beri sular ulusal bir statü kazanmıştır. Ve bir devlet bu su benim topraklarımdan çıkıyor diyerekten, bu suyun dönüşeceği nehre sahip çıkamamaktadır. Bu Türkiye açısından da, Almanya, Amerika, Rusya açısından da böyledir. Bu bakımdan suyu bu şekilde kullanmamız pek mümkün görünmez. Fakat bu konuda yapılmış bazı projeler var. Ortadoğuya parayla su satmak gibi. Ben bu projelerin bir hayal ürünü olduğuna inanıyorum. Ancak suyu paraya dönüştürmenin elbette başka yolları var. En azından suyu tarımda iyi kullanıp elde edilen ürün pazarlanabilir ki bu çok büyük bir potansiyeldir. Ve Harran Ovası'nın sulanmasıyla başta Rusya olmak üzere, Doğu Bloku ülkelerine tahıl, meyve ve sebza satmak mümkün olacak. Ayrıca bunun yanı sıra suyu şişleyip pazarlamak da mümkün. Şu ana kadar İsrail ve Ortadoğu ülkeleri suyunu Fransa'dan getirirken, biz çok daha kaliteli ve ucuz su verebilecek imkandayız. Bu bakımdan böyle bir yarar sağlamamız her zaman için mümkündür.

Sami Kohen: Ortadoğu bir petrol bölgesi olarak bilinir. Petrol çok değerli bir meta. Bir enerji kaynağı. Fakat tek enerji kaynağı değil. Son 20-25 yıl, özellikle Ortadoğu'da toplanmış olan petrolü birkere kendi sahibi olan ülkeler, bir gelir kaynağı olarak kullandılar. Kalkınmalarını buna borçlular. Ayrıca petrolü zaman zaman siyasi amaçlı olarak da kullandıklarını gördük. Geçmiş dünyada petrol çok önemliydi. Artık değişik bir takım enerji kaynakları var. Enerji için petrol tek kaynak değildir. Nitekim petrole bağımlılık uluslararası platformda giderek azalıyor. Bunun yerine nükleer enerji, rüzgar enerjisi ve füzyon ikame edilebiliyor. Aynı zamanda Ortadoğu'da bir su sorunu, su kaynağı ve su eksikliği vardır. Bu da önümüzdeki yıllarda yani 2000'li yıllarda büyük önem kazanacaktır. Su hem enerji kaynağıdır, hem de yaşam için çok önemlidir. Türkiye bu bakımdan çok talihli bir ülke. Çünkü geniş su kaynaklarına sahiptir. Ortadoğu'nun her bölgesi bu bakımdan pek şanslı değil. Bazı bölgeleri tamamen şanssız. Türkiye bunu kullanabilir. O bakımdan sizin sorunuza direk olarak vereceğim cevap şudur: Su, Türkiye'ye siyasal ve stratejik güç kazandıracaktır.

Soru: İlerde suyun paylaşımında Ortadoğu ülkeleri arasında çıkabilecek sorunlar neler olabilir?

Sami Kohen: Şimdi, bazı ülkelerde su var, bazı ülkelerde su yok. Olmayan ülkeler o suya sahip çıkmak ister. Olan ülkeler de bu suyu kendi menfaatine kullanmak ister. Politikanın gerçekleridir bu. Türkiye'yi ilgilendiren yönü ise şu: Türkiye de büyük su kaynakları vardır. Zaten bu su kaynaklarının bir kısmından Suriye ve Irak gibi komşularımız yararlanıyor. Bir kere hem Dicle'den, hem de Fırat'tan yararlanıyorlar. Önemli olan bu suyu Ortadoğu'da bir sürtüşme, bir çatışma unsuru olmaktan çıkarıp, tam aksine bir yakınlaşma, bir işbirliği faktörü olarak değerlendirmektir. Sanıyorum, Türk dış politikasının ana hedefi de budur. Bu suyu kurutup, başkalarına vermeyeceğimiz gibi bir politika güdülmemektedir. Nitekim böyle olsaydı Atatürk barajının inşaatı sırasında çok geçici bir süre için, 30 gün gibi, kısalmış olan suyu tekrar vermekte tereddüt ederdik halbuki, belirli anlaşmalara göre veriyoruz. Ama şimdi Irak veya Suriye daha fazlasını ister, çünkü orda da nüfus artışı vardır. Bunu müzakere ederler. Bunun müzakeresi sadece siyasi alanda olmaz, teknik alanda da olur. Mesela Türkiye eksperlerinin mesele üzerinde çok durduğu bir konu vardır. Saniyede 500 m³ su veriliyor ama bunun için bir işbirliği gerekiyor. Kaybolan suyun verimi artarsa başkaları da kullanabilir. Veya biz kullanabiliriz. (Nüfus, ihtiyaç artışı vardır) Türkiye'nin elinde bütün Ortadoğu'nun yararlanabileceği su potansiyeli vardır. Sürtüşmek yerine işbirliği yapmak gerekir. Özal'ın barış suyu projesi de Türkiye'nin iyi niyetini göstermektedir.

Toktamış Ateş: Sudan savaş çıkamaz. Ancak su bahane edilerek savaş çıkartılır. Bir kere Türkiye, Suriye ve Irak'ı yakından ilgilendiren Dicle ve Fırat'ı kapsayan anlaşmalara sonuna kadar sadıktır ve çok özen göstermektedir. Atatürk barajına su toplanmaya başlandığı andan itibaren söz verildiği oranda su akıtılmıştır. Ancak bu iki ülkeden özellikle Suriye'nin Türkiye'den gelen Fırat üzerinde kendisi barajlar yapıp, sulama yaparken, Türkiye'nin benzeri birşey yapmasını eleştirmede hiç hakkı yoktur. Kaldı ki Türkiye ve Irak, Suriye bunu yapıyor diye ona ultimatomlar göndermemişler savaş istememişlerdir. Şu anda Türkiye'nin durumu müsaait olduğundan böyle bir projeye girişmiştir. Türkiye'nin gerek Dicle'nin, gerekse Fırat'ın sularını kesme gibi bir düşüncesi yoktur. Ancak kendine lazım olanı depoladıktan sonra ki yine nehir yataklarına akıtmaktadır, elektrik elde etmekte, sulama yapmaktadır. Ve bu arzusunda son derece haklıdır ve yapacaktır. Netice olarak elektrik elde edilen su, tekrardan nehre dökülmektedir, Suriye'ye gitmektedir. Bu bakımdan ortaya çıkan yaygaralar haksızdır. Başka olaylar nedeniyle bahane edilip su meselesi ortaya çıkmaktadır. Ve ben ne Suriye ne de Irak'ın bu su meselesini savaşa kadar getireceklerini sanmıyorum.

Soru: Fırat'ın kaynağı olan Türkiye'nin avantajlı durumu dengeleyebilmek için Suriye'nin başvurduğu çeşitli yollardan biri de "Terör". Türkiye'nin bu durum karşısında takınması gereken tutum nasıl olmalıdır?

Cengiz Çandar: Bunun çok kolay bir cevabı yok, ne yapmalıdır diye? Türkiye uluslararası politikada kazandığı diğer kozlara dayanarak, bu gün Orta Asya Cumhuriyetlerine açılım, Balkanlar da yeni bir rol sahibi olmak, Batı dünyası için Körfez krizinde ne kadar hayati olduğumuzun öne çıkması ve bölgenin tek parlamenter yapıdaki ülke olması gibi kozları kullanarak Suriye'ye karşı bu terörizm silahını işletemeyecek hale getirecek diplomatik seferberlikler yaratması lazım. Gerek A-GİK'te imzalanmış olan "Paris Şartı'nda" olsun gerekse NATO'nun son Roma Deklarasyonunda olsun terörizm Batı dünyasının yeni ve temel mücadele hedeflerinden biri haline getirilmiştir. Başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler altlarına imzalarını attıkları bu anlaşmaların gereğini yapmak durumundadırlar. Suriye'ye karşı uygulanacak ve onu yalnızlığa itecek diplomatik baskı ve politikaları batılı ülkelere uygulattırmak lazım. Fakat Suriye'nin terörü desteklediğini kanıtlamak gerekmektedir.

Toktamış Ateş: Türkiye dış politikasını Suriye'ye göre ayarlayamaz. Daha global dengeler üzerine kurmuştur. Suriye Sovyetler'in desteği olmaksızın herhangi bir dış politika kararı alamayacağı gibi terörü de destekleyemez. Günümüzde terörü bir politika aracı olarak kullanabilecek devlet sayısı 4-5'i geçmez. Bu bakımdan terörü Suriye'ye bağlamak doğru değildir. Kökü başka yerdedir.

Sami Kohen: Ben, her iki ülkenin menfaati için bu işlerin bürokrasi yoluyla yapılması taraftarıyım. Karşılıklı bir çatışmayla, yani ben suyu o da terörizmi silah olarak kullanarak çatışmak, her iki tarafı da zarara uğratar. Onun terörizmi, bizim de suyumuz, gibi madem bir denge söz konusu yapılacak en iyi şey bu dengeler içinde bir işbirliği alanı kurmaktır. Ne biz suyu keseriz, ne de onlar bize zararlı olacak eylemlere destek olurlar. Biz suyu hiçbir zaman bir silah olarak kullanmadık, ama onlar bu eylemleri perde arkasından da olsa desteklemişlerdir. O zaman suyu bir baskı unsuru olarak kullanmak zorunlu olabilir. Aslında işi bu noktaya getirmemek gerekir. Fakat Türkiye'nin de önemli bir baskı unsuru vardır.

Soru: İsrail içme suyunu karşılamak için Manavgat Çayı'nın sularını tankerlerle denizden İsrail'e çekmek istiyor. Araplar ise bu tutuma karşı tavır içindedirler. Acaba İsrail'in bu durum karşısında Ankara'dan beklediği tavır nedir?

Yigal Lavie: Bu olay şu anda başlangıç aşamasındadır. Ne kadar maliyeti olacağı, ekonomiye nasıl bir etkisi olacağı hesaplanma aşamasındadır. Bu, basında yayınlanan bir olaydır. Şu anda hesaplama durumundayız.

Bizim de beklentimiz, eğer bu taşıma ekonomik bulunursa Türkiye'deki özel şirketlerin suyu İsrail'e serbestçe taşıyabilmeleridir.

Soru: Araplar, ne şekilde olursa olsun Türkiye'den İsrail'e su verilmemesini istiyorlar.

Toktamış Ateş: Ben aslında Manavgat Çayı'ndan İsrail'e su vermenin mümkün olacağına inanmıyorum. Teknik olarak kağıt üzerinde bu mümkün olsa bile bunun astarı yüzünden pahalıya gelecektir. Ancak, İsrail'e şişelenmiş olarak su satmamız mümkündür, İsrail'in buna ihtiyacı vardır. İsrail özellikle tarım alanında kullanmak üzere deniz suyundan su elde etmektedir. Ve bu müthiş pahalıya gelmektedir. İsrail Manavgat Çayı'ndan su elde etmek istiyordu. Arap ülkelerinin böyle bir proje karşısındaki tutumlarına gelince tabiatıyla Arap ülkeleri İsrail'i tanımamakla, İsrail'e ilişkiye giren tüm ülkeleri suçlar duruma gelmektedirler. Ancak ne kadar hoşumuza gitsin ya da gitmesin, bugün İsrail vardır, ve kolay kolay da yapılmış olduğu yerden sökülecek gibi görünmemektedir. Ve Araplar da İsrail'le birlikte yaşamının çarelerini aramaktadırlar. Zannediyorum bu çareler arasında İsrail'le ticari ilişkileri geliştirmek de vardır. Ve Türkiye gibi ülkelerin İsrail'le ticari ilişkileri de göze batarmaktan çıkacaktır.

Soru: Güney komşularımız diktatörlük benzeri rejimlerle yönetiliyorlar. Bu rejimlerin ve başında bulunan kişilerin iktidarda kalabilmeleri ancak dışarıya ve halkına karşı güçlü görünmeleri ile mümkün olabilir. İleride Türkiye'nin Fırat'ı dizginlemesi halinde bu ülkelerde görülebilecek sıkıntıların bu tür rejimler üzerinde doğurabileceği siyasi değişimler veya etkileri neler olabilir?

Cengiz Çandar: Rejimlerin yıkılması değil güçlenmesi neticesini verir. Çünkü böyle bir durumda bu ülkeler, Türkiye'yi, koca bir Arap nüfusunun boğazını sıkı tutan bir devlet durumuna düşürebilirler. Bana böyle geliyor.

Sami Kohen: Su önemli bir kaynak. Kötü varsayımlardan bahsediyoruz. Hiç temenni edilemeyecek şeyler. Çok karamsar bir senaryo kurulum, diyelim ki bu diktatörler Türkiye'ye meydan okuyorlar ve bu konuda laf dinlemiyorlar, müzakereye de yanaşmıyorlar ve Türkiye su silahını kullanıyor, vanaları kapatıyor. Bu demokratik bir ülkede olsa -basınla, muhalefetle- büyük bir tartışma konusudur. Diktatörlükte hesap sormak pek söz konusu değil. Nitekim o büyük savaşa, Körfez Savaşı'na rağmen Saddam Hüseyin hâlâ baştadır ve kimse ona hesap sormamaktadır. O bakımdan diktatörlüklerin derecesine de bağlı. Kendi söylediğini kabul ettirebilmek için bazı zalim diktatörler halkını susuz bile bırakabilirler. O bakımdan su kesilirse rejim devrilir mi? Normal olarak devrilmesi lazım. Ama çok zalim bir rejim herşeye rağmen direnmeye devam edecektir. Bu bakımdan bir temennimiz de, bu ülkelerde demokratikleşmenin

Cihan Akerson: Tabii, böyle bir şey bu re-
jimleri sarsar. Zaten uluslararası anlaşmalar Türki-
ye'nin böyle bir şeyi tek taraflı yapmasına izin ver-
mez. İleride bu ülkeler su konusunu uluslararası
platforma getirip, isteklerde bulunacaklardır. Yeni
dünya düzeninde de bu konular masada çözüm-
lenmeye çalışılacaktır. Türkiye'nin suyu silah ola-
rak kullanması akıllıca bir davranış olmaz. Zaten
Türkiye'de bunu yapmaz. Kaldı ki Türkiye kendisi
bu ülkelere su vermeye çalışıyor.

Toktamış Ateş: Buradaki diktatörlükler Tür-
kiye'nin lehinedir. Her ne kadar bunlar iç politika-
daki açıkları kapatmak için dış maceralar arasalar
bile halka dayanan iktidarlara zararları dokuna-
caktır. Irak'ta mesela herkes Saddam Hüseyin'i bir
diktatör olarak görür. Fakat bakıldığında gücün
Saddam Hüseyin'de değil, Devlet Komuta Konse-
yi'nde olduğu görülür. Yani tek adam yönetimi de-
ğil, bir oligarşi vardır. İslam dünyasındaki tek güç-
lü örgüttür. Bu bakımdan komşularımızı bir diktatör
olarak görmemek, onu alaşağı ederler diye düşün-
memek lazım. Esas iktidar, esas güç bir grubun el-
indedir. Bizim Fırat'ı kapatmamız mümkün değil.
Güney komşularımızdan evvel Amerika buna izin
vermez. Bir anlaşma vardır. Uluslararası sular ke-
silemez. Suriye için Fırat çok önemlidir. Su gel-
mezse tarım olduğu gibi çöker. Nasıl bir yönetim
olursa olsun böyle bir çöküntünün altından kalka-
maz, ve böyle bir tavır Türkiye'nin Suriye açısın-
dan bir savaş sebebidir. Türkiye'de böyle bir ma-
ceraya giremez.

Soru: General Moşe Dayan 1974'te "İsrail i-
çin su o kadar önemlidir ki biz 1967'de Araplarla
savaşa biraz da gerekli su kaynaklarını güvence
altına almak için girdik" demiştir.

Bu konudaki kararlılığını daha 1967 savaşı-
ya ortaya koyan İsrail'in Golan Tepelerini ve Batı
Şeria'yı işgal altında (elde) tutmasının nedeni yıllık
su ihtiyacının % 60'ını karşıladığı Ürdün Nehri-
ni kontrol altında tutmaktır.

Bu görüş çerçevesi altında, su sorunu çö-
zümlenmeden yapılabilecek bir Arap-İsrail barışının
gerçekliği ne olabilir?

Yigal Lavie: İsrail'in bütün komşu ülkelerle
ve Arap ülkeleri ile yaptığı bütün anlaşmalarda ve
artışmalar bölümünde su konuya katılmalıdır. Bu-
nun çerçevesinde, bu konuyu da içine alan bir an-
laşmayapılmalıdır.

Soru: İsrail suyu kendine yöneltmiş bir si-
lah olarak görüyor. Silahlanmasının bir nedeni de
ölgedeki su kaynaklarını kontrol altında tutabilme
abasıdır. Bu durum bölgedeki güvensizliği daha
a derinleştiriyor. Askeri üstünlüğü İsrail'e kaptır-
mak istemeyen Suriye ve Irak'ta durumun gereği
ilahlanma yoluna gidiyor. Böylece bölgedeki gü-

vensizlik iyice arttığı gibi aşırı silahlanma yüzün-
den de ülke ekonomilerine büyük yük geliyor. Bu
açıdan bakıldığında Ortadoğu su sorununa getirile-
bilecek bir çözümün, dünyanın en çok silah yığı-
nağı yapılan bu bölgesine getirebileceği değişim-
ler ne olabilir?

Yigal Lavie: Silahlanmanın suyla herhangi
bir ilişkisi yok. İsrail ile Araplar arasında bir barış
yapılırsa İsrail silahlanmayı durduracaktır. Aynı
şey Arap ülkeleri içinde geçerlidir. Bu tür genel bir
barış çerçevesinde ekonomik bir yük ortadan kal-
acaktır.

Sami Kohen: Önce siyasi uzlaşma mı sağ-
lanıp su sorunu çözülsün, yoksa su sorunu çözü-
lüp de siyasi uzlaşma ve barış mı sağlansın? Bu-
nun cevabı belli değil. Ancak Arap-İsrail sorunun
temeli su değildir. 1940'lardan beri gelen anla-
mazlığın temelindeki nedenler başka. Toprak me-
selesi, varolma meselesi vs. Bunlar çözümlenmeden
su meselesine değinmek bile mümkün değildir.
Bu son aşamadır. Madrid Barış Konferansları da
üç aşamalıdır. I. aşama törensel, II. aşama (önem-
li) diyalog (Ülkelerin karşılıklı masaya oturması)
Büyük pürüzlerin ortadan kaldırılmasına çalışıla-
cak. Bu çok uzun bir zaman olabilir. III. aşamanın
başlaması için II. aşamanın bitmesi gerekmez.
Doğu ile Batı çatışması 40 yılda düzeldi. Silahsız-
lanma süreçleri Viyanada Cenevrede uzun zaman
aldı. III. aşamada su dahil birtakım güven artırıcı
meseleler var. III. aşama yakında başlarsa, çö-
züm arama çabaları paralel olur. Hem Arap-İsrail
sorununun çözümü, hem de bizi ilgilendiren su
meselesinin çözümü III. aşamada. Türkiye, bu
masada yerini bulacaktır.

Cihat Akerson: Muhakkak halledilmesi ge-
reken çok pürüzler var. Diyalog başladığına göre
bunlar diyalogla halledilecek sorunlar. Bu önemli
bir konudur. Tarihsel bir süreç içinde savaşların
bir kaynağı da su olmuştur. Su paylaşımı sorunu-
nu temelinden halledip, ihtiyaçlar çerçevesinde
kullanımını sağlayacak tedbirler alınacaktır. Bir o-
lasılık umudumuz bu. Yoksa Filistin susuz kalırsa
veya, İsrail suyunu kurulması düşünülen Filistin
devletine kaptırırsa, yine silahlar konuşabilir. Su
bir çıbanbaşı olmaya devam edecektir. Tek çözüm
diyalogdur.

Soru: Irak ile Suriye Türkiye'ye karşı ortak
tavır içine girebilirler mi?

Cihan Akerson: Şu aşamada Irak zaten si-
lah gücü olmayan, denetim altında bulundurulana
bir ülke. Tam anlamıyla eli kolu bağlanmış durum-
da Önceden bazı tehditler vardı. Ama şimdi ancak
sözde kalır. Ayrıca Irak'ın iç sorunları (Kürt) ve Su-
riye ile ezeli rekabeti var. Suriye şu anda güçlü,
ancak Körfez Savaşı'yla bu tür hareketlerin cesa-
reti kırıldı. Dolayısıyla böyle bir tehdit yoktur.

Toktamış Ateş: Arap dünyası ortak hareket
edemiyor. Tarihten beri bu böyledir. Şu anda her

iki ülkede de iktidara sahip olan BAAS Partisinin aynı isimde olması bir yönetim yakınlığını göstermez. Bu bakımdan bu iki ülkenin parti zemininde birleşip Türkiye'ye ortak tavır almaları olmaz.

Soru: Türkiye'nin elindeki su kaynaklarının paylaşımı konusunda Araplarla arasında bir gerginlik vardır. Bu gerginliğin Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilere ne tür bir etki yapması beklenebilir?

Yigal Lavie: Bu sorunun Suriye, Türkiye ve Irak arasında çözümleneceğine inanıyorum. Ve son dönemde bu üç ülke arasında böyle bir anlaşma yapıldı. Ama bunun İsrail ile ilişkiler açısından bir etki yapacağına inanmıyorum.

Türkiye ile İsrail arasında diğer ortak çıkarlar konusunda da çalışmalar olacaktır. Ümit ediyorum ki Suriye-Irak ve Türkiye arasındaki bu problem bir savaş hali olmadan çözülecektir.

Toktamış Ateş: Türkiye İsrail ilişkisi Araplardan bağımsızdır. Türkiye ancak 3. Dünya ülkeleriyle ilişkilerini sıcaklaştırmak amacıyla İsrail'e 60'lardan sonra soğuk davranmıştır. Örneğin elçilik düzeyinde temsil edilmez. Ancak İsrail bunu sorun yapmamıştır. Bunun Türkiye'nin iç sorunlarından kaynaklandığını kabullenir. Uzun vadede Türkiye ile İsrail arasında bir sorun yoktur.

Cengiz Çandar: Bir kere gerginlik yok. Gerginlikten çok kuşku var. Geleceğe dönük adı konmamış gizli rekabetler var. İsrail ile ilişkilerini ne şekilde etkiler? Bir kere İsrail'in büyük su sıkıntısı var. İkinci ise bu sıkıntılarının Türkiye tarafından giderileceği kanısında. Bu bakımdan İsrail'in isteği Türkiye'nin isteğinden çok farklı değil. Burada genel anlamda Türkiye ve İsrail'in çıkarları uyuyor. Fakat bir de Türkiye'nin iç politika dengeleri var. Yani Türkiye İsrail'e yakın bir politikayı da iç politika dengeleri nedeniyle kolay oynayamadığı için çok radikal adımlar atılamadı. Türkiye Arapları incitmekten çok, kendi iç politikasındaki Arapçı ve Anti-İsrailci kesimlerin tepkisini belirli sınırlar içinde tutmak veya sınırları aşmamak çabasında oldu.

Soru: Nil, Mısır'a hayat vermektedir. Fakat Nil Nehri Mısır'a ait olmadığı gibi, Mısır'ı yaşatacak başka bir su kaynağı da yoktur. Özellikle Mısır'a giren Nil sularının % 80'ini sağlayan Mavi Nil ve Atbara'yı denetleyen Etiyopya ile Beyaz Nil'i denetleyen Uganda ve Sudan'ın bu nehirlerle gemi vurma planları var. Bu durumda Suriye'nin Türkiye karşısında düşmüş olduğu duruma Mısır, Uganda ve Sudan karşısında düşmektedir. Acaba bu durum, özellikle Irak-Türkiye ve Suriye arasındaki su sorunu da Mısır'ın ister istemez bağımsız bir dış politika izlemesine engel olmuyor mu?

Cengiz Çandar: Mısırlıların, su konusunda, hem Arap dayanışması hem de Arap liderliğini hissettirme gibi nedenlerden dolayı Suriye'yi kollar gibi bir halleri var. Kasım ayında İstanbul'da toplanması tasarlanan Su Konferansının engellenmesi için asıl Mısır çok uğraştı. O anlamda, Mısır'ın da

diğer Arap ülkelerine benzeyen bir konumu var, kaynak ülke değil "Down Stream" denilen nehirin akış yönündeki ülke durumunda. O bakımdan Mısır dış politikası, Türk dış politikasıyla en azından psikolojik açıdan çelişebilecektir. Konumu itibarıyla Mısır, Etiyopya, Uganda ve Sudan karşısında düşmüş duruma düşüyor. Onun için psikolojik faktörün dış politikaya etkisi olur. Fakat Mısır dünya ve bölge dengeleri açısından o kadar hayati bir ülke ki Uganda ve Etiyopya'ya Mısır'ı dünyada kimse yedirmez. Mısır'ın kendisi de yedirmez kendisini.

Soru: 2000'li yıllarda su savaşı neden olabilir mi? Böyle bir savaş durumunu engellemek için neler yapılabilir?

Cengiz Çandar: Savaşa neden olamaz denemez. Engellenmesi için ise işte bir şans Ortadoğu Barış Konferansı süreci içinde bölgesel sorunlar görüşüleceği zaman Ortadoğu'daki suların nasıl kullanılacağı da görüşülecek. İkincisi gene bölgesel sorunlar alt başlığı altında konuşulacak konulardan biri de Ortadoğu'da silahsızlanma ve güvenlik meseleleri. Yani bunlar atbaşı gittiği ölçüde Ortadoğu'da bir güven ortamı geliştiği ve Ortadoğu ülkelerinin ciddi önyargılardan ve rekabetlerden kendilerini sıyrıp bölge çapında işbirliğine yönelmeleri ve bunu içine sindirebilmeleri durumunda, bu en istenmeyecek ve aşırı ihtilaf biçimi olan savaş önlenabilir. Bu konuda iyimser olmak için sebep var. (...)

(...) Bir de tabii Ortadoğu ülkelerinden demokratikleşmeye çoğulcu parlamenter rejimlere doğru bir geçiş sürecinin yaşanması gerekir. Türkiye'nin muhatap olarak karşısında otokratik rejimleri bulmasının getirdiği zorluklar var. Ortadoğu ülkelerinde rejim değişiklikleri çılgırı açılırsın, demokratik rejimler arasındaki ilişkiler daha kolay olacaktır. O da, sanırım, suyun ve diğer ekonomik kaynakların rasyonel kullanımı için gerekli olan ön şartları getirir. Aksi halde otokratik rejimler, yaptıkları çıkışlarla kendi kamuoylarına o kadar angaje hale geliyorlar ki, bir su meselesi birdenbire halkın dikkatini icat edilmiş bir dış güce yöneltmeye yarıyor. Halbuki "su" meselesi, suya kaynağında ortak olma meselesi değil. Suyun kullanımı ile ilgili teknoloji meselesi, rasyonel kullanma gibi bir sürü teknik mesele var. Ama bu tür rejimlerle çok zor. Rejim değişiklikleri de bu ihtimali ortadan kaldırmak için şart.

Samî Kohen: Savaşın çıkmaması için Ortadoğu'da, bu su potansiyelinin birlikte kullanılması gerekiyor. Ama uluslararası ilişkiler hep bu şekilde bir tatlılıkla, bir işbirliği ile cereyan etmiyor. Sürtüşmeler vardır. Ve su bu sürtüşmelerin konusu haline gelirse gerçekten savaş çıkabilir. Mesela bugünkü gördüğümüz sürtüşmeler devam ederse, örneğin Araplar ve İsrail arasındaki sürtüşmeler devam ederse, bu su senin veya benimdir diye kavga çıkabilir. Bundan önce başka konularla ilgili olan çatışmalar, bu sefer su yüzünden çıkabilir. O-

nun için, su meselesi daha işin başındayken ciddi olarak ele alınmalıdır. Bu yüzden ortaya kimin attığı önemsenmeksizin "barış suyu projesi"nin hemen ciddiye alınması gerekir.

Yigal Lavie: İlk olarak, su sorununa şöyle bir çözüm olabilir. 2000'li yıllara doğru teknolojinin ilerlemesi ile belki daha ucuza deniz suyu içme suyuna çevrilebilecek ve çöllerdeki tuzlu su da içme suyuna çevrilebilecek.

İkinci olarak, suyu ortak olarak kullanan ülkelerin bir anlaşma yapması ve bu anlaşmanın uzun süreli olması su yüzünden ortaya çıkabilecek gerginlikleri önleyebilir.

Soru: "Barış suyu projesi"nin oluşturulmasının önündeki siyasal ve ekonomik engeller nelerdir? Ve bu projenin gerçekleşmesi halinde bölge barışına ve ekonomisine yapacağı katkı nedir?

Cengiz Çandar: Barış suyu projesinin önünde hiçbir ekonomik engel yok. Fizibilite hesapları yapılmış, uluslararası kaynakları bulunmuş ya da çok kolaylıkla bulunabilecek bir projedir. Asıl siyasal bir engel var. Bu siyasal engel Arap siyasal zihniyetidir. Bu barış suyu projesinin uygulamaya dönüşmesini istemiyorlar. Ve yalnız Suriye değil Suudi Arabistan da istemiyor. Ve asıl bu projenin önüne barikat diken Suudi Arabistan'dır. Siyasal engel var. Bu da Arap siyasal zihniyeti ile ilgilidir. Yani 1920 öncesindeki gibi Türkiye'nin güç toplamasının, eskiden olduğu gibi bölgede yönetici faktör haline gelir, endişesini Arapların taşınması ile ilgilidir. Yoksa ekonomik bir engel yok ve bu zihniyet değiştiği oranda bundan en fazla yararlanacak olan onlardır.

Cihan Akerson: Siyasal yönden Türkiye bir ağırlık kazanacaktır. Ekonomik yönden bu proje bedava olmayacağından petrole karşı su bir denge olacaktır. Bugüne kadar kullanmadığımız kaynağı da kullanmış olacağız.

Bu iş için bir konsorsiyum gerekir. Amerikalılar istiyor. Ancak Arapların da katılması gerekiyor. Tıpkı bir petrol boru hattı gibi çok pahalı bir proje, uzun vadede Yemen'e kadar inmesi düşünüyor. Tabi burada denizden su alma tesislerini kuran çok uluslu şirketlerin çıkar çatışmaları da var. Bu yüzden engellemeler doğabilir. Siyasal etken olarak Araplar'ın Türkiye yüzünden bir çekincesi var. İster gibi görünmekle beraber Türkiye'nin bölgede tekrar egemen güç olacağı korkusundan projeye pek sıcak bakmıyorlar.

Yigal Lavie: Temel olarak zirai üretimde büyük bir artış olacak. Bütün bölge ülkeleri bu alanda gelişmeler kaydedecekler. Ve insanların yerleşim alanları çok daha artacak. Çünkü bu insanların su ihtiyaçları karşılanmış olacak. Ama bu verdiğim cevap çok teoriktir. Çünkü bu projeyi gerçekleştirmeden önce, projenin fiyatlarını çok iyi hesaplamak gerekir. Eğer bu projenin Ortadoğu ülkelere maliyeti diğer yollardan daha pahalıya gelirse o zaman bu projenin hiç bir yardımı olmaz.

Sami Kohen: Türkiye için avantajı şu. Bizim gerçekten fazla suyumuz var. Bu proje Ceyhan ve Seyhan nehirleri üzerinde oluşturuluyor. Fazla suyumuz olduğuna göre, bundan başka ülkelerin yararlanmasından da bir zarar görülüyor. Bunların sudan yararlanması demek, bizim de kâr sağlamanız demektir. Bu su parasız olmayacaktır. Öyleyse Türkiye bu sudan hem bir ek gelir sağlayacaktır, hem de siyasal etkinliğe sahip olacaktır. Suyun vanası kimdeyse, onun bir söz hakkı var demektir. O bakımdan Türkiye bundan çok kârlı çıkar. Diğer ülkelere gelince; yani Körfez ülkeleri, çöl ülkelere, bu suyun gelmesi toprağı canlandırması demektir. Ve bu ülkelere nüfus giderek fazlalaşmakta, nüfus patlaması olmaktadır. Ve bu insanların suya ihtiyaçları vardır. Su gelirse onlar tüm ihtiyaçlarını karşılayacak duruma gelirler. Mesela İsrail'de Necef Çölü'nün bir tarım havzası haline getirilmesi olası. Türkiye bu suyu sağlarsa, bu ülkelerin kalkınması çok çabuklaşacaktır. Tarımda, ekonomide bir devrim olacaktır. Bu bakımdan hem Türkiye, hem de diğer Körfez ülkeleri için çok yararlı olacaktır. Bölge için de yararlı olacaktır. Çünkü bölgeye yeni bir anlayış getirecektir. Bu projeyi gerçekleştirebilecek krediler bulunabilir. Teknik yönden de bu proje gerçekleştirilebilir. Yani tek engel siyasaldır. Ortadoğu kaynaklı bir bölge. Herkes herkese düşman. Arap-İsrail düşmanlığı, Irak diğer devletler düşmanlığı... Siyasal sürdürüşmeler, ülkeler arası anlaşmazlıklar tek engel. Bu ülkeler anlaşmazlıkları bir tarafa bırakıp, suyu önemserlerse bu siyasal engel de ortadan kalkar. Fakat şimdilik böyle bir engel var.

Toktamış Ateş: En basitinden Suriye ve Irak böyle bir suyun topraklarından geçmesine izin vermez. O zaman bu boruları denizden geçirmek gerekir ki maliyeti oldukça fazladır. Böyle bir projenin uygulanabilmesi için en azından Suriye'nin de buna katılması gerekir. Suriye de böyle bir şeye katılmaz.

Soru: Neden katılmaz?

Toktamış Ateş: İki nedenden dolayı katılmaz. Bir kere verilen suyun kendi suyu olduğunu düşünür. İkincisi de Türkiye'nin güçlenmesini istemesinden kaynaklanır.

Görüşülenler:

Prof. Dr. Toktamış Ateş (İ.Ü. İkt. Fak.)

Yigal Lavie (İsrail İstanbul Başkonsolosu)

Cengiz Çandar (Sabah)

Sami Kohen (Milliyet)

Cihan Akerson (Milliyet)

YENİ DÜNYA DÜZENİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Dr. Sertif DEMİR
Ekonomist

GİRİŞ

İnsanoğlunun dünyayı yeniden biçimlendirme ve kendi ideolojileri doğrultusunda dünyayı yöneltme istekleri tarih boyunca zaman zaman ortaya çıkmış ve tarihi perspektif içerisinde uygun koşullar bulunduğu takdirde varlığını ve etkinliğini sürdürmüştür. Global Dünya Düzeni kurma istekleri ile ilgili olarak özellikle son yarım yüzyıl içinde ortaya çıkan görüşler etkinlikleri bakımından dikkati çekmektedirler. Son yarımyüzyıl içerisinde dikkate değer Global Dünya Düzeni ile ilgili görüşlerin birincisi, Nazilerin 1930 ve 1940'larda yeni bir dünya kurma fikridir. Bu ilk Global Dünya Düzeni'nin pratiğe geçişi kanlı olmuş, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortadan kalkmıştır. Global düzenin ikinci uygulaması, 1970'lerde Gelişmekte Olan Ülkeler tarafından olgunlaştırılan "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" fikridir. "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" olgusu sayesinde gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerini gerçekleştirebileceği ve gelişmiş zengin ülkelerle olan ekonomik gelişme farklılığını azaltabileceği bekleniyordu. Ancak Güney Kore gibi özel siyasal ve ekonomik koşullara sahip olan ülkeler dışında, az gelişmiş ülkelerin çoğunluğu arzu edilen performansı gösterememişler ve başarılı olamamışlardır. Global düşünceden istenen Kuzey-Güney farkının kapanması ise gerçekleşmemiştir.

Üçüncü "Yeni Global Düzenin" istekliliği ve gerçekleşmesi üzerindeki tartışmalar, Berlin duvarının yıkılması ve Doğu Avrupa'da politik demokrasi ve çok partili sisteme geçişten sonra başlamıştır. Tartışmalar soğuk savaş ve süper güç çekişmesinin bitmesinden sonra da devam etmiştir. Doğu Avrupa'da ve dağılan Sovyetler Birliği'nde politik demokrasinin gelişmesinden sonra Batılı politikacılar, bu ülkelerden Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kararları çerçevesinde demokratik hakların gerçekleşmesini istemişlerdir. Bu yüzden yeni global düzen ilk safhada "Yeni Global Demokratik Düzen" olarak ifade edilebilir. Durumun nedenselliği ve dayandığı gerçekler bellidir. Doğu Avrupa'daki ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinde durum tamamıyla belli değildir. İlk önce Batı demokrasilerinin kabul ettiği temel evrensel kurallar, bu ülkelerin de uygulayarak demokrasiye yönelmesini sağlamak istemişlerdir.

Yeni Dünya Düzeni'nin bu ilk safhasında artık savaşların olmayacağı, askeri ittifak örgütlerinin çift kutuplu dünya denge döneminde olduğu gibi önem taşımayacağı, dünyada mutluluk ve refahın egemen olacağı konuşulmaya başlanmıştır.

Özetle 1990-91 yıllarında çift kutuplu denge bozulması, Doğu Avrupa'daki beklenmedik köktenci değişiklikler nedeniyle dünyada üçüncü

kez "Yeni Global Düzen" fikri konuşulmaya başlanmıştır.

Yeni Dünya Düzeni adı altında kavramlaşan bu fikirler Körfez krizinin ardından daha çok taraf tar toplamaya başlamıştır.

YENİ DÜNYA DÜZENİNE YÖNELTİLEBİLECEK ELEŞTİRİLER

Yeni Dünya Düzeni'nin bu günkü fikri yapısının bazı eksiklikleri ve eleştirilecek yönleri bulunmaktadır.

Bunlardan bir tanesi, Yeni Dünya Düzeni'nin, kurmak istedikleri dünya düzeni hakkında teorik düzeyde fikirler belirtilmiş olmasına rağmen nasıl uygulanacağı üzerinde fazla durulmamış ve kurmak istedikleri düzenin arkasındaki anlam belirsiz kalmıştır. Bu eksiklik önceki iki görüşte de kendini göstermiştir. Modelden ziyade genel amaçlar üzerinde durulmuştur. Bunun en belirgin özelliği Nazilerin olayında ortaya çıkmıştır. Kuramsal düzeyde belirtilen ile, işgal süresince Nazilerin yaptıkları arasındaki çelişkiden görülmüştür. Amaçlar açıkça ve genişçe belirtilmesine rağmen, nasıl uygulanacağı üzerinde fazla durulmamıştır. Son Global Dünya Düzeni ile ilgili görüşlerde tüm insanların eşit haklar altında yaşayacağını, ülkelerin sorunlarını barışçı yoldan ve Birleşmiş Milletler Örgütü aracılığıyla çözümleneceği gibi genel amaçlar üzerinde durulmaktadır. Ekonomik ve siyasal araçların nasıl uygulanacağı üzerinde fazla durulmamaktadır. Somut politikalar üretilerek uygulamaya geçilememektedir.

Yeni Dünya Düzeni'ne yönlendirilecek diğer bir eleştiri ise, Global Dünya Düzeni'nin, özellikle Doğu Avrupa, dağılan Sovyet Cumhuriyetleri arasında ve Yugoslavya'da meydana gelen çatışmalarda etkisiz kalmasıdır. Doğu Avrupa'daki ve eski Sovyetler Birliği'ndeki dönüşümün daha uzun sürede, daha çetin ve karışık olacağı değerlendirilmektedir. Bu durum KASIM 1989'daki coşku sırasında pek hissedilmemişti. Çünkü olayların nasıl gelişeceği hem bilinmiyor hem de o coşku esnasında bunlar düşünülüyordu. Bugün Sovyetler Birliği parçalanmış ve 15 tane yeni devlet ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan bu devletler arasında, Sovyetler Birliği'nin askeri miras paylaşımı ve etnik çatışmalar, devletlerin geleceği hakkında belirsiz ve karamsar tablolar çizmeye neden olmaktadır. Ermenistan ve Azerbaycan arasında meydana gelen çatışmalarda, Ermenistan açıkça haksız ve zorba birisi olmasına rağmen, Global Dünya Düzeni kurmak isteyenler tarafından gizli silah yardımı yapılmaktadır. Diğer yandan Yugoslavya'da meydana gelen çatışmalarda, Global Dünya Düzeni kurucuları, kendisine etnik bakımdan yakın olan Hırvatistan ve Slovanya'ya her türlü desteği vermeleri ve bağımsızlıklarını tanımalarına rağmen, diğer cumhuriyetlere gereken yardımı vermemektedirler.

Körfez krizinin bir boyutu Yeni Düzen'in ge-

rekliliğini kesin olarak ortaya çıkarmışsa da diğer bir boyutu da Yeni Dünya Düzeni'ni eleştiren bir yaklaşım getirmektedir. Özellikle IRAK'ın güç kullanarak zayıf bir komşu ülkeyi kendi topraklarına kattığını belirtmesi günümüzde artık fetih yoluyla toprak kazanımının olamayacağı anlayışına ters düşmektedir. IRAK'ın bu davranışı yeni bir dünya düzeninin gerekliliğini ve bir düzen içinde bu tür eylemleri yasaklayan ve gerektiğinde yaptırım uygulayan bir mekanizmanın kurulmasını gerekli kılmaktadır. Körfez Krizi'nde, madalyonun diğer yüzü Batı'nın bu tür olaylardaki tavrı ve bakış açısıdır. Bu bakış açısı bir kısım Arap ve İslam ülkelerini karşısına almıştır. Bu kesim, özellikle belirgin şekilde, uluslararası hukukta, bir ülkeyi peşin olarak suçlu gören Batı adalet anlayışına karşı tepki göstermektedirler. Onların sordukları, İsrail gibi ülkelerin uzun süredir BM kararlarına hiç uymazken, neden BM kararlarına son uymayan ülkenin en önce cezalandırıldığıdır?

Yüzyıllardan beri meydana gelen kültür değişmelerine ve günümüz medya teknolojisi, ülkeleri daha da yakınlaştırmasına rağmen ülkelerarası algılama ve yorumlama farklılığı devam etmektedir. Bunun en belirgin örneği Körfez Krizi'nde görülmüştür. Batı için Körfezde olan bellidir; bir ülke ufak ve güçsüz bir komşusunu işgal etmiştir. Bu durum, uluslararası hukuk kurallarına aykırıdır ve mutlaka cezalandırılması gereklidir. Durum IRAK açısından farklı görülmektedir. On yıl önce Humeyni adında bir şeytanla doğuşmesi için kışkırtılmıştı. Arap kardeşleri para yardımı, Batılı devletler ise silah yardımı yapacaklarına söz verdiler. Ancak savaş bittiğinde IRAK savaşın başından daha kötü duruma düşmüştü ve savaşın sonunda 70 milyon dolar borç altına girmişti. Diğer yandan Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri OPEC tarafından belirtilen kotaları aşarak 1990 yılının ilk altı ayında petrol fiyatlarını varil başına 21 dolardan 16 dolara düşürmeleri IRAK'ı daha da kötü duruma düşürmüştü. Varil başına 5 dolarlık bir fiyat düşürülüşü 6 aylık bir süre zarfında IRAK'ın 5 milyar dolarlık gelir kaybetmesine yol açmıştır. * IRAK bu ve diğer nedenleri ileri sürerek, KUVEYT'i işgal etmiştir. Buradan şu sonucu çıkartmak mümkün olabilir; Batı için uygun olan her şey, Araplar ve İslam dünyası için uygun olmayabilir. Dolayısıyla Yeni Dünya Düzeni ülkelerarası farklı algılamayı gözetten bir anlayışa sahip olmalıdır.

Yeni Dünya Düzeni'nin eleştirilen konularından bir tanesi de ABD'nin askeri, sanayi ve ekonomik tek güç olarak ortaya çıkmasından sonra, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşları kendi amaçları doğrultusunda kullanma eğiliminde olmasıdır.

NASIL BİR YENİ DÜNYA DÜZENİ?

Şimdi Yeni Dünya Düzeni'nin hangi temelle-

* Lois Emmerji, Economic Security Issues For a New Global ORDER, Development Dergisi 1991-1

re dayandırılması gerektiği konusunu tartışalım.

Doğu Avrupa ve Körfez krizi ile ilgili olarak yukarıda belirtilen ifadeler, Yeni Dünya Düzeni'nin hem güvenlik hem de ekonomik boyutlara sahip olmasını göstermiştir. Bunun yanı sıra yeni yapıya uygun olarak yeni konsept ve kuruluşlara ihtiyaç olduğudur.

Şimdi bunları sıra ile inceleyelim:

a. Birinci husus; Çift kutuplu denge döneminde var olan ve hala varlığını sürdüren kuruluşların modernize edilememesi ve yenilenememesidir. Özellikle soğuk savaş döneminin özelliklerine uygun olarak kurulmuş organizasyonların, aynı kuruluş amacıyla Yeni Dünya Düzeni'nde varlığını sürdürmesi imkansız olduğu kanısındayız. Bunlardan biri ve en önemlisi NATO'dur. Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Avrupa'yı korumak amacıyla kurulan örgüt, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte amaçsız kalmıştır. Bu kuruluş yeni düzene uygun olarak yeniden şekillendirilmelidir.

b. İkinci olarak belirtilmek istenen ise Marshall planıdır. Bu başarılı Avrupa iyileştirme programı, 1950'lerin başında uygulanmıştır. Avrupa'nın savaş sonrası restorasyonunda büyük katkısı olmuştur. Ancak bu plan ikinci kez uygulamaya konmamıştır. Günümüzde uygulanacak şekilde modernize edilememiştir.

c. Üçüncü olarak ifade edilmek istenen amaçsız duruma düşen bölgesel ittifaklar tekrar canlandırılmamıştır.

Tüm bu olumsuzlukları giderecek yeni yapı nasıl olmalıdır? Birinci husus daha öncede ifade edildiği üzere yeni konsept ve kuruluşlar üzerinde düşünülmesi ve tartışılması gerekmektedir. Buradaki başlangıç noktası ABD'nin dünya ekonomisi üzerindeki hegemonyasının bittiği ve dünya ekonomisinin çok kutuplu ekonomiye yöneldiği gerçeği oluşturabilir. Yeni ekonomik kutupların kesin bir şekilde ABD ve Japonya'yı içereceğidir. Belki ilkeri safhalarda eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden bazıları ile Çin ve Brezilya gibi ülkeleri de kapsayabilmektedir. Bu eğilimin gittikçe artan bir şekilde askeri çok kutupluluğa yönelebileceği beklenmelidir. Bunu şimdiden görmek mümkündür. Hiç unutulmaması gereken bir hususta ekonomik gücün zamanla askeri güce yönelebileceğidir. İnsanlık tarihinde bunun aksi hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Fransa ve Almanya'nın kendi aralarında bir Avrupa Ordusu kurma çabaları bunun bir işaretidir. Belki ileride Japonya'da bölgedeki olaylara müdahale edebilecek bir ordu kuranabilir. Ekonomik güce sahip olan Almanya'nın bu gücü askeri bir güç yaratmak için kullanıyorsa, aynı şekilde Japonya'nın

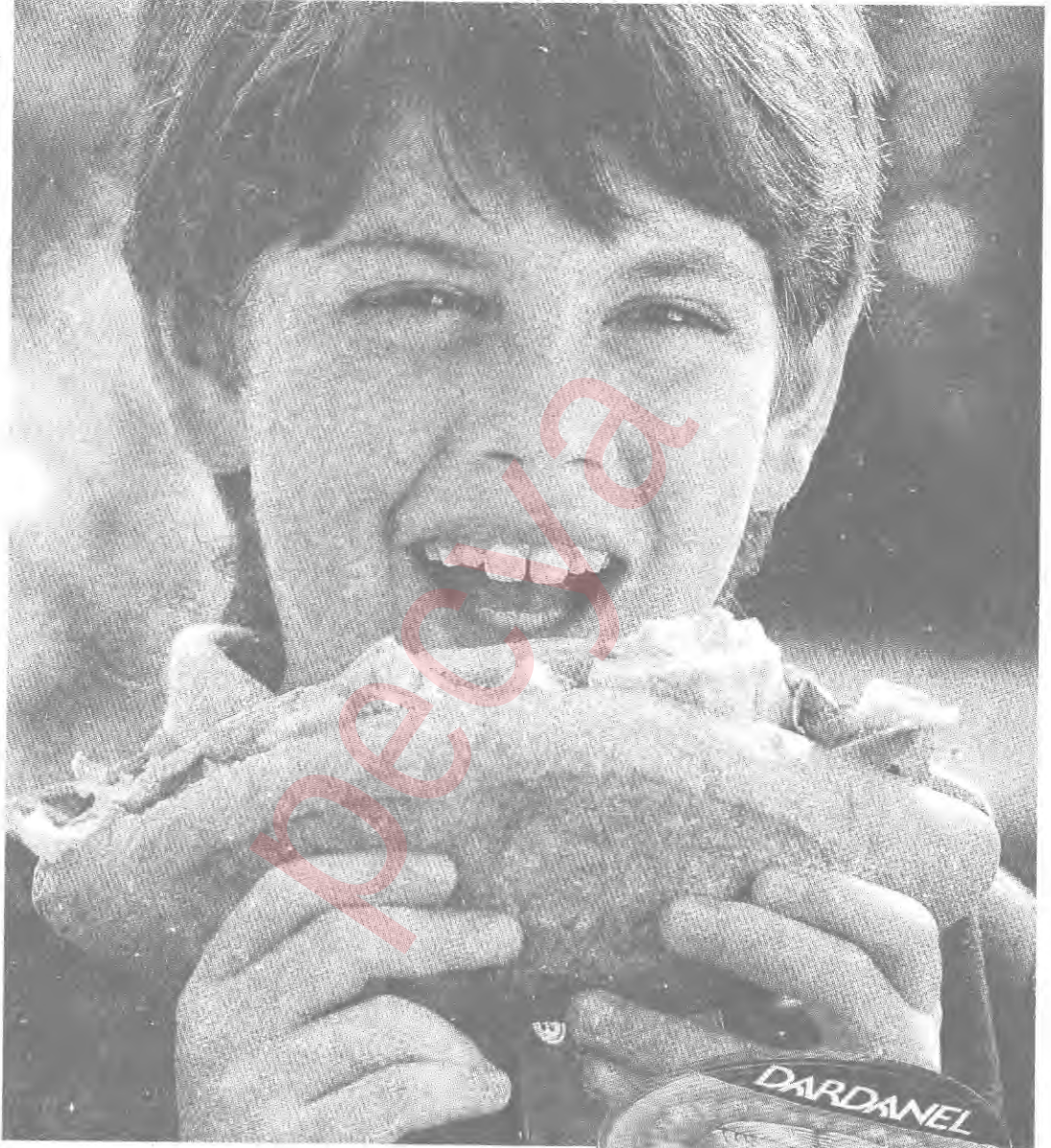
benzer bir çaba içinde bulunabileceği göz ardı edilmemelidir. (Japon Parlamentosu bu günlerde, anayasalarında yasak olan dış ülkelere asker gönderme konusunu tartışmaktadır). İşte burada NATO'nun yeniden düşünülmesi ve kabuk değiştirilmesi ortaya çıkıyor. NATO gibi diğer bölgesel güvenlik ittifaklarının bölgesel güvenlik zinciri olan askeri güvenlik antlaşmasıyla yer değiştirmesi önem arz etmektedir. NATO'nun böyle bir yapı değişikliğine gitme eğiliminde olduğu, son NATO Dışişleri Bakanlar Toplantısında (Haziran 1992'de) görülmüştür. Toplantıda NATO'nun, AGİK'in bir barış gücü ordusu olduğu kabul edilmiş ve NATO dışındaki bölgelere de (alan dışı) müdahale etme imkanı yaratmıştır.

Yeni Dünya Düzeni'nin oluşmasında ikinci önemli husus dünya ekonomisinin bugün ve yarınların en büyük sorunuyla ilgilenmemesi ve çözümlenememesidir. Bu tehlike de insanoğlunun üçte birinin dünya ekonomisinin nimetlerinden faydalanamaması ve gittikçe yoksulluğa doğru itilmesidir. Dünyadaki bu farklılık çeşitli sosyal patlamalara, uluslararası göçmen hareketlerine ve zengin Batılıları şaşırtan değişikliklere yol açabilir. Bu ise Yeni Dünya Düzeni olgusunun gerçekleşmesini tehlikeye düşürebilir. Bu yüzden bölgesel değişikliklere uygun ve günün ihtiyaçlarına cevap verebilen yeni bir global Marshall planı uygulamak zorundadır. Yeni Marshall planı, 1970'lerdeki Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'in gerçekleştirmek istediği amaçları da sağlayabilir. Bu nedenle dünya ekonomisine hakim olan ülke ve örgütlerin tüm insanoğlunun daha mutlu ve refah içinde yaşamasını sağlayacak dengeli ekonomik politikaların uygulanması Yeni Dünya Düzeni'nin devamlılığı için önemlidir.

SONUÇ

Sonuç olarak ihtiyaç duyulan, bölgesel durumları da içeren Global Güvenlik Antlaşması ve bölgesel boyutları olan Global Ekonomik Antlaşması yaratılmasıdır. Tüm yapıyı kontrol etmek için bölgesel kolları olan yeni kuruluşların ve yeni organizasyonların Yeni Dünya Düzeni'nin de temel taşları olacak şekilde bir düzenlemeye gidilmelidir. Ancak yeni bir düzenlemeye gidilirken, ülkelerarası algılama farklılıklarını göz ardı etmeyen ve yeni kuruluş ve oluşumların, büyük devletlerin diğer devletleri kendi amaçları doğrultusunda kullanmasını veya bu organizasyonların küçük devletler üzerinde baskı aracı olarak kullanılmasını önleyen bir sistemin kendi içinde kurulması gerekmektedir. İşte o zaman "Yeni Dünya Düzeni" tüm ülkelerin içtenlikle benimseyebileceği bir global dünya düzeni olabilir ve uzun bir zaman periyodunda varlığını sürdürebilir.

**Çocukların gelişmesinde gerekli
A ve D vitaminleri ne ette, ne tavukta,
yalnızca balıkta vardır.**

**Sağlığınız için yeterince
balık yiyor musunuz?**

DARDANEL®

TON

DOĞAL EVRİM KURAMI AÇISINDAN SAVAŞ KAVRAMI

Kaan H. ÖKTEN
Uluslararası İlişkiler Araştırma ve
Kültür Klübü

Bu yazıda, evrim kuramı çerçevesinde geliştirilmiş olan bir genel dünya görüşünden hareketle "savaş" olayının anlamsızlığını, böylece de savaşın neden "suç" olduğunu anlatmaya çalışacağım. Bu amaçla yazımı üç bölüme ayırdım: ilk önce "doğal evrim kuramının" ne olduğunu, daha sonra "savaşın" ne anlama geldiğini, son olarak da "savaşın anlamsızlığını" gözler önüne sermeye çalışacağım.

I. DOĞAL EVRİM KURAMI

Dünya üzerinde bulunan canlıların nasıl ve niçin ortaya çıktıklarını araştırmaya koyulan bilim adamları "doğal evrim" denilen olgusal süreci keşfettiklerinde, bu keşfin hangi boyutlara gelebileceğini henüz kestirememişlerdi. Çünkü zamanla "doğal evrim" gözlemi, bir "doğal evrim kuramına" dönüşmüş, bu yolla da yalnızca dünya üzerindeki canlı gelişimi değil, tüm evrenin oluşumuna ait yepyeni bir kuramsal yapı ve düşünüş çerçevesi yaratılmış oluyordu.

Bu kuramı kısaca şöyle açıklayabiliriz: Evren denilen "süreklilik", yaklaşık 15 ile 20 milyar yıl önce "alan dalgalanması" denilen bir rölativite fiziki olayı ile "ortaya çıktı". Burada önemli olan, bu oluşum süreci içinde hiçbir madde aktarımının gerçekleşmemiş olmasıdır, herşey kendi içinden ortaya çıkmıştır! Evrene bundan "sonra" da hiçbir madde aktarımında bulunulmadığı için evrende bulunanların tümü (biz de dahil olmak üzere) 15 ile 20 milyar yıl önceki halleriyle varolmaktadırlar...

Doğal evrim sürecinin en önemli yanı, bir "süreç" olmasıdır, bu nedenle de durağan değil değişken ve hareketli olmasıdır. Herşey akıp gitmektedir, herşey zaman içinde değişmektedir. Bu hareketlilik ilkesi, dünyada "hayatın"da oluşumuna nedendir. Çünkü burada, "taş taş üstüne koyma" denilen bir yöntemle iş görülmektedir: Teknik tabiri "evrimleşme" olan bu yöntemde, atılan her adımdan sonra yeni bir adım atılmakta, eski adımlar unutulmamakta ama her adım bir önceki adımdan biraz daha başka olmaktadır. Bu şekilde küçük sapmalar yaparak büyük "eserler" meydana getirilmektedir. Örneğin bu eserler arasında en göze çarpanı olarak "savaşçı" bir doğaya sahip olan biz insanlar sayılabilir.

II. SAVAŞ

Herkes savaştan korkar, hatta savaştan nefret edenler¹ bile var. Örneğin yaşlılar sürekli olarak savaş yıllarının acılarını, ızdıraplarını dile getirip dururlar. Ama tüm bunlara rağmen insanlar savaşmaktadırlar. Görünen odur ki, savaşa devam edeceklerdir.

Yakın Doğu dinleri savaş ve savaşmak ko-

nusuna nasıl bakıyorlar? Bunu en güzel bu dinlerin kutsal kitaplarından öğrenebiliriz. Örneğin Hıristiyanların kutsal kitabı olan Kitab-ı Mukaddes'te şu bölüm yer almaktadır:

"Savaşta ve savaş haberlerinden işiteceksiniz. Ancak bunlardan korkmamaya bakın. Çünkü bunların hepsi de gereklidir ve henüz sonu gelmemiştir."

Eski Ahid, Joel,
Bâb 3: 10.

Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'de de buna benzer ayetler yer almaktadır:

"Gerçi hoşunuza gitmez ama, size savaş farz kılındı. Bazen hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

Bakara Suresi,
Ayet 216.

Buradan şu sonucu hiç çekinmeden çıkartabiliriz: Ayet-i kelimelerin indirilmiş sebepleri her ne olursa olsun ya da her ne zaman olursa olsun, savaşmak dünyanın en büyük iki dinince "farz" kılınmıştır. Bunun tersini iddia etmek kutsal kitaplarla bağdaşmaz.

Peki sosyal bilimciler savaş olgusu hakkında ne demektedirler? "Çözümlemeyen anlamazlıklara karşı en şiddetli ve radikal devlet aksiyonu, savaş'tır. Savaş, Karl von Clausewitz'in deyişiyle, devletlerin kan pahasına hesaplaşmalarıdır.

3.500 yıllık ["medenî"] tarih boyunca savaşızsız yılların sayısı 275'ten ibarettir. (...) İsviçreli hukukçu Emer de Vattel, harplerin birer vahşet gösterisi olmaktan kurtararak uygar bir zihniyet ortamında ve kurallar çerçevesinde yürütülmesini istemiştir.

(...) Quincy Wright'in rakamlarına göre, Birinci Dünya Savaşı 9 [dokuz] milyon askerin ve 30 [otuz] milyon sivilin hayatına mal olmuştur. İkinci Dünya Harbi'nde ise ölü tutarı 17 [onyedi] milyon asker ve 34 [otuzdört] milyon sivil olup, savaşan ülkelerde her bin nüfusa 67 [altmışyedi] can kaybı düşmektedir. ²

Savaşların ne gibi acılara yol açtıklarını iki örnekle göstermek istiyorum. Bunlardan birisi Hiroşima'ya diğeri Nagasaki'ye atılan atom bombasının görgü tanıklarına ait açıklamalardır:

"Gördüğüm herşey sanki belleğime kazınıyordu. Yakındaki bir parkta yakılmak üzere çok sayıda insan cesedi yığılmışlardı. Ağır yaralı insanlar üstüme doğru yürüyorlardı. Ancak beni en çok etkileyen şey, elbiseleri paramparça olmuş ve derileri soyulmuş kız çocuklarıydı, o gencecik kızlardı. Galiba hep

hakkında okuduğum cehennem bu olmalıydı. Daha önce böyle bir şey hiç görmemiştim. Bir cehennem varsa eğer, mutlaka böyle bir şey olmalı idi." ³

"İnsanların üzerlerinde çok az elbise vardı. Hatta çoğunda hiç yoktu. İçlerinden gelen bir inlemeyle yavaş yavaş yürüyorlardı. Sanki cehennemin derinlerinden geliyorlarmışçasına inliyorlardı. Yüzleri ise sapsarıydı. Adeta yüzlerinde birer maske vardı. Bir an için bir rüyaya daldığımı ve aynı yöne hareket eden hayaletler gördüğümü sandım. Bu, çocukken gördüğüm bir kâbus hayaldi çünkü." ⁴

Bence savaş hakkında bu anlatılanlardan sonra konuşmak, eski tabiri ile "abesle iştigal etmek"ten başka bir şey olmaz. Bu nedenle bu kadarla yetineceğiz bu bölümde.

III. DOĞAL EVRİM AÇISINDAN SAVAŞIN ANLAMSIZLIĞI

Şu ana kadar anlattıklarımız, insana inanılmaz gibi geliyor. Bir yanda 15-20 milyar yıllık bir doğal evrim süreci, öte yanda inanılmaz bir savaş olgusu. Örneğin "savaş" denildiğinde insanın aklına gelen, çağrışım yapan ne kadar çok sözcük var: sanat, şahit, harp, telefât, ölü, yaralı kâfir, İslâm, fanatizm, inanç, yıkıntı, karne, açlık, sefalet, onur, ganimet, prestij, güç, bozgun, zafer, ... Bu liste belki de birkaç sayfa böyle devam edebilirdi. Peki "doğal evrim kuramı" dediğimizde? Çoğumuzun yanıtı, "O da ne?" olacaktır belki de.

"Doğal Evrim Kuramı" başlığı altında anlatmaya çalıştığım gibi, insanlık çok uzun bir gelişme ve evrimleşme süreci içinde ortaya çıkmıştır. Olası gelişim yollarının sayısı istatistiksel açıdan sonsuza yakınen evrimin yolu, biz insanları da içine alacak şekilde günümüz dünyasını ortaya çıkarmıştır. Biz, evrenin çocuklarıyız, her birimiz bir küçük evrendir!

Doğal evrim süreci içinde dünyadaki canlılar arasında eşine rastlanamayan bir gelişme oldu: insan beyni. İnsan beyni, doğanın şimdiye dek "yarattığı" en mükemmel ve en çarpıcı yapıdır. İnsan beyni doğal evrimin bir eseridir, bu nedenle de durağan değildir. Beynimiz, evrimleşmeye ve gelişmeye dünyaya gelen her yeni bebek ile devam etmektedir!

Ancak ikinci bölümde anlattığım "savaş" konusu bu mükemmelliğe onarılması güç bir darbe indirmektedir. İnsanlar adeta kendi beyinleriyle alay edencesine birbirlerini kesip öldürmektedirler. İşte bu durum, doğal evrim açısından pek bir anlam içermez. Çünkü savaş, yani yaşamsal gereklilik olmadığı halde öldürme hali, ⁵ evrenin oluşumunu sağlayan "alan dalgalanmasından" her birimize kadar ulaşan evrim çizgisini "istenmeyen" biçimde kesintiye uğratmaktadır. Doğal evrim kura-

mı içinde değişim, "mutasyon" denilen genetik farklılaşmalar yardımı ile olur. Bu, genetik değişimdir. Bir de dünyadaki canlılar açısından "organik değişim" denilen bir olay vardır: Burada canlı varlıkların sayısında (popülasyonda) değişimler olur. Söz konusu organik değişimin araçları çeşitlidir, örneğin bunlar arasında doğal afetleri, kuraklığı, ya da doğal düşmanları sayabiliriz. Tabii bu tartışma içinde gözümüz hemen "doğal düşman" tabirine takılacaktır. Burada "düşman" rolünü oynayanlar daima başka bir biyolojik türe mensup canlılardır. Örneğin fareler çoğalınca atmaca ve baykuşların sayısı artar. Fareler ve atmacalar ya da başkuşlar bu anlamda birbirlerinin düşmanlarıdır, çünkü birbirlerini organik değişim süreci içinde dengelemektedirler. Ama bu örneğin Ermeni-Azeri düşmanlığı gibi bir şey değildir. Çünkü doğal düşmanlar yaşamsal bir gereklilikten ve organik bir değişimden doğarlar. İnsanların ve ulusların düşmanlığı ise usdışılıktan, yani doğa dışı bir adımdan doğar! Şimdi bu anlattıklarımızın ışığı altında şunu tespit edebiliriz: Doğal evrim kuramının bize sunduğu doğal gelişim opsiyonlarının dışında bir olgu olan "savaş", bu nedenle doğal evrime aykırıdır.

Önemle vurgulamak istediğim bir başka husus da, burada tartışma konusu olanın, bir savaşın (örneğin Azeri-Ermeni, ya da ABD-İrak savaşının) meşruiyeti olmadığıdır. Bütün siyasi tasarrufların geçerli hukuki ve ahlaki meşruiyet zeminleri vardır, yoksa yaratılmaktadır. Savaşları meşru kılmak amacıyla beynimizin tüm imkanlarından ziyadesiyle yararlanıyoruz, halbuki aynı enerjiyi savaşmama yolunda sarf etmiş olsaydık kimbilir neler olabilirdi?..

Düşünen insan, kendi büyüklüğünü ve içinde yaşadığı doğanın göz alıcı güzelliğini ve ahenliğini kavrayabilmiş bir insandır, buna göre davranan birisidir. Savaş ise artık doğal evrimin kurallarına göre terkedilmiş olması gereken bir olaydır. Böyle bir gelişme doğal evrimin doğal bir sonucudur çünkü! Peki böyle bir şeyi nasıl iddia edebilirim? Buna totolojik bir önermeyle şöyle yanıt verebilirim: Eğer ben bu şekilde düşünebiliyorsam, ben doğal evrimin bir ögesi olduğuma göre, doğal evrimin bu yönde gelişme gösterdiğini iddia edebilirim. Yani doğal evrim, savaşın anlamsız olduğu yargısı yönünde ilerlediği için ben böyle düşünebiliyorum. Öyleyse savaşın doğal evrim açısından anlamsız ve gereksiz olduğunu herkese söyleyebilirim. Totolojik önermeme göre buna hakkım ve zorunluluğum vardır!

SONUÇ

Doğal evrim sürecine göre "savaş" anlamsızdır. Çünkü bütün canlılar (ve doğal ki, insan) bir mücevher gibidir, çok uzun gelişmeler sonucu bu hallerini almışlardır. Öte yandan doğal evrim çarkı dönmeye devam etmektedir. Gelişim ve değişim olanca hızıyla sürmektedir. Doğal evrimin bu amaçla kullandığı iki araç vardır: genetik ve organik değişim süreci. Savaş, bu araçların hiçbirinde mevcut değildir. Öyle ise savaş, doğal evrim açısından anlamsızdır.

Savaşları ortadan kaldırmanın belki de tek yolu, savaşın meşruiyetini sağlayan kavramları iyice gözden geçirmekten geçer. Cihad, bellum justum, hürriyet mücadelesi, demokrasi ve insan hakları koruyuculuğu, hak ve adalet bekliliği incelenmesi gereken kavramların bazılarıdır. Bu kavramları incelerken de daima "doğal evrim kuramını" ve doğanın değişim araçlarını göz önünde tutmamız gerekmektedir. Aksi halde önümüzdeki 3.500 yıl içinde yine yalnızca 275 yıl barış yaşanacaktır...

DİPNOTLAR:

1. Savaştan nefret etmek, "nefret" gibi olağanüstü savaşçı bir duyguyu içerdiği için savaştan çok da farklı bir şey değildir. Çünkü nefret, savaşçı (ya da savaşımçı) dünya görüşünü benimsemek demektir. Bu nedenle yalnızca savaşa "karşı" olanlar gerçek birer barış severdirler. Yani savaştan "nefret" ediyorum demek bir şeyi çözümleriz!
2. Ergin, F.: Uluslararası Politika Stratejileri, İstanbul Üniv. Yayını No: 3207, İstanbul, s. 92-95.
3. Thompson, J.: Nukleare Bedrohung. Psychologische Dimensionen atomarer Katastrophen, Psychologische Verlags Union, München 1986, s.63.
4. a.g.e., s.67.
5. Bazıları, "öldürme" fiilinin "doğa gereği" işlendiğini iddia ederek kendilerini gülünç duruma düşürmektedirler. Çünkü doğa gereği diye tanımladıkları savaş sırasındaki öldürmeler hiçbir şekilde doğayla bağdaştırılmaz. Savaş düpedüz bir cinayettir. Doğada da öldürme fiilleri vardır elbette. Ancak burada söz konusu öldürme, "yaşamsal bir gereklilik" sonucu gerçekleştirilmektedir (besin sağlamak gibi).

CAMİA HABERLERİ

- Hocamız İdris Küçükömer ölüm yıldönümü nedeniyle 5 Temmuz'da Cemiyetimiz lokalinde ve mezarı başında saygıyla anılmıştır.
- Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı öğretim üyesi arkadaşımız Yard. Doç. Dr. Vildan Lordoğlu'nun Üniversite aleyhine açtığı dava nihayet sonuçlanmış ve arkadaşımız davayı kazanarak eski görevine 15. 5. 1992 tarihinden itibaren dönmüştür. Görevden alınmasına yol açan, aleyhinde rapor veren Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı Ali Yaşar Sarıbay'ın üzüntüsüne ortak olup, geçmiş olsun dileklerimizi iletiyoruz.
- New School for Sociale Research öğretim üyelerinden Prof. Dr. Anwar Sharikh "**Günümüzde Dünyada ve ABD'de Ekonomik Kriz**" üstbaşlığında 15 Temmuz 1992'de Cemiyetimiz lokalinde söyleşide bulunmuş, kamuoyunda ilgi ile izlenmiştir.

GEDİK HOLDİNG

29.'uncu yılında bünyesindeki 24 şirketi, 700 çalışanı, 1000'den fazla bayii ile Türk Ekonomi'sine ışık tutmaya devam ediyor.

GEDİK HOLDİNG
GEDİK PAZARLAMA
GEDİK DIŞ TİCARET
GEDİK MENKUL DEĞERLER
BÖHLER
TERMO
SIRMETAL
SAMTAŞ
FRONIUS
SILOKS
GEDİK-HALSAK KIBRIS
GEPAS
ÖZGÜR REKLAMCILIK
HALSAK KİMYA
HALTUR
HALTAŞ
KARTAL KAYNAK
HASSAS DÖKÜM

TEMSİLCİLİKLER
CASTOLIN + EUTECTIC
DRESSEN PUMP
PLYMOVENT
BINZEL KAYNAK TORÇLARI
FURTENBACH GMBH
ÖGUSSA İNO SİLOX

GEDİK HOLDİNG A.Ş.
Yakacık Cad. No: 134 81430 Kartal - İstanbul
Tel: 389 59 90 (10 Hat) Fax: 353 58 53
Teleks: 36570 Geho tr.

Çağdaş, atılımcı Bankacılık

Dev projelerin finansmanı

Menkul değerler ve portföy yönetimi

En düşük faizli

En kolay ödeme koşullu

Yuva kredisiyle halkımıza büyük destek

Konut yapımında titizlik

Konut pazarlamasında uzmanlık

İnşaat sektöründe güçlü öncülük

Köklü geçmiş, tecrübe, gelenek

Geleceğin dünyasına bugünden hazırlık

Hizmette uzmanlığın ve güvenin ayrıcalığı

RENK DEVRİMİ

Dünyada Bankacılık, 'cari hesap' cüzdanı sınırlarını aşan... Kompüterize ve evrensel bir kavramdır bugün... Türkiye'de Emlak Bankası, Bankacılık boyutlarını yeni ufuklara taşıyan... Yeni ve genç bir kadroyla güvenli bir geleceğe yatırım yapan kurumdur bugün...

EMLAK BANKASI

"Daha Uygur Bir Yaşam İçin"

beciya

Hayatın kalitesini yükseltmek.

Temiz, ekonomik, konforlu yeni enerji kaynağı doğalgaz, ülkemizde Demirdöküm'le günlük hayatımıza giriyor. Dünyadaki en ileri teknolojiyi, insanımızla birlikte yaşadığı 20 yılı aşkın deneyimle birleştiren Demirdöküm, klasik

ürünleri yanında, her biri konusunda standart oluşturan

Kombi Şofbenli Kat Kaloriferi, Doğalgazlı Kat Kaloriferi, Hermetik Soba, Bacalı Soba, Kalorifer Kazanı ve Brülörleri ile sağlıklı bir çevre yaratıyor, yaşamı kolaylaştırıyor.

Demirdöküm'ün yeni müjdesi Demirdöküm ALNO Hazır Mutfak bu gelişme çizgisinin bir halkası olarak ürün ve hizmet zincirinde yerini almakta...

Türkiye biliyor; çevreyi koruyan, yaşamı kolaylaştıran, kadrosu, satış ve servis örgütüyle güvenilecek bir marka var...

Demirdöküm®
Türkiye'nin Tercih i

HAMLEYİ RENAULT 21 MANAGER'E BIRAKIN

SİZ, KAZANMANIN AYRICALIĞINI YAŞAYIN...

Renault 21 Manager, kaybetmeyi bilmeyenlerin otomobilidir...

Ve Manager kazanmak için gereken tüm özelliklere sahiptir.

Enfranj uzaktan kumandalı merkezi kilit sistemi daha ilk adımda sonuca ne kadar yakın olduğunuzu gösterir.

Olağanüstü genişlikteki iç mekanında sunduğu konfor, çok yöne hareketli ön koltuklar, sürücü koltuğunda bel ayarı, hareketli koltuk başlıkları, geniş ve kullanışlı

bagaj ve dilerseniz klima size kazanmak için gereken ortamı sağlar.

Hidrolik direksiyon, en zor oyunlarda bile hedefe kolayca ulaşmanızı sağlayacak hareket yeteneğini ve kıvraklığı verir.

1700 cc. hacmindeki motor ihtiyacınız olan güç ve dinamizm demektir.

Son derece düşük yakıt tüketimiyle, bu gücü verimli ve yerinde kullanabilirsiniz.

Darbe emici tamponlar, yükseklik ayarlı otomatik emniyet kemeri, dayanıklı sağlam

gövde güvenle hamle yapmanızı sağlar.

Geniş görüş açısı, otomatik açılan ön ve arka camlar, içeriden ayarlanabilen dikiz aynaları ileriye görmenizi, oyunu farklı bir bakış açısıyla değerlendirmenizi sağlar.

Renault 21 Manager'lar Renault - Mais Yetkili Satıcıları'nda sizi bekliyor...

Dilediğiniz zaman gelin, Manager'ın üstün özelliklerini test edin, kullanarak tanıyın... Manager'ın oyuna galip başladığını siz de göreceksiniz, vazgeçemeyeceksiniz...

RENAULT 21 Manager

Geniş iç mekan

Otomatik arka cam

Geniş, kullanışlı bagaj

Beşik hareketli yolcu koltuğu

Hafif alaşım alüminyum jant

Uzaktan kumandalı merkezi kilitleme

Hidrolik direksiyon

YORUM

RENAULT
YAŞANACAK
OTOMOBİLLER

EMNİYET KEMERİNİZİ BAĞLAYIN

YAŞAMA BAĞLANIN...